

WYŻSZA SZKOŁA
KSZTAŁCENIA
ZAWODOWEGO

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Collegium
Balticum

ISBN 978-83-978680-8-3

ЗДОРОВ'Я ТА СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ: ПСИХОЛОГІЯ, ОСВІТА, МЕДІА ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА

Збірник наукових статей

Том 4

HEALTH AND SOCIETY IN CONDITIONS OF WAR: PROBLEMS OF HEALTH CARE AND PHYSICAL REHABILITATION

Selected Papers

Volume 4

2026

Наукова редакція:

Петро ТАЛАНЧУК, Валентина ПУПИШЕВА, Ірина ТАЛАНЧУК, Ольга СУХАЧОВА, Костянтин ЧУРПІЙ,
Bartosz BŁASZCZAK, Олена КРАВЧЕНКО, Ірина ТКАЧЕНКО, Ігор ЧУРПІЙ, Ольга КАТАРАГА,
Irena MALINOWSKA, Мирослава БРИКУЛЬСЬКА, Олександр КОЛОМОЄЦЬ, Aleksandra SIEWERT,
Ольга ПУГАЧЕНКО, Piotr PETCOVICI, Володимир ЧУРПІЙ, Геннадій СЯБРЕНКО, Олександр ШЕВЧУК

Scientific Editors:

Petro TALANCHUK, Valentyna PUPYSHEVA, Iryna TALANCHUK, Olha SUKHACHOVA, Kostiantyn CHURPII,
Bartosz BŁASZCZAK, Olena KRAVCHENKO, Iryna TKACHENKO, Ihor CHURPII, Olga CATARAGA,
Irena MALINOWSKA, Myroslava BRYKULSKA, Oleksandr KOLOMOIETS, Aleksandra SIEWERT,
Olha PUHACHENKO, Piotr PETCOVICI, Volodymyr CHURPII, Hennadii SIABRENKO, Oleksandr SHEVCHUK

Кропивницький-Вроцлав
Kropyvnytskyi-Wrocław

Міністерство освіти та науки України
Центральноукраїнський інститут розвитку людини
Університету "Україна"
Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, Polska
Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim, Polska
Національний Центр Судових Експертиз
Міністерства Юстиції Республіки Молдова
Інклюзивно-ресурсний центр №1" Кропивницької міської ради
Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя
Сухомлинського
Кафедра фізичної терапії та ерготерапії
Івано-Франківського національного медичного університету
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
МВС України
Кропивницький міський центр комплексної реабілітації та надання соціальних
послуг для осіб з інвалідністю Кропивницької міської ради
Знам'янська обласна бальнеологічна лікарня Кіровоградської обласної ради
Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України
Центр екстреної медичної допомоги та медичних катастроф
у Кіровоградській області

**ЗДОРОВ'Я ТА СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ:
ПСИХОЛОГІЯ, ОСВІТА, МЕДІА ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА
Збірник наукових статей**

**У 4 томах
Том 4**

м. Кропивницький – Wrocław
2026 р.

Затверджено до друку Вченою радою Центральноукраїнського інституту розвитку людини
Відкритого університету розвитку людини «Україна»,
Протокол №6 від 19 червня 2026 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*Петро ТАЛАНЧУК, доктор технічних наук, професор, президент Університету «Україна»;
Валентина ПУПИШЕВА, директор Центральноукраїнського інституту розвитку людини
Університету «Україна»;
Ірина ТАЛАНЧУК, кандидат юридичних наук (Україна);
Ольга СУХАЧОВА, кандидат економічних наук, доцент (Україна)
Костянтин ЧУРПІЙ, кандидат медичних наук, доцент (Україна)
dr Bartosz WŁASZCZAK, доктор права (Польща);
Олена КРАВЧЕНКО, кандидат філологічних наук (Україна);
Ірина ТКАЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент (Україна);
Ігор ЧУРПІЙ, доктор медичних наук, професор (Україна);
Ольга КАТАРАГА, доктор юридичних наук, професор (Молдова);
dr hab. Irena MALINOWSKA, доктор права (Польща);
Мирослава БРИКУЛЬСЬКА, кандидат медичних наук, доцент (Україна);
Олександр КОЛОМОЄЦЬ, кандидат юридичних наук, доцент (Україна);
dr Aleksandra SIEWERT, доктор права (Польща);
Ольга ПУГАЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент (Україна);
Piotr PETCOVICI, судовий експерт вищої категорії (Молдова);
Володимир ЧУРПІЙ, кандидат медичних наук, доцент (Україна);
Геннадій СЯБРЕНКО, кандидат медичних наук, доцент (Україна);
Олександр ШЕВЧУК, кандидат медичних наук, доцент (Україна)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Роксолана СТЕЦЮК, кандидат філологічних наук, доцент, Донецький державний університет
внутрішніх справ (Україна)
Dr Łukasz ŚWIERCZEWSKI, PhD, University College of Professional Education (Poland)

Здоров'я та суспільство в умовах війни: психологія, освіта, медіа та інформаційна безпека. Збірник
наукових статей. Кропивницький : Вид-во ЦІРоЛ – Вроцлав : Wydawnictwo PSW w Starogardzie
Gdańskim, 2026. У 4 т., Т.4. 255 с.

У збірнику вміщено наукові статті, у яких відображено результати наукових досліджень у галузях
фізичної реабілітації, медицини, юриспруденції, економіки, управління, соціально-психологічних,
педагогічних наук. Розрахований на науковців, аспірантів, викладачів, студентів закладів вищої
освіти, а також на всіх, хто цікавиться питаннями розвитку суспільства в сучасних умовах.

- © Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна», 2026
- © Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна», 2026
- © Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, 2026
- © Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim, 2026
- © Національний Центр Судових Експертиз Міністерства Юстиції Республіки Молдова, 2026
- © Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2026
- © Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України, 2026
- © Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя
Сухомлинського, 2026
- © Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2026
- © Кафедра фізичної терапії та ерготерапії Івано-Франківського національного медичного
університету, 2026
- © Akademia Nauk Stosowanych Collegium Balticum w Szczecinie, 2026
- © Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф Кіровоградської області, 2026
- © Кропивницький міський центр комплексної реабілітації та надання соціальних послуг для осіб з
інвалідністю Кропивницької міської ради, 2026
- © Інклюзивно-ресурсний центр №1 Кропивницької міської ради, 2026
- © Знам'янська обласна бальнеологічна лікарня Кіровоградської обласної ради, 2026

ЗМІСТ

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ольга Пугаченко, Ольга Сухачова	
ПОНЯТТЯ СТРЕСУ В ПСИХОЛОГІЇ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ВИДИ.....	8
Віталій Гуляєв, Ірина Ткаченко, Людмила Сорокіна	
СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	16
Marina Vition	
COSTUL PSIHOLOGIC AL ALTRUISMULUI: MECANISME DE COPING ȘI REZILIENȚĂ LA PROFESIONIȘTII DIN PRIMA LINIE ÎN CONTEXTUL CRIZEI UMANITARE.....	22
Вікторія Катрич	
РОЛЬ ОСВІТИ ЯК ЧИННИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ОРІЄНТИРІВ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	31
Вячеслав Курепін	
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ.....	36
Світлана Кучеренко	
ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	46
Анжела Пасічніченко, Наталія Ковалевська	
ГРА ЯК РЕСУРС ПОДОЛАННЯ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	49
Ольга Пугаченко	
СПЕЦИФІКА СТУДЕНТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ЧИННИКА СТРЕСУ.....	53
Дмитро Чернолуцький, Микола Багаченко	
ПСИХОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ВІД ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТРАВМИ ДО СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	60

РОЗДІЛ 6.

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ВИКЛИКИ, РИЗИКИ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Богдан Авдєєв

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ
МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ..... 64

Тетяна Бражнікова

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ НАДОЛУЖЕННЯ
ОСВІТНІХ ВТРАТ..... 74

Ірина Лісецька, Ольга Рудик

СУЧАСНА ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА: ДОСВІД І ТЕНДЕНЦІЇ..... 83

Ольга Січкарь

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ
ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІД ВИКЛИКІВ ПАНДЕМІЇ ДО РЕАЛІЙ
ВОЄННОГО СТАНУ..... 87

Olha Melezhyk, Natalia Iliuk

PRACTICAL CLASSES UNDER CONDITIONS OF EDUCATIONAL
INSTABILITY AND MARTIAL LAW: CHALLENGES AND SOLUTIONS..... 91

Валентина Черній, Олена Неворова

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ..... 100

Лідія Шкварок

ПРАВОВА ТА МЕДІАГРАМОТНІСТЬ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ..... 106

РОЗДІЛ 7.

МЕДІА, КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА СУСПІЛЬСТВА

Олена Кравченко

ІНФОРМАЦІЙНО-ДОКУМЕНТАЦІЙНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ
ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ..... 113

Наталя Мильніченко

**ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ:
НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ.....** 120

Elżbieta Żywucka-Kozłowska, Rossana Broniecka

HYBRYDOWA RZECZYWISTOŚĆ..... 129

Катерина Лукина

**ЦИФРОВА ГІГІЕНА ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я
ПІД ЧАС ВІЙНИ: РОЛЬ ВИКЛАДАЧА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....** 138

Renata Włodarczyk

**RETROSPEKCYJA A WSPÓŁCZESNE „ZDROWE” PODEJŚCIE DO DZIAŁAŃ
KONSPIRACYJNYCH** 144

Роман Сушко

ІНФОРМАЦІЙНІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ..... 157

Анастасія Бреус, Тетяна Григорович

**МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ
ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ.....** 162

Олена Кравченко, Вікторія Брайченко

**ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА В
КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....** 167

Юлія Бут, Наталя Мильніченко

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ПОСЛУГ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.... 173

Олена Кравченко, Оксана Бричка

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....** 182

Сергій Іванченко, Наталя Мильніченко

**ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ В ЗАКЛАДАХ
ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....** 191

Віктор Горбановський, Олена Кравченко, Олександр Коломоєць

ЦИФРОВІ МЕДІА В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ..... 202

Ельвіра Шмуратова, Наталя Мильніченко

**ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЧИТАННЯ СЕРЕД МОЛОДІ ЧЕРЕЗ ПРОЄКТИ
СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ.....** 208

Олена Кравченко, Ірина Струк

**НАУКОВА ОБРОБКА ДОКУМЕНТІВ ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ.....** 217

Олена Кравченко, Максим Гуменюк

**КОМУНІКАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ У ЦИФРОВОМУ
СЕРЕДОВИЩІ.....** 225

Валентина Сverdlikivska, Наталя Мильніченко

АВТОМАТИЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ КАДРОВОГО ДІЛОВОДСТВА..... 231

Олена Кравченко, Андрій Мінькін

**PR ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ МУЗЕЇВ В
УКРАЇНІ..... 240**

Олена Кравченко, Роман Сметана

**УПРАВЛІННЯ РЕПУТАЦІЄЮ ОРГАНІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ІНФОРМАЦІЙНІ
РЕСУРСИ..... 247**

РОЗДІЛ 5.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

УДК: 159.944.4:159.9.072

ПОНЯТТЯ СТРЕСУ В ПСИХОЛОГІЇ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ВИДИ

THE CONCEPT OF STRESS IN PSYCHOLOGY AND ITS MAIN TYPES

Ольга Пугаченко,

кандидат економічних наук, доцент, доцент
кафедри аудиту, обліку та оподаткування
Центральноукраїнського національного
технічного університету,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0002-1516-7677

Ольга Сухачова,

кандидат економічних наук, доцент, доцент
кафедри права та соціально-економічних
відносин Центральноукраїнського інституту
розвитку людини Університету «Україна», м.
Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0002-0838-5166

У статті представлено визначення терміну «стрес» у літературних джерелах і на сайтах громадських організацій. Наголошено, що ознаки стресу можуть виражатись у фізичній, емоційній, когнітивній та міжособистісній формах. Узагальнено основні підходи до класифікації стресу за характером впливу, тривалістю, джерелом виникнення та рівнем

прояву.

Ключові слова: стрес, ознаки стресу, форми прояву стресу, види стресу, еустрес, дистрес, стресові реакції, психічне здоров'я людини

The article presents definitions of the term "stress" based on academic literature and websites of non-governmental organizations. It is emphasized that the manifestations of stress may appear in physical, emotional, cognitive, and interpersonal forms. The main approaches to classifying stress are summarized according to the nature of impact, duration, source of origin, and level of expression.

Keywords: stress, stress symptoms, manifestations of stress, types of stress, eustress, distress, stress responses, mental health.

У сучасному психологічному дискурсі поняття стресу розглядається як складний стан психофізіологічної напруги, що виникає у відповідь на дію екстремальних факторів або складних життєвих ситуацій. Термін «стрес» еволюціонував від біологічної концепції адаптації до багатогранного психологічного феномена, що охоплює когнітивні, емоційні та поведінкові реакції особистості. Наразі стрес трактується не просто як зовнішній тиск, а як суб'єктивне сприйняття невідповідності між вимогами середовища та внутрішніми ресурсами людини, що робить його вивчення критично важливим для збереження ментального здоров'я та ефективного функціонування індивіда.

Наукова класифікація видів стресу дозволяє глибше зрозуміти механіку його впливу на організм та психіку. Традиційно виділяють еустрес (конструктивну напругу, що стимулює розвиток і активність) та дистрес (деструктивний стан, який призводить до виснаження ресурсів і психосоматичних розладів). Розуміння цієї диференціації є ключовим для розробки стратегій стресостійкості та методів саморегуляції, оскільки кожен випадок стресових реакцій потребує специфічних підходів до подолання та нівелювання негативних наслідків.

Метою статті є представлення визначення змісту терміну «стрес» у літературних джерелах та узагальнення його видів із врахуванням форм прояву стресових реакцій.

Стрес у психології розглядається як складна реакція організму на вплив зовнішніх або внутрішніх чинників, які порушують стан рівноваги та вимагають адаптації. В науковий обіг у 1936 р. це поняття ввів Ганс Сельє, який визначав стрес як неспецифічну відповідь організму на будь-яку пред'явлену до нього вимогу [16], доповнивши у 1950 р. його уточненням щодо дії «стресових факторів різної природи (фізичних, хімічних, біологічних, соціальних)» [17].

Водночас у межах психології розвитку стрес розглядається як фактор, що впливає на формування особистості, поведінкові реакції та психічне здоров'я людини.

Так, на думку Асланян Т. стрес є обов'язковим фактором життя. «Стан стресу

виникає в ситуації небезпеки, коли ми стикаємося з обставинами чи перспективами, що вимагають від нас будь-яких змін» [1].

Булах В. стрес (від англ. «stress» - тиск, напруження) визначає як неспецифічну реакцію організму на будь-які зміни умов середовища, що потребують адаптації. У такому стані у людини можуть виникати помилки у розподілі та переключенні уваги, порушується перебіг пізнавальних процесів, спостерігаються збої у координації рухів, неадекватні емоційні реакції, а також дезорганізація і уповільнення загальної діяльності [2, с. 11].

Висідалко Н. і Бабенко А. стрес трактують як «стан психічної напруги, що виникає в процесі діяльності в найбільш складних і важких умовах» [3, с. 201].

Зотова-Голуб Г. переконана, що стрес, по суті, є процесом адаптації людини до раптових змін умов навколишнього середовища. Він проявляється як специфічна активність усіх систем організму (мислення, емоції та тілесні реакції) і спрямований на отримання та аналіз інформації, оцінювання рівня безпеки ситуації, прийняття рішень щодо подальших дій, а також формування власного ставлення до подій, що відбуваються [4].

Каленська В. стрес вважає нормальною реакцією організму здорової людини на зовнішні подразники – стресори (події, обставини, ситуації), які не є звичними. Тобто, ця реакція має захисний характер. Іншими словами, стрес є не самою подією, а відповіддю на неї, передусім – реакцією нервової системи людини [5].

Кінаш І. зазначає, що стрес – це загальна, неспецифічна реакція організму на інтенсивний зовнішній вплив (подразник) і відповідь нервової системи на нього. Стрес може виникати як реакція на реальну або уявну загрозу. Його поява та переживання значною мірою залежать не стільки від об'єктивних умов, скільки від суб'єктивного сприйняття людини: того, як вона оцінює ситуацію та наскільки вважає власні ресурси достатніми для її подолання. Будь-яка несподівана подія, що порушує звичний спосіб життя, може виступати як стресор і провокувати стресову реакцію [6].

Мащак С. і Вихор М. наголошують, що стрес впливає не лише на фізіологічні, а й на психічні функції людини, виступаючи чинником, який може як позитивно, так і негативно позначатися на її життєдіяльності. По суті, стрес є результатом досвіду, накопиченого попередніми поколіннями. Завдяки еволюційним процесам сучасна людина здатна більш ефективно адаптуватися до різних умов, однак сама адаптація залишається безперервним процесом. У ході життя людина набуває нового досвіду, який може передаватися наступним поколінням на певному рівні, формуючи інше сприйняття ситуацій, що раніше викликали сильні стресові реакції. Цей процес відбувається поступово й одночасно супроводжується розвитком технологій та еволюцією особистості [7, с. 20].

Наугольник Л. стверджує, що в сучасній науковій літературі відсутнє єдине, універсальне визначення поняття стресу, а існуючі підходи зазвичай поділяють на

три основні групи. У межах першого підходу поняття «стресор» і «стрес-фактор» вважаються тотожними. Другий підхід розглядає стрес як сукупність емоційних переживань, захисних реакцій організму та процесів подолання складних ситуацій. Відповідно до третього підходу, стрес трактується як фізіологічна відповідь організму на висунуті до нього вимоги або на негативний вплив зовнішніх чинників [8, с. 21].

Руда Т. стресом вважає «роздратування, яке перевищує межу витривалості систем організму» [10, с. 123].

Скуйбіда Л. переконана, що стрес – це «еволюційний механізм, що допомагає уникати або долати небезпеку. Тобто, це фізична та психологічна реакція організму на критичну ситуацію» [11].

Цапко Т. запевняє, що стрес (від англ. «stress» - «напруга») є станом психічного або фізіологічного напруження, що виникає під впливом несприятливих чинників (інтелектуальних, емоційних, зовнішніх чи внутрішніх), які порушують нормальне функціонування організму, і він природно прагне їм протидіяти або уникнути їхнього впливу [12].

Циганчук Т. стрес визначає як індивідуально зумовлену реакцію особистості на ситуацію, що «супроводжується появою сильних емоційних переживань та відповідними зрушеннями у перебігу основних психічних пізнавальних процесів, змінами в психосоматичній, мотиваційній і поведінковій сферах» [13, с. 672].

На офіційному сайті Центру громадського здоров'я МОЗ України зазначається, що стрес – це «захисна реакція організму на зовнішні подразники. Вона проявляється психічно, фізично, емоційно та дає змогу адаптуватися до змін» [14]. На сайті Unicef.Україна стрес представляють, як «відчуття тиску, пригніченості або неспроможності впоратися із проблемою» [15].

У житті людини стрес часто виникає в процесі взаємодії з іншими людьми та соціальним оточенням. Зовнішні впливи можуть сприйматися як загроза для благополуччя організму. При цьому стрес не лише сигналізує про небезпеку, а й сприяє поверненню до стану рівноваги та стабільності.

Під час стресової реакції в організмі відбуваються певні фізіологічні зміни. Мозок, розпізнаючи небезпеку, подає сигнал наднирникам, які починають виробляти гормони стресу – адреналін і кортизол. У результаті активізуються внутрішні ресурси організму: зростає м'язова сила, підвищується швидкість реакцій, витривалість і знижується чутливість до болю. Такі зміни дають змогу ефективно реагувати на загрозу (протистояти їй або уникати її). Після зникнення небезпеки організм поступово повертається до стану спокою.

Циганчук Т. зазначає, що у психології та психофізіології стрес зазвичай характеризується через поведінкові, інтелектуальні, емоційні та психосоматичні прояви [13, с. 672-673]. Ми вважаємо, що ознаки стресу [14] можуть виражатись у різних формах, що узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1 – **Форми прояву стресу**

Форма прояву	Характеристика
Фізична	Порушення сну, хронічна втома, м'язова напруга, прискорене серцебиття, больові відчуття, проблеми з травленням
Емоційна	Тривожність, дратівливість, гнів, почуття порожнечі, сором, зниження здатності відчувати радість
Когнітивна	Труднощі з концентрацією, нерішучість, нав'язливі думки, підвищене занепокоєння, порушення сну з кошмарами
Міжособистісна	Недовіра до оточення, конфліктність, труднощі у навчанні чи професійній діяльності

Стрес виникає тоді, коли людина оцінює ситуацію як таку, що перевищує її ресурси або становить загрозу. Він може мати як негативний, так і позитивний характер, оскільки в окремих випадках стимулює активність, підвищує концентрацію та сприяє досягненню цілей.

Булах В. запевняє, що стрес проявляється на фізіологічному (прискорене дихання, частий пульс, зміну кольору шкіри (почервоніння або блідість), підвищене виділення адреналіну в кров, а також посилене потовиділення), психологічному (зміни у функціонуванні психічних процесів: уповільненням мислення, розсіюванням уваги, погіршенням пам'яті, зниженням сенсорної чутливості та уповільненням прийняття рішень), особистісному (зниження волевих якостей, ослаблення самоконтролю, пасивність і шаблонність поведінки, труднощі у творчому мисленні, підвищена навіюваність, поява страху, тривожності й безпричинного занепокоєння) та медичному (підвищена нервова збудливість, істеричні реакції, непритомність, афективні стани, головний біль і порушення сну, зокрема безсоння) рівнях [2, с. 13]. Наугольник Л. розрізняє три ступені стресу: слабкий; середній; сильний [8, с. 18-19]. Пилипака Ю. і Романюк В. досліджуючи функціональні взаємозв'язки стресу як загального адаптаційного синдрому з компонентами психічного здоров'я особистості пропонують психофізіологічну модель стресостійкості, яка включає різні рівні її прояву: екологічний, соціальний, клінічний, емоційний, мотиваційний, когнітивний і поведінковий [9].

У таблиці 2 узагальнено основні підходи до класифікації стресу.

Таблиця 2 – **Основні види стресу**

Ознака	Характеристика	
За характером	Еустрес	Помірний, позитивний стрес, який мобілізує ресурси організму, підвищує ефективність

Ознака	Характеристика	
впливу		діяльності та сприяє розвитку
	Дистрес	Негативний стрес, що виникає при надмірному навантаженні та призводить до виснаження організму
За тривалістю	Гострий	Короткочасна реакція на конкретну подію або ситуацію
	Хронічний	Тривалий стан напруги, який виникає під впливом постійних стресових факторів і може негативно впливати на здоров'я
За джерелом виникнення	Фізіологічний	Спричинений фізичними факторами (втома, біль, хвороби, зміни температури)
	Психологічний	Пов'язаний із емоційними переживаннями, конфліктами, соціальними труднощами
	Інформаційний	Виникає через надмірний обсяг інформації або необхідність швидко приймати рішення
	Соціальний	Обумовлений взаємодією з іншими людьми, соціальними ролями та очікуваннями
За рівнем прояву	Фізичний	Проявляється через тілесні реакції організму
	Емоційний	Пов'язаний із почуттями (тривога, страх, роздратування)
	Когнітивний	Впливає на мислення, увагу, пам'ять та прийняття рішень

Отже, стрес є багатограним явищем, що охоплює різні рівні функціонування людини. Розуміння його сутності та видів є важливим для подальшого дослідження особливостей стресу у студентському середовищі та пошуку ефективних способів його подолання.

Література:

1. Асланян Т. Як хронічний стрес впливає на нашу поведінку, звички, стосунки і ментальне здоров'я в цілому? URL: <https://www.treatfield.com/field/no-advice-chronic-stress> (дата звернення: 24.04.2026)
2. Булах В.П. Стрес та його вплив на організм людини. *Медсестринство*. 2014. № 3. С. 10-15.
3. Висідалко Н.Л., Бабенко А.І. Психологічний аналіз стресу в навчальній діяльності студентів. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 199-201.

4. Зотова-Голуб Г. Як можна допомогти собі, щоб послабити вплив і наслідки хронічного стресу? Що робити, щоб самостійно полегшити своє життя, особливо якщо джерело хронічного стресу неможливо прибрати через зовнішні причини? URL: <https://www.treatfield.com/field/no-advice-chronic-stress> (дата звернення: 24.04.2026)
5. Каленська В. Вплив хронічного стресу на психічне та фізичне здоров'я. URL: <https://www.treatfield.com/field/no-advice-chronic-stress> (дата звернення: 24.04.2026)
6. Кінаш І. Життя у стресі чи стрес у житті? Газета «Медицина академія». 2022. 26 березня. URL: <https://www.tdmu.edu.ua/medychna-akademija/%...%96/> (дата звернення: 26.04.2026)
7. Мащак С.О., Вихор М.Б. Особливості впливу стресу на психічне здоров'я військовослужбовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023. № 3. С. 18-22.
8. Наугольник Л.Б. Психологія стресу : підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 324 с.
9. Пилипака Ю.І., Романюк В.Л. Стрес як загальний адаптаційний синдром та психічне здоров'я особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. № 6. С. 177-182.
10. Руда Т. Стрес та стресостійкість у підлітків. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2018. № 2. С. 122-129.
11. Скуйбіда Л. Як психотерапія працює з хронічним стресом і наслідками для тіла або психіки, які викликані хронічним стресом? URL: <https://www.treatfield.com/field/no-advice-chronic-stress> (дата звернення: 24.04.2026)
12. Цапко Т.П. Стрес. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/671/stres> (дата звернення: 26.04.2026)
13. Циганчук Т.В. Стрес у професійній діяльності. *Проблеми сучасної психології*. 2015. № 30. С. 669-678.
14. Що таке стрес та як з ним боротися / Офіційний сайт Центру громадського здоров'я МОЗ України. URL: <https://phc.org.ua/news/scho-take-stres-ta-yak-z-nim-borotisy> (дата звернення: 26.04.2026)
15. Що таке стрес? / Офіційний сайт Unicef.Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/what-is-stress> (дата звернення: 26.04.2026)
16. Selye H. A syndrome produced by diverse nocuous agents. *Nature*. 1936. № 138 (3479, July 4). P. 32.
17. Selye H. The physiology and pathology of exposure to stress. A treatise based on the

concepts of the general-adaptation-syndrome and the diseases of adaptation.
Montreal: ACTA, Inc., 1950. Medical Publishers (Doctoral dissertation).

**СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇЇ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ**

**STRATEGIC FOUNDATIONS OF THE PSYCHOLOGY OF SOCIAL SECURITY AND
ITS ENSUREMENT UNDER WARTIME CONDITIONS**

Віталій Гуляєв,

доктор технічних наук, професор, ректор,
Дніпровський державний технічний
університет,

м. Дніпро, Україна

Orcid ID: 0000-0002-4991-6250

Ірина Ткаченко,

кандидат економічних наук, доцент, доцент
кафедри фінансів та обліку, Дніпровський
державний технічний університет,

м. Дніпро, Україна

Orcid ID: 0000-0001-5425-5330

Людмила Сорокіна,

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-психологічних і
гуманітарних наук, Дніпровський
державний технічний університет,

м. Дніпро, Україна

Orcid ID: 0000-0003-4875-2896

У статті досліджено стратегічні засади психології соціальної безпеки в умовах воєнного стану та обґрунтовано її роль як ключового чинника національної стійкості. Визначено взаємозв'язок соціальної, психологічної та інституційної безпеки в контексті сучасних воєнних викликів.

Особливу увагу приділено впливу війни на психоемоційний стан населення, соціальну довіру, згуртованість і формування резильєнтності суспільства. Розкрито значення людиноцентричного підходу, психологічної підтримки, освіти та критичного мислення у забезпеченні соціальної стабільності. Обґрунтовано необхідність інтеграції психологічних механізмів адаптації у державну політику соціальної безпеки.

Доведено, що підтримка психоемоційного благополуччя населення є важливою передумовою повоєнного відновлення та сталого розвитку України.

Ключові слова: соціальна безпека, психологічна безпека, воєнний стан, соціальна згуртованість, резильєнтність, людиноцентричний підхід, психоемоційна стійкість, соціальна довіра, сталий розвиток, державна політика.

The article examines the strategic foundations of the psychology of social security under martial law and substantiates its role as a key factor of national resilience. The interrelation between social, psychological, and institutional security is identified in the context of contemporary wartime challenges.

Particular attention is paid to the impact of war on the psycho-emotional state of the population, social trust, cohesion, and the formation of societal resilience. The significance of a human-centered approach, psychological support, education, and critical thinking in ensuring social stability is highlighted. The necessity of integrating psychological mechanisms of adaptation into state social security policy is substantiated.

It is demonstrated that maintaining the psycho-emotional well-being of the population is an essential precondition for post-war recovery and the sustainable development of Ukraine.

Keywords: social security, psychological security, martial law, social cohesion, resilience, human-centered approach, psycho-emotional stability, social trust, sustainable development, public policy.

Постановка проблеми. Умови повномасштабної війни в Україні суттєво трансформували систему соціальної безпеки, посиливши не лише економічні та гуманітарні ризики, а й психологічні загрози для населення.

Тривалий вплив воєнного стресу, інформаційно-психологічного тиску, вимушеної міграції, втрати соціальних зв'язків і невизначеності майбутнього призводить до зростання тривожності, емоційного виснаження, соціальної дезадаптації та зниження рівня суспільної довіри. У таких умовах психологічна безпека стає невід'ємною складовою соціальної безпеки та одним із ключових чинників національної стійкості.

Особливого значення набувають питання формування психологічної резильєнтності, підтримання соціальної згуртованості, розвитку критичного мислення та збереження ціннісних орієнтирів суспільства. Це актуалізує потребу в розробці стратегічних підходів до забезпечення психології соціальної безпеки як важливого напрямку державної політики в умовах війни та післявоєнного відновлення України.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій свідчить, що проблематика психологічної та соціальної безпеки активно досліджується українськими науковцями. Зокрема, питання психологічної стійкості суспільства в умовах війни,

інформаційно-психологічних впливів і трансформації особистості розглядаються у працях Сергій Максименко та Лідія Деркач.

Проблеми соціальної згуртованості та соціальної ідентичності в умовах воєнного стану досліджує Ольга Кухарук. Значну увагу питанням психологічного здоров'я, кризової підтримки та психологічних технологій допомоги приділяє Людмила Карамушка. Аспекти психологічної просвіти населення та формування суспільної стійкості висвітлено у працях Лідія Чорна. Питання психологічної реабілітації військовослужбовців та соціально-психологічної адаптації ветеранів досліджуються у роботах Світлана Васьківська, Андрій Гірник та Сергій Леженко.

Метою статті є дослідження стратегічних засад психології соціальної безпеки в умовах воєнного стану, визначення ролі психологічної стійкості, соціальної довіри, резильєнтності та людиноцентричного підходу у забезпеченні соціальної стабільності суспільства, а також обґрунтування напрямів удосконалення державної політики у сфері психологічної та соціальної безпеки України.

В умовах воєнного стану соціальна безпека набуває особливого значення як ключовий елемент національної стійкості та збереження людського потенціалу. Вона охоплює не лише захист соціально-економічних прав громадян, а й підтримання психологічної стабільності суспільства, довіри до державних інституцій та соціальної згуртованості.

Саме психологічний вимір соціальної безпеки визначає здатність суспільства адаптуватися до тривалих криз, протидіяти інформаційно-психологічним загрозам і забезпечувати умови для післявоєнного відновлення.

У сучасних умовах істиннісні орієнтири соціальної ідентичності виконують важливу психозахисну функцію [1; 2; 3]. Вони сприяють збереженню внутрішнього відчуття стабільності, підтримують критичне мислення та допомагають людині протистояти дезінформації й маніпулятивному впливу. Руйнування ціннісних орієнтирів, навпаки, посилює тривожність, соціальну дезадаптацію та фрагментацію суспільства, що безпосередньо впливає на рівень соціальної безпеки.

Соціальна безпека є складовою національної безпеки та перебуває у взаємозв'язку з економічною, інформаційною, гуманітарною та політичною безпекою. Особливого значення в її структурі набуває психологічна безпека населення, яка визначається рівнем захищеності психічного здоров'я, емоційної стабільності та здатності людини адаптуватися до кризових умов. У період війни психологічна безпека стає стратегічним ресурсом держави, оскільки впливає на продуктивність, соціальну довіру та готовність населення до консолідації.

Тривале перебування в умовах небезпеки формує стан колективної психоемоційної втоми, що проявляється у виснаженні адаптаційних ресурсів, зростанні тривожності, емоційному вигоранні та зниженні довіри до соціальних

інститутів. За відсутності ефективних механізмів психосоціальної підтримки це може призводити до послаблення соціальної згуртованості та дезінтеграції суспільства.

У цьому контексті довіра виступає не лише соціальною, а й психологічною категорією. Саме вона формує відчуття стабільності, передбачуваності та належності до спільноти. Високий рівень суспільної довіри сприяє колективній мобілізації, самоорганізації населення та підвищує здатність суспільства до протидії кризовим викликам.

Війна суттєво трансформує систему цінностей людини. У ситуаціях постійної загрози першочергового значення набувають фізична безпека, виживання та збереження базових ресурсів, тоді як довгострокове планування, професійний розвиток та самореалізація відходять на другий план. Тривале перебування в умовах небезпеки змінює поведінкові моделі, формує психологічну ізоляцію, підвищену конфліктність та потребує розвитку системи психологічної підтримки як складової державної політики соціальної безпеки.

Водночас ключовим чинником соціальної стійкості стає розвиток індивідуальної та колективної резильєнтності — здатності суспільства адаптуватися до кризових умов, підтримувати соціальну взаємодію та відновлювати функціональність навіть за умов тривалого стресу й невизначеності [3; 4; 5].

Низький рівень соціальної безпеки проявляється у послабленні правового захисту, зростанні бідності, безробіття, соціальної нерівності та недовіри до держави. Такі процеси посилюють соціальну напругу, формують стан набутої безпорадності та знижують громадянську активність. Тому соціальна безпека має розглядатися не лише як інструмент соціального захисту, а як фундамент підтримання соціального порядку, довіри та національної єдності.

В умовах війни соціальна безпека набуває виразного психосоціального характеру. Її забезпечення передбачає підтримання психологічної стійкості населення, розвиток системи кризової допомоги, збереження довіри та формування здатності до колективного відновлення. Людиноцентрична парадигма сталого розвитку вимагає інтеграції психологічної підтримки, розвитку психічного здоров'я та формування суспільної резильєнтності у державну політику [4; 5].

Особливу роль у цьому процесі відіграє освіта. Освітнє середовище не лише забезпечує передачу знань, а й формує навички критичного мислення, емоційної саморегуляції, медіаграмотності та відповідальної соціальної поведінки. Освіта стає важливим інструментом психологічної безпеки, підтримання соціальної довіри та протидії інформаційно-психологічним загрозам.

Повномасштабне вторгнення російської федерації спричинило масштабну кризу соціальної безпеки в Україні. Наслідками війни стали масове переміщення населення, зростання бідності, руйнування соціальної інфраструктури, погіршення психоемоційного стану населення та дестабілізація соціальної довіри. Особливо

вразливими є внутрішньо переміщені особи, ветерани, діти, молодь та сім'ї, які втратили близьких. Тривалий вплив воєнних загроз формує явище колективної травматизації суспільства, що проявляється у виснаженні психологічних ресурсів, зростанні соціальної тривожності та емоційної нестабільності. У таких умовах психологічна підтримка населення стає стратегічним компонентом національної безпеки, оскільки психоемоційний стан громадян безпосередньо впливає на соціальну згуртованість, економічну активність і здатність держави до післявоєнного відновлення [1; 2; 4].

Ключовими інституційними чинниками забезпечення соціальної безпеки в умовах війни є:

- функціональна спроможність системи соціального захисту;
- гнучкість механізмів адресної допомоги;
- міжвідомча координація;
- прозорість і підзвітність інституцій;
- цифровізація соціальних послуг;
- розвиток інститутів психологічної підтримки;
- участь громад у прийнятті рішень;
- урахування регіональних особливостей.

Особливе значення має розвиток системи кризової психологічної допомоги, гарячих ліній, мобільних центрів підтримки та інтеграція психологічних послуг у систему соціального захисту. Не менш важливим є формування істиннісних орієнтирів громадян, розвиток медіаграмотності та здатності критично оцінювати інформацію.

Таким чином, соціальна безпека в умовах війни повинна розглядатися як комплексна система забезпечення фізичної, соціальної та психологічної стійкості суспільства. Інтеграція соціальних, економічних, гуманітарних і психологічних механізмів є необхідною умовою збереження людського потенціалу, зміцнення довіри до держави та формування суспільства, здатного до розвитку навіть в умовах тривалих криз.

Отже, соціальна безпека в умовах війни виступає ключовим чинником національної стійкості та збереження людського потенціалу. Її забезпечення потребує поєднання соціальних, економічних, психологічних та інституційних механізмів підтримки населення. Психологічна безпека є невід'ємною складовою соціальної безпеки, оскільки визначає рівень адаптивності суспільства, довіри до державних інституцій та здатності громадян до колективної взаємодії в кризових умовах.

Війна посилює ризики колективної травматизації, емоційного виснаження та соціальної фрагментації, що потребує розвитку системи психосоціальної підтримки та кризової допомоги. Формування істиннісних орієнтирів, критичного мислення та

медіаграмотності є важливими чинниками протидії інформаційно-психологічним загрозам і підтримання соціальної згуртованості.

Ефективна стратегія соціальної безпеки має ґрунтуватися на принципах людиноцентризму, адаптивності, інституційної спроможності, партнерства та довіри між державою і суспільством. Розвиток психологічної резильєнтності населення, підтримка освіти, цифровізація соціальних послуг та зміцнення інститутів соціального захисту створюють основу для післявоєнного відновлення України на засадах сталого розвитку.

Література:

1. Соціальна безпека людини в умовах війни: сутність, особливості та шляхи забезпечення: матеріали круглого столу 28-30 червня 2023 р. / за заг. ред. проф. З.С. Варналія, – Київ-Одеса: Знання України. 2023. 89 [1] с Режим доступу: <https://surl.lu/dzqibk> (дата звернення: 09.05.2026)
2. Загрози соціальній безпеці людини в умовах війни: матеріали круглого столу 27-29 вересня 2023 року / За заг. ред. проф. З.С. Варналія. Київ-Чернівці: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2023. 113 с. Режим доступу: <https://surl.lu/dzqibk> (дата звернення: 09.05.2026)
3. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2022. 52с. Режим доступу: <https://surl.li/bilshc> (дата звернення: 09.05.2026)
4. Баженова, О. В., Варналій, З. С., & Микитюк, О. П. (2024). Стійкість системи соціальної безпеки людини в Україні: внутрішні виклики. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління, (13). Режим доступу: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-13-03-09> (дата звернення: 09.05.2026)
5. Ткаченко І.П., Сорокіна Л.М Гуманітарний діалог у контексті глобальних соціальних змін: кол. моногр. – Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. – 136 с. Розділ третій Особливості розвитку бізнесу, адміністрування, юриспруденції та соціальних наук 3.2 Ткаченко Ірина Петрівна, Сорокіна Людмила Миколаївна Формування людиноцентричного підходу в системі соціальної безпеки України: виклики війни та стратегічні орієнтири сталого розвитку <https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/mon202507.pdf> (дата звернення: 09.05.2026)

CZU: 159.9

COSTUL PSIHOLOGIC AL ALTRUISMULUI: MECANISME DE COPING ȘI REZILIENȚĂ LA PROFESIONIȘTII DIN PRIMA LINIE ÎN CONTEXTUL CRIZEI UMANITARE

THE PSYCHOLOGICAL COST OF ALTRUISM: COPING MECHANISMS AND RESILIENCE AMONG FRONTLINE PROFESSIONALS IN THE HUMANITARIAN CRISIS CONTEXT

Marina Vition,
Expert judiciar, CNEJ,
Chișinău, Republica Moldova

Articolul analizează impactul psihologic al intervențiilor umanitare asupra personalului din prima linie, punând accent pe dualitatea altruismului ca factor motivator și vulnerabilitate. Sunt investigate mecanismele de coping active și componentele rezilienței sistemice necesare pentru prevenirea oboselii prin compasiune și a vătămării morale în context de război.

Cuvinte-cheie: altruism, reziliență psihologică, coping, criză umanitară, oboseală prin compasiune.

The article analyzes the psychological impact of humanitarian interventions on frontline personnel, emphasizing the duality of altruism as both a motivating factor and a vulnerability. It investigates active coping mechanisms and the components of systemic resilience necessary for preventing compassion fatigue and moral injury in the context of war.

Keywords: altruism, psychological resilience, coping, humanitarian crisis, compassion fatigue.

Actualitatea problemei și legătura ei cu sarcinile teoretice și practice actuale

În peisajul contemporan al geopoliticii globale, conflictele armate și crizele umanitare au devenit realități omniprezente care testează nu doar infrastructura fizică a societăților, ci și integritatea psihologică a celor mandatați să ofere asistență. Războiul pe scară largă din Ucraina, început în 2022, reprezintă un punct de cotitură în studiul psihologiei traumei, generând o povară masivă asupra sănătății mintale care afectează toate segmentele demografice. Înainte de escaladarea conflictului, Ucraina se confrunta deja cu o povară semnificativă a tulburărilor mintale, agravată de conflictul din 2014 și de pandemia de COVID-19, aceste condiții afectând aproximativ 30% din populație. Datele actuale reflectă o realitate și mai sumbră: 77% dintre ucrainenii raportează stres sau nervozitate severă, iar prevalența tulburării de stres post-traumatic (PTSD) este estimată la niveluri alarmante de 32-39% [18, p. 2].

În acest context de suferință colectivă, profesioniștii din prima linie – medici, psihologi, asistenți sociali și personal de intervenție de urgență – devin pilonii centrali ai răspunsului umanitar. Motivația lor primară este adesea altruismul, definit ca dorința dezinteresată de a ajuta ceilalți, chiar și cu un cost personal semnificativ. Totuși, altruismul în condiții de război nu este o resursă infinită și nici lipsită de riscuri. Fenomenul cunoscut sub numele de „costul psihologic al altruismului” sau „oboseala prin compasiune” reprezintă eroziunea treptată a empatiei și a resurselor emoționale ca urmare a expunerii constante la trauma altora [14].

Problema centrală rezidă în faptul că, deși altruismul servește ca un catalizator puternic pentru acțiunea umanitară, el poate funcționa și ca o vulnerabilitate dacă nu este susținut de mecanisme de coping adecvate și de un mediu organizațional rezilient. Profesioniștii se află la intersecția dintre datoria morală de a acționa și necesitatea de auto-conservare. Această tensiune este accentuată în zonele de conflict unde amenințarea la adresa vieții proprii este constantă, iar resursele pentru intervenție sunt sever limitate, forțând salvatorii să facă alegeri etice imposibile, ceea ce conduce adesea la „vătămare morală”.

Sarcina teoretică a cercetării actuale este de a trece dincolo de modelul clasic al PTSD și de a înțelege reziliența ca pe un proces dinamic, multidimensional, care implică nu doar trăsături individuale, ci și interacțiuni complexe cu mediul socio-organizațional. Din punct de vedere practic, identificarea componentelor specifice ale rezilienței și a factorilor care moderează stresul profesional este esențială pentru dezvoltarea unor programe de formare și intervenție care să asigure sustenabilitatea forței de muncă umanitare. Astfel, studiul de față își propune să analizeze mecanismele prin care altruismul influențează sănătatea mintală a personalului din prima linie și

modul în care reziliența poate fi fortificată pentru a preveni decompensarea psihică în teatrele de operațiuni de război. Această realitate transformă asistența umanitară dintr-o sarcină logistică într-una profund psihologică, unde salvatorii sunt expuși direct suferinței colective.

Analiza cercetărilor și publicațiilor recente

Evoluția conceptului de reziliență a trecut de la viziunea lui Masten (2001) despre „magia obișnuită” – procese adaptive umane fundamentale – la modele ecologice complexe [12, p. 227]. Ledesma (2014) clasifică aceste modele în trei categorii: bazate pe trăsături, pe proces și pe rezultate, subliniind că reziliența în profesiile de risc depinde de un scop bine definit, precum misiunea altruistă [9]. Totuși, cercetările recente arată că altruismul auto-raportat corelează pozitiv cu niveluri ridicate de anxietate și depresie în timpul fazelor acute ale războiului dacă nu este susținut de bariere profesionale [5, p. 4].

Un accent deosebit în literatura de specialitate este pus pe „vătămarea morală”. Litz și Walker (2025) definesc acest fenomen ca un distress profund rezultat din acțiuni sau decizii care încalcă codurile etice personale în situații de viață și de moarte [10, p. 253]. De asemenea, conceptul de „oboseală prin compasiune”, introdus de Figley (1995), rămâne

central în explicarea epuizării specifice terapeuților și salvatorilor [6, p. 2]. Strategiile de monitorizare și evaluare propuse de IASC (2017) oferă astăzi cadrul metodologic pentru integrarea suportului mental în toate sectoarele intervenției de urgență [8, p. 6].

Componentele rezilienței profesionale în dezastre

Reziliența lucrătorilor din prima linie nu este o trăsătură statică, ci o capacitate dinamică de a absorbi stresul și de a menține funcționalitatea profesională. Cercetările recente sugerează că această capacitate este rezultatul interacțiunii dintre factorii individuali și cei contextuali.

Tabelul nr. 1. Componentele rezilienței la profesioniștii din prima linie

Categorii	Componente specifice	Impact asupra rezilienței
Trăsături individuale	Starea de sănătate (fizică/psihică)	Oferă baza fiziologică pentru gestionarea efortului prelungit.
	Esența și personalitatea	Altruismul, hardiness, optimismul și simțul umorului.
	Capacitate și competență	Cunoștințele specializate și pregătirea tehnică reduc incertitudinea.
Procese externe	Platforme de suport	Familia, rețelele de prieteni și sprijinul colegial.
	Organizația și locul de muncă	Leadership-ul, resursele materiale și protocoalele clare.

Sănătatea fizică este fundamentală, deoarece activitatea în prima linie implică adesea privare de somn și efort fizic intens. Studiile arată că un nivel ridicat de pregătire fizică corelează cu o mai bună gestionare a stresului cognitiv în situații de criză [14]. În ceea ce privește personalitatea, altruismul este componenta centrală a „esenței” salvatorului. Lucrătorii care consideră că ajutorarea altora este o misiune personală prezintă un nivel mai mare de satisfacție a compasiunii (compassion satisfaction), ceea ce îi protejează împotriva epuizării. Totuși, altruismul trebuie să fie echilibrat de auto-eficacitate – credința în propria capacitate de a exercita controlul asupra funcționării personale și a evenimentelor de mediu [17].

Mecanisme de coping în condiții de război și criză

Copingul reprezintă setul de eforturi cognitive și comportamentale destinate gestionării cerințelor specifice care depășesc resursele persoanei. În teatrele de război, profesioniștii utilizează o varietate de strategii, variind de la cele active la cele disociative [4, p. 19-25]. S-a identificat un model de reactivitate în funcție de tipul situației stresante. În situații standard (rutină), majoritatea profesioniștilor utilizează copingul focusat pe problemă (planificare, analiză). Pe măsură ce situația devine periculoasă și imprevizibilă, orientarea se poate schimba către strategii adaptive de urgență [14].

Un fenomen psihologic distinctiv observat în fazele inițiale ale urgențelor este „disocierea funcțională”. Aceasta este o stare de mobilizare extremă unde individul rămâne funcțional și focalizat pe sarcină, dar se deconectează de propriile reacții emoționale pentru a procesa trauma în ritm controlat. Deși eficientă pe termen scurt pentru eficacitatea operațională, disocierea funcțională nu este sustenabilă pe termen lung și poate conduce la PTSD dacă nu este procesată ulterior [15, p. 3].

Strategiile de coping pot fi clasificate astfel:

- *Active*: Rezolvarea planificată a problemelor, căutarea suportului social, restructurarea cognitivă pozitivă.
- *Passive/Dezadaptive*: Evitarea, distanțarea emoțională, negarea realității [11].

Cercetările efectuate pe personalul medical indică faptul că sprijinul informal (familie, colegi) joacă un rol protector critic, deși resursele formale rămân adesea subutilizate [8, p. 32].

Costul psihic al altruismului: Oboseala prin compasiune

Altruismul, deși este un motor motivațional, impune un tribut emoțional. Oboseala prin compasiune (Compassion Fatigue) este rezultatul „infuzării” durerii celorlalți în propriul psihic [6, p. 4]. Aceasta se distinge de burnout prin originea sa în relația empatică, nu în stresul administrativ [2, p. 391-393].

Tabelul nr. 2. Diferențele între burnout și oboseala prin compasiune [6, p. 8; 2, p. 387-391].

Dimensiune	Burnout	Oboseala prin compasiune
<i>Cauză principală</i>	Mediu de lucru, birocrație, volum.	Expunere la trauma secundară.
<i>Senzație dominantă</i>	Iritabilitate, detașare, ineficiență.	Flashback-uri, hipervigilență, teamă.
<i>Evoluție</i>	Graduală.	Subită (debut acut).
<i>Impact moral</i>	Cinism față de sistem.	Vinovăție față de victime.

Studiile recente pe lucrătorii medicali în timpul războiului confirmă că empatia ridicată, componentă a altruismului, este un factor de risc pentru depresie și anxietate. Profesioniștii care se identifică prea puternic cu victimele pot pierde capacitatea de „distanțare terapeutică”, ceea ce duce la o decompensare rapidă. În schimb, „satisfacția prin compasiune” – bucuria derivată din ajutorarea altora – poate modera această relație, acționând ca un factor de protecție [5, p. 6].

Vătămarea morală și evenimentele PMIE

Vătămarea morală este o rană a „sufletului” care apare în situații de conflict intens unde individul asistă la inumanitate sau este obligat să facă alegeri ce contravin eticii fundamentale. Evenimentele care pot cauza această stare sunt denumite PMIE

(Potentially morally injurious events) [10, p. 254]. Studiile pe veterani și personalul medical evidențiază trei tipuri de PMIE:

1. *Transgresiunea proprie*: Realizarea unor acte (ex. triaj letal) care încalcă valorile morale.
2. *Transgresiunea altora*: Observarea trădării moralității de către lideri sau colegi.
3. *Trădarea instituțională*: Sentimentul că organizația a eșuat în a oferi resursele necesare pentru a salva vieți.

Simptomele vătămării morale includ rușinea profundă, sentimentul de izolare și pierderea credinței într-o lume justă. Spre deosebire de PTSD, care este centrat pe frică, vătămarea morală este centrată pe vinovăție [10, p. 272].

Analiza datelor experimentale privind reziliența personalului de intervenție

Datele colectate de cercetătorii din domeniul profesiilor periculoase oferă un model cantitativ al rezilienței. Într-un studiu efectuat în acest sens s-a observat că motivația este un predictor critic al succesului profesional în condiții de stres extrem.

Tabelul nr. 3. Profilul motivațional în funcție de succesul profesional [13, p. 74]

Grup de motive	Succes ridicat (Rezilient)	Succes scăzut (Vulnerabil)
Motive profesionale	4.48	4.02
Motive cognitive	4.46	4.36
Motive pragmatice	3.76	4.14
Motive sociale (Altruiste)	4.28	3.82

Cei cu reziliență ridicată sunt ghidați de motive profesionale și sociale (altruism), în timp ce persoanele vulnerabile sunt motivate mai mult de factori pragmatici (salariu, evitarea pedepsei). Această distincție sugerează că altruismul integrat în identitatea profesională oferă o „rezistență” mai mare în fața adversității.

Cadrul IASC și suportul psihosocial multisectorial

Pentru a gestiona aceste riscuri, Comitetul Permanent Inter-Agenții (IASC) a dezvoltat un cadru comun de monitorizare și evaluare pentru MHPSS în situații de urgență. Cadrul subliniază că sprijinul trebuie să fie stratificat și integrat în toate sectoarele asistenței umanitare.

Baza - Servicii de bază și securitate: Asigurarea hranei, apei și adăpostului în mod demn. Ignorarea acestor nevoi produce distres psihologic sever care nu poate fi tratat prin terapie dacă nevoile biologice sunt nesatisfăcute.

Suport comunitar și familial: Activarea rețelelor sociale. Un factor critic este menținerea unității familiei; separarea copiilor de părinți este considerată unul dintre cei mai persistenți factori de risc pentru trauma pe termen lung.

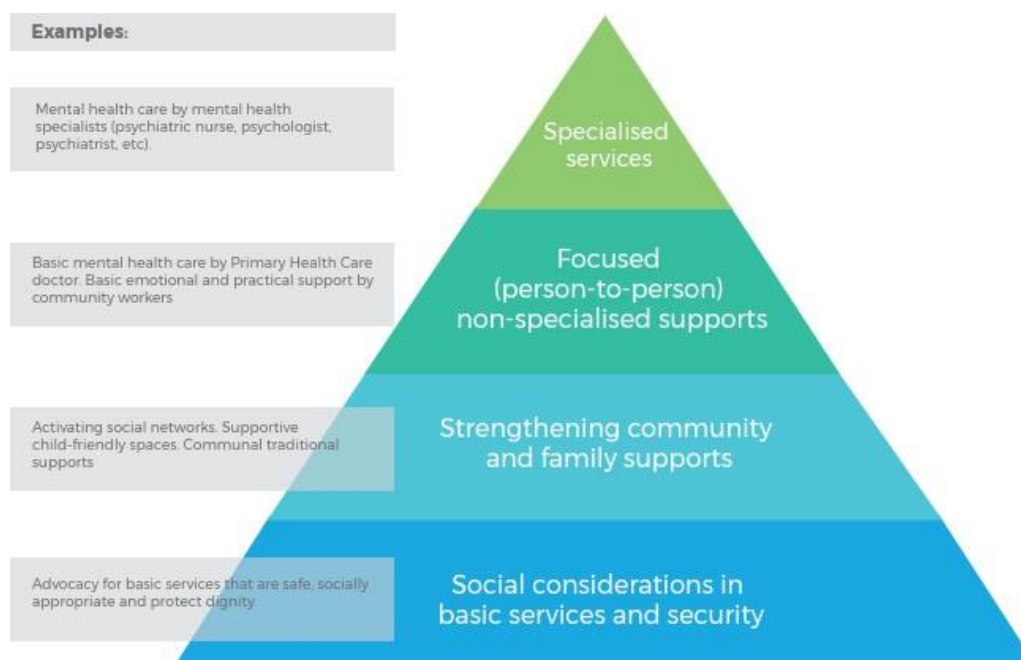

Figura nr. 1. Piramida intervenției MHPSS (IASC)

Support non-specializat focusat: Primul ajutor psihologic (PFA). Acesta trebuie oferit de personal instruit (profesori, medici generaliști) pentru a identifica problemele înainte ca ele să devină cronice.

Servicii specializate: Asistență clinică pentru tulburări severe. Aceasta include managementul medicamentos și psihoterapia de specialitate [8, p. 6].

Rolul leadership-ului și al culturii organizaționale

Responsabilitatea pentru reziliența personalului din prima linie nu este individuală, ci partajată cu organizația. Leadership-ul altruist, definit ca un stil de conducere centrat pe grija față de angajați, favorizează comportamentele proactive de siguranță [3, p. 2].

Recomandările organizaționale includ:

- *Briefing-uri pre-deployment:* Pregătirea tehnică și psihologică pentru realitățile terenului.
- *Supervizarea trauma-informată:* Spații sigure pentru „descărcare” emoțională fără teama de evaluare negativă.
- *Rotația cadrelor și perioadele de R&R (Rest and Recuperation):* Prevenirea oboselii cronice prin limitarea expunerii continue la medii traumatice.

O organizație care ignoră bunăstarea personalului riscă nu doar sănătatea acestuia, ci și calitatea serviciilor oferite beneficiarilor. Studiile arată că un personal epuizat comite mai multe erori medicale și prezintă un nivel scăzut de empatie față de beneficiari [11].

Impactul social și transformarea post-traumatică

Crizele umanitare distrug „țesutul social”, dar pot genera și oportunități de schimbare pozitivă. „Reziliența partajată” este un concept care descrie modul în care salvatorii și comunitățile asistate își reconstruiesc reciproc sentimentul de siguranță.

În Ucraina, s-a observat o creștere a coeziunii sociale prin voluntariat masiv. Peste 80% dintre persoanele care raportează simptome de stres se implică în activități altruiste ca formă de coping activ, ceea ce confirmă că altruismul poate fi o cale spre „creșterea post-traumatică”.

Această creștere se manifestă prin:

- Dezvoltarea unei noi filozofii de viață.
- Recunoașterea propriilor puncte forte.
- Relații interpersonale mai profunde bazate pe solidaritate în fața pericolului.

Totuși, pentru a facilita această transformare, mediul trebuie să fie sigur. Expunerea continuă la imagini violente prin rețelele sociale poate conduce la desensibilizare și la o „amorțeală psihică”, care inhibă procesele de vindecare. Personalul umanitar trebuie educat să-și gestioneze consumul de informații pentru a-și păstra integritatea emoțională [11].

Concluzii

Profesioniștii din prima linie în crize umanitare funcționează într-un echilibru precar între motivația altruistă și costurile psihologice inerente expunerii la traume extreme. Altruismul acționează ca o „sabie cu două tăișuri”: oferă sensul necesar pentru a persevera în condiții de risc, dar poate deveni o „ușă” către oboseala prin compasiune și vătămare morală în absența suportului adecvat.

Principalele rezultate ale cercetării subliniază:

- Succesul profesional în condiții de război este asigurat de o combinație între stabilitatea emoțională, curajul social și prezența unor motive profesionale superioare.
- Trecerea de la strategiile bazate pe emoție la cele bazate pe problemă și utilizarea asertivității sunt esențiale pentru prevenirea patologiilor psihosomatice la salvatori.
- Vătămarea morală este un predictor mai puternic al suferinței pe termen lung decât trauma fizică sau PTSD-ul clasic, necesitând protocoale de triaj etic clar definite de organizații.
- Reziliența nu poate fi lăsată exclusiv pe seama individului. Implementarea cadrului IASC și a supervizării trauma-informate reprezintă imperative practice pentru sustenabilitatea misiunilor umanitare.

Protejarea sănătății mintale a celor care ajută este o investiție critică în succesul oricărei intervenții de redresare post-conflict. Viitoarele cercetări ar trebui să exploreze utilizarea tehnologiilor digitale pentru monitorizarea în timp real a stresului salvatorilor și să investigheze mecanismele neurobiologice ale flow-ului altruist ca factor de protecție împotriva traumei secundare.

Bibliografie:

1. Bakhsh Z. Compassion fatigue: How constant exposure to war is reshaping global empathy. Outlook India. 2026. March Issue.
2. Brooks S. K., Dunn R., Sage C. A. et al. Risk and resilience factors affecting the psychological wellbeing of individuals deployed in humanitarian relief roles. Journal of Mental Health. 2015. Vol. 24. No. 6. P. 385–413.
3. Cardozo B. L., Crawford C. G., Eriksson C. et al. *Psychological distress, depression, anxiety, and burnout among international humanitarian aid workers*. PLoS One. 2012. Vol. 7. No. 9. DOI: 10.1371/journal.pone.0044948. 13 p.
4. Ehrenreich J. H. *Caring for others, caring for yourself: A guide for humanitarian workers*. Old Westbury: Center for psychology and society, 2002. 32 p.
5. Fekih-Romdhane F., Jebreen K., Nawajah I. et al. Self-Reported altruism is positively correlated with anxiety, depression, and empathy among gazan healthcare workers during war. Health Science Reports. 2025. Vol. 8. No. 1. DOI: 10.1002/hsr2.2025.
6. Figley C. R. Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder. New York: Brunner/Mazel, 1995.
7. Inoue Y. Positive reputation for altruism toward future generations regardless of the cost. Scientific Reports. 2024. Vol. 14. Art. 3345.
8. Inter-Agency Standing Committee (IASC). A common monitoring and evaluation framework for mental health and psychosocial support in emergency settings. Geneva: IASC Reference group, 2017. 44 p.
9. Ledesma J. Conceptual frameworks and research models on resilience in leadership. SAGE Open. 2014. Vol. 4. DOI: 10.1177/2158244014545464.
10. Litz B. T., Walker J. Moral injury: an adverse mental health and functional outcome. Journal of traumatic stress. 2025. p. 252-272.
11. Mao X., Loke A. Y., Fung O. W. M. et al. What it takes to be resilient: the views of disaster healthcare rescuers. International journal of disaster risk reduction. 2019. Vol. 36. Art. 101112.
12. Masten A. Ordinary magic: resilience processes in development. American Psychologist. 2001. Vol. 56. P. 227–238.
13. Rybnikov V. Yu., Ashanina E. N. Psychology of coping behavior of specialists in dangerous professions: monograph All-Russian Center for Emergency and Radiation Medicine of the EMERCOM of Russia, St. Petersburg Institute of Psychology and Social Work. St. Petersburg, 2011. 120 p.
14. Sadeghi M., Ghomian Z., Ebadi A. et al. Resilience in aid workers in disaster and emergencies: a systematic review and thematic analysis. Frontiers in psychology. 2025. Vol. 16. Art. 1540892. DOI: 10.3389/fpsyg.2025.1540892.
15. Southwick S. M., Bonanno G., Masten A. et al. Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives. European Journal of Psychotraumatology. 2014. Vol. 5. Art. 25338.

16. Thompson S. R., Shah S. A. Trajectories of resilience among humanitarian workers. *Journal of Social Work and Research*. 2026. Vol. 30. P. 45-62.
17. Turner C. R., Bosch D., Nolty A. A. Self-efficacy and humanitarian aid workers. *Journal of international humanitarian action*. 2021. Vol. 6. DOI: 10.1186/s41018-021-00092-w.
18. UNICEF Ukraine. Mental health and psychosocial support strategy for Ukraine 2023-2025. Kyiv: UNICEF, 2024. 4 p.
19. World Health Organization. Mental Health in Emergencies: A Lifeline, Not a Luxury. Geneva: WHO, 2025. 12 p.
20. <https://www.unicef.org/ukraine/>.

РОЛЬ ОСВІТИ ЯК ЧИННИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ОРІЄНТИРІВ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THE ROLE OF EDUCATION AS A FACTOR IN PRESERVING MENTAL HEALTH AND SHAPING LIFE ORIENTATIONS OF YOUTH UNDER MARTIAL LAW

Вікторія Катрич,

головний судовий експерт відділу судової експертизи № 3 лабораторії судової експертизи Дніпропетровського НДЕКЦ МВС України, м. Нікополь – Кривий Ріг, Україна

Orcid ID: 0000-0002-6806-6538

Освітнє середовище це ключовий інструмент підтримки ментального добробуту молоді під час війни в Україні. Освіта не лише процес передачі знань, а безпечний простір для соціалізації, психологічної стабілізації та переосмислення життєвих цінностей. Вона визначає основні механізми, за допомогою яких заклади освіти допомагають молодій особистості формувати стійкі життєві орієнтири в умовах сьогодення.

Ключові слова: ментальне здоров'я, психологічна стійкість (резильєнтність), освітнє середовище, життєві орієнтири, воєнний стан.

The educational environment is a key instrument for supporting the mental well-being of young people during the war in Ukraine. Education is not only a process of knowledge transmission but also a safe space for socialization, psychological stabilization, and the reconsideration of life values. It determines the main mechanisms through which educational institutions help young individuals develop resilient life orientations under contemporary conditions.

Keywords: mental health, psychological resilience, educational environment, life orientations, martial law.

Повномасштабна військова агресія проти України спричинила кардинальну трансформацію всіх соціальних інститутів. Найбільш вразливою групою в аспекті психічного здоров'я виявилася молодь (14 – 24 років), бо війна спричинила безпрецедентний тиск на їх життя, оскільки саме на цей віковий період припадає активне формування ідентичності та життєвих стратегій. Руїнація звичного способу життя, загроза безпеці та туманність майбутнього ставлять під загрозу не лише академічні успіхи, а й базове ментальне здоров'я покоління. У цьому контексті

інститут освіти набуває нової ролі: він трансформується з суто академічної установи в інституцію соціально-психологічної підтримки та «острів стабільності». В умовах екзистенційної загрози освіта перестає бути суто механізмом передачі знань і набуває ознак терапевтичного середовища [6, с. 45]. Актуальність теми зумовлена необхідністю пошуку внутрішніх ресурсів стійкості (резильєнтності) через освітній процес.

Освітній простір розглядається як «безпечне середовище». Згідно з теорією прив'язаності, для стабілізації психіки в кризових умовах індивіду необхідна структура та передбачуваність. Навчальний процес забезпечує перемикавання уваги з травматичних новин на інтелектуальні завдання, можливість висловити страхи у професійно керованому середовищі, відчуття приналежності до групи, що нівелює почуття ізоляції.

Заклад освіти залишається основним місцем соціалізації. В умовах ізоляції (дистанційне навчання, міграція) спільні освітні проєкти допомагають долати почуття самотності. Взаємодія в групі дозволяє молоді розділити спільний досвід травми, що є критично важливим для профілактики ПТСР. В умовах війни ментальне здоров'я молоді піддається впливу хронічного стресу. Молодість — це період формування соціального капіталу. Віртуалізація навчання обмежує можливості для неформального спілкування, яке є ключовим для емоційної стабілізації. Масштабне переміщення населення внаслідок бойових дій створило унікальний і водночас трагічний контекст для освітньої системи. Для молодих людей, які втратили дім (внутрішньо переміщені особи) або опинилися за кордоном, заклад освіти стає чи не єдиною стабільною точкою опори в зруйнованому світі. Заклади освіти впроваджують елементи психоедукації. Важливим аспектом є навчання технік саморегуляції (дихальні вправи, методики заземлення), які інтегруються безпосередньо в уроки чи лекції. Війна як гранична ситуація руйнує «горизонт очікувань» індивіда. Для молодої людини, чия психіка налаштована на майбутнє, втрата здатності планувати навіть на кілька місяців вперед стає серйозним деструктивним чинником. У цьому контексті освіта виступає як інструмент ресинтезу життєвих орієнтирів, пропонуючи нову систему координат.

До повномасштабного вторгнення освітня траєкторія багатьох студентів була інерційною (отримання фаху заради статусу або доходу). Сьогодні спостерігається перехід до екзистенційної мотивації. Навчання починає сприйматися як форма «інтелектуального фронту».

В умовах воєнного стану роль освіти трансформується з суто дидактичної у стратегічно-реабілітаційну. Освітнє середовище стає ключовим ресурсом для розвитку резильєнтності - здатності особистості зберігати психологічну пружність та відновлюватися після травматичних подій. Згідно з сучасними дослідженнями, саме

інституціоналізоване навчання забезпечує соціальну підтримку та когнітивну структуру, необхідну для запобігання дезінтеграції особистості [1, с. 45].

Важливим аспектом збереження ментального здоров'я молоді є подолання стану «вивченої безпорадності». У межах концепції «Я-ефективності» А. Бандури, успішна навчальна діяльність розглядається як інструмент відновлення віри у власні сили, тобто віра людини в те, що вона здатна успішно впоратися з поставленими завданнями. Виконання академічних завдань у кризових умовах дає змогу здобувачам освіти відчувати контроль над мікропроцесами власного життя, що є критично важливим антидотом до хаосу війни [2, с. 112]. В умовах, коли довгострокове планування неможливе, освіта вчить методу «малих кроків». Завершення курсу, підготовка до сесії, отримання сертифіката - це відчутні результати, які дають мозку дофамінове підкріплення.

Освіта в період збройного конфлікту набуває ознак екзистенційної терапії. Спираючись на логотерапію В. Франкла, можна стверджувати, що спрямованість навчального процесу в майбутнє створює необхідні сенсові опори. Оскільки освіта за своєю природою є футурологічним проєктом, вона допомагає молоді вийти за межі травматичного теперішнього, формуючи перспективу повоєнної відбудови та професійної самореалізації [3, с. 89]. Концепція його про те, що основною рушійною силою людини є пошук сенсу життя, навіть у найекстремальніших умовах.

Крім того, освітня рутина виступає стабілізатором нервової системи, допомагаючи молодій людині залишатися в межах «вікна толерантності». Регулярність занять та соціальна взаємодія запобігають емоційному заціпенінню або гіперзбудженню, забезпечуючи перехід від стратегії виживання до стратегії адаптивного розвитку [4, с. 22]. Війна постійно викидає молодь за межі цього вікна (у паніку або апатію). Навчальна рутина та підтримка викладачів допомагають повернутися у «вікно толерантності», де можливе раціональне мислення.

Фундаментальним для розуміння впливу війни на молодь є вчення про загальний адаптаційний синдром Ганса Сельє. Згідно з цією теорією, стрес розглядається як неспецифічна відповідь організму на будь-яку вимогу, що висувається до нього. В умовах воєнного стану молодь перебуває у стані хронічного дистресу, який, на відміну від конструктивного еустресу, виснажує адаптаційні ресурси особистості та веде до психосоматичних розладів [5, с. 74].

У цьому контексті освітній процес виконує функцію модератора стресу через такі механізми:

1. Трансформація дистресу в еустрес тобто когнітивні завдання помірної складності під час навчання створюють «позитивний стрес». Це активує інтелектуальні ресурси та дозволяє уникнути стадії виснаження, спрямовуючи психічну енергію на вирішення навчальних задач, а не на переживання страху.

2. Теорія когнітивного оцінювання Р. Лазаруса, згідно з якою, стрес визначається не самою подією (війною), а тим, як людина її оцінює. Освіта надає молоді інструменти для критичного аналізу ситуації та формування копінг-стратегій (стратегій подолання). Замість емоційного реагування на небезпеку, здобувач освіти вчиться раціонально оцінювати ресурси та шукати конструктивні шляхи вирішення проблем [7, с. 115].

3. Біологічний зворотний зв'язок: Регулярна інтелектуальна праця сприяє нейропластичності. Навчання в умовах стресу стимулює вироблення нейротрофічних факторів, які захищають гіпокамп — ділянку мозку, що найбільше страждає від надлишку кортизолу (гормону стресу) та відповідає за пам'ять і навчання [8, с. 58].

Таким чином, залучення молоді до освітнього процесу є не просто формальністю, а біологічно та психологічно обґрунтованим методом збереження цілісності нервової системи в екстремальних умовах.

Війна виступає потужним каталізатором переоцінки цінностей, змушуючи молодь відмовлятися від короткострокових цілей на користь фундаментальних життєвих орієнтирів. Освітній процес у цей період виконує роль ціннісного фільтра, допомагаючи структурувати новий світогляд.

Згідно з теорією соціальної ідентичності, в моменти загрози група стає джерелом безпеки та сенсу. Освіта в умовах війни сприяє трансформації життєвих орієнтирів молоді у таких напрямках, як волонтерська активність та національна ідентичність. Заклади освіти часто стають хабами гуманітарної допомоги. Це формує в молоді орієнтир на альтруїзм та соціальну відповідальність. Дослідження показують, що залученість до допомоги іншим значно знижує рівень депресивних станів у здобувачів освіти. Навчальні дисципліни (історія, культура, мова) набувають екзистенційного значення, формуючи орієнтир на патріотизм не як абстракцію, а як свідому стратегію виживання та розвитку нації.

Якщо підсумувати все простими словами, то в умовах війни навчання — це не просто про оцінки чи диплом. Це, перш за все, спосіб не з'їхати з глузду. Коли навколо хаос, пари чи уроки за розкладом дають мозку сигнал: «життя триває, є речі, які я контролюю». Це вириває людину з постійного читання новин і страху, даючи конкретну справу тут і зараз. Освіта допомагає конвертувати гнів та біль у професійну компетенцію, що стає довгостроковим життєвим орієнтиром. Усвідомлення крихкості світу стимулює молодь до орієнтації на адаптивність. Освіта формує навичку постійного перенавчання як головний інструмент безпеки у нестабільному майбутньому.

Крім того, освіта зараз працює як «соціальний клей». Спілкуючись із викладачами та іншими студентами, молодь розуміє, що вона не наодинці зі своїми переживаннями. Це дає відчуття безпеки та приналежності до спільноти.

І головне — це сенс на майбутнє. Війна намагається вкрасти у молоді плани, а навчання їх повертає. Коли ти вчишся на лікаря, архітектора чи програміста, ти вже підсвідомо будуєш плани на «після перемоги». Таким чином, освіта допомагає змінити роль «жертви обставин» на роль «людини, яка будує майбутнє». Це і є найкращі ліки для ментального здоров'я: мати розклад, відчувати підтримку і знати, заради чого ти все це робиш.

Література:

1. Психологія резильєнтності особистості в умовах війни : монографія / за ред. І. Д. Іванова. Київ : Наука, 2023. 210 с.
2. Бандура А. Теорія соціального навчання. Львів : Літопис, 2015. 340 с.
3. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. Харків : КСД, 2022. 160 с.
4. Технології підтримки ментального здоров'я в освітньому просторі : навч.-метод. посібник / уклад. О. М. Петренко. Одеса : Освіта, 2024. 145 с.
5. Сельє Г. Стрес без дистресу / пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2018. 192 с.
6. Психофізіологія стресу: адаптаційні механізми в умовах криз : підручник / за ред. В. С. Коваленка. Дніпро : Герда, 2023. 245 с.
7. Лазарус Р. Психологія стресу та копінг-стратегій. Львів : Світ, 2020. 312 с.
8. Нейробіологія стійкості : зб. наук. праць / Ін-т фізіології ім. О. Богомольця. Київ : Академперіодика, 2024. 130 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PUBLIC SAFETY UNDER CONDITIONS OF A PROLONGED MILITARY CONFLICT

Вячеслав Курепін,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри методики професійного навчання,
Миколаївський національний аграрний
університет,
м. Миколаїв, Україна

Orcid ID: 0000-0003-4383-6177

Розглянуто психологічні аспекти безпеки населення в умовах тривалого воєнного конфлікту. Проаналізовано основні фактори впливу війни на психічне здоров'я різних соціальних груп та рівень їх психологічної стійкості. Визначено ключові виклики, пов'язані з хронічним стресом, невизначеністю та соціальними втратами. Обґрунтовано необхідність розвитку системи психологічної підтримки та формування ефективних механізмів адаптації населення.

Ключові слова: психологічна безпека, воєнний конфлікт, психічне здоров'я, стрес, адаптація

The article examines the psychological aspects of population safety under conditions of a prolonged military conflict. The main factors influencing the mental health of various social groups and their level of psychological resilience are analyzed. Particular attention is paid to the impact of war-related experiences on emotional well-being, social functioning, and the ability to cope with ongoing challenges.

Key challenges associated with chronic stress, uncertainty, social losses, forced displacement, and prolonged exposure to traumatic events are identified. The study highlights the consequences of these factors for individual and collective psychological well-being, emphasizing the growing need for comprehensive mental health support.

The necessity of developing an effective system of psychological assistance and implementing evidence-based mechanisms for population adaptation is substantiated. The importance of strengthening psychological resilience, promoting social support networks, and ensuring access to mental health services is emphasized as a prerequisite for maintaining psychological security and social stability during and after armed conflict.

Keywords: psychological safety, military conflict, mental health, stress, adaptation, psychological resilience, social support, trauma, population security, psychological assistance.

Тривале перебування населення в умовах воєнного стану супроводжується неперервним стресом та постійним очікуванням небезпеки, що зумовлює суттєві порушення психологічної безпеки. Активні бойові дії та пов'язані з ними загрози життю, а також високий рівень невизначеності щодо майбутнього, обумовлюють існування громадян України в умовах підвищених нервно-психічних навантажень.

Систематичні повітряні тривоги, вибухи, звуки ракетних обстрілів та безпілотних літальних апаратів змушують населення діяти в умовах обмеженого часу та постійної готовності до швидкого реагування на сигнали небезпеки. Це призводить до хронічного напруження нервової системи, що виявляється у порушеннях сну, підвищеної тривожності та емоційної нестабільності. У населених пунктах, які регулярно зазнають ракетних ударів і обстрілів, формується адаптивна поведінка, зокрема звичка перебувати в стані постійної готовності, що виявляється у підготовці необхідних речей для евакуації та навіть зміни режиму сну, що свідчить про неперервне відчуття загрози протягом доби.

Ускладнює психологічний стан людей довгострокова невизначеність, яка пов'язана із відсутністю чітких прогнозів щодо тривалості війни, економічна нестабільність в країні, розмитість щодо особистого майбутнього. Значна частина громадян у зв'язку з відсутністю відчуття стабільності відкладає прийняття важливих життєвих рішень, зокрема щодо зміни місця роботи, продовження освіти чи створення сім'ї. Серед молоді поширюються сумніви щодо доцільності професійної самореалізації в Україні. Таки думки супроводжуються внутрішніми суперечностями та підвищеним рівнем тривожності за своє майбутнє.

Метою статті є аналіз психологічних факторів, що впливають на безпеку населення в умовах тривалого воєнного конфлікту, а також обґрунтування практичних заходів психологічної підтримки, спрямованих на зниження рівня стресу, тривожності та соціальної дезадаптації населення.

Проблема психологічної безпеки населення в умовах воєнного конфлікту є одним із пріоритетних напрямів досліджень вітчизняних науковців. У наукових працях Лазіс М.І. [14], Лотарева Д. В. [2], Дідняк А. В. . [4] особлива увага приділяється впливу воєнних дій на психоемоційний стан населення, формуванню психологічної стійкості, розвитку механізмів адаптації та організації психологічної допомоги.

Проблематика психологічної безпеки особистості в умовах воєнного стану висвітлюється у працях Іваненко В. С. [3], Матвєєва К.С. [10], Новак М. В. [53] де аналізуються умови формування психологічної стійкості та способи подолання кризових переживань у сучасному суспільстві. Дослідження Бацуровської І. В. [13], Сомової О.О. [12] інформаційно-психологічної безпеки особистості в умовах війни та

гібридних загроз розглядають механізми інформаційного впливу, психологічного стресу та захисту психіки людини від деструктивних факторів.

Постійна загроза життю зумовлює трансформацію поведінкових реакцій особистості, формуючи стан підвищеної пильності чи емоційного виснаження. У низці випадків це виявляється у гіперчутливості до звукових подразників, різких рухів та інформаційного контенту. Внаслідок цього навіть звичайні побутові ситуації можуть спричиняти відчуття страху або панічні реакції [1, с. 22].

Після пережитих обстрілів у людей можуть формуватися підвищені реакції на звукові подразники, зокрема сигнали автомобілів або грім під час грози, які сприймаються як потенційні ознаки небезпеки, зокрема ракетних ударів. Водночас інша частина населення демонструє ознаки емоційного виснаження, яке виникає внаслідок тривалого перебування у стресових умовах і супроводжується зниженням здатності до емпатії та активного реагування на події.

На життєдіяльність людини в умовах воєнного стану суттєво впливає сукупність факторів, зокрема тривалість бойових дій, постійна загроза життю та високий рівень невизначеності, які формують складний психологічний стан людини. За таких умов зростає потреба у формуванні ефективних механізмів психологічної адаптації [2, с. 398], розвитку підтримувального соціального середовища та впровадженні системних заходів, спрямованих на збереження психічного здоров'я населення.

Проблемою є також внутрішнє переміщення населення, яке супроводжується втратою звичного соціального середовища, усталених зв'язків та відчуття стабільності. Внутрішньо переміщені особи часто стикаються з труднощами адаптації в нових умовах проживання, переживають соціальну ізоляцію та невизначеність щодо майбутнього. Сім'ї, які були змушені залишити свої домівки, нерідко зазнають психологічної травми втрати, що виявляється у підвищеній тривожності та депресивних станах.

Уваги потребує молодь, яка схильна до підвищеної чутливості при впливі воєнних подій [3, с. 241]. У них можуть спостерігатися різноманітні психологічні реакції, зокрема страхи, порушення концентрації уваги, прояви агресивності або, навпаки, соціальна замкнутість. Молодь, яка пережила обстріли чи евакуацію, часто демонструють підвищену реактивність на гучні звуки та можуть уникнути відвідування освітніх закладів, що ускладнює процес їх соціалізації та адаптації. Серед дорослого населення найпоширенішими є прояви емоційного вигорання, підвищеної дратівливості та труднощів у прийнятті рішень.

Хронічна напруженість, яка формується у людей постійними повітряними тривогами, загрозою ракетних ударів та необхідністю швидко реагувати на сигнали проявляється у порушеннях сну, тривожності та емоційної нестабільності. У містах, які регулярно зазнають обстрілів, населення змушене адаптувати свій спосіб життя до

нових умов [4, с. 601], зокрема проводити значну частину години в укриттях або постійно контролювати інформаційний простір, що додатково виснажує психіку.

Переживання втрат, як близьких людей, так і житла, роботи чи звичного способу життя є психологічним викликом для постраждалих. Тривалі психологічні напруження у мешканців прифронтової зони супроводжуються почуттям безпорадності, глибоким емоційним переживанням. Потоки новин про війнні події спричиняють інформаційне перевантаження. Адаптація до нових умов відбувається через переживання, посилення тривожності. Воно формує відчуття безперервної небезпеки.

Диференційований вплив на психічне здоров'я різних соціальних груп населення нерівномірний. Для різних соціальних груп населення істотно різняться як умови життя, доступ до ресурсів та рівень ризиків та небезпек [5, с. 63]. Найбільш уразливими залишаються громадяни, які мешкають у прифронтових чи прикордонних регіонах: регулярні обстріли, руйнування інфраструктури та неминуча загроза життю формують відчуття постійної небезпеки. Мешканці таких територій знаходяться у стані готовності до евакуації, а це психічні розлади та емоційне виснаження.

Військовослужбовці, які безпосередньо беруть участь у бойових діях теж зазнають суттєвих психологічних навантажень. Розвиток посттравматичних стресових реакцій відбувається за рахунок постійних ризиків для життя, відповідальності за побратимів та необхідності діяти в екстремальних умовах. У мирному житті такі люди стикаються із труднощами. Після повернення з фронту до громадянського середовища проявляється гіперпильність чи уникнення соціальних контактів.

Стан захищеності психіки від внутрішніх та зовнішніх загроз визначається як психологічна безпека. Вона є необхідною умовою збереження емоційної рівноваги, адекватного реагування на події та ефективного функціонування особистості в суспільстві. В умовах воєнного стану формування психологічної безпеки відбувається під впливом комплексу взаємопов'язаних факторів. Провідне значення серед них мають емоційна стабільність, відчуття контролю за ситуацією [6, с. 19], наявність соціальної підтримки та доступ до достовірної інформації. За наявності підтримки з боку близького оточення людина значно легше долає стресові ситуації порівняно з тими, хто перебуває в умовах соціальної ізоляції.

Важливою складовою психологічної безпеки є емоційна регуляція, що передбачає здатність особистості усвідомлювати власні емоційні стани, контролювати їх прояви та адаптуватися до складних життєвих обставин. У практичному вимірі це виявляється у здатності зберігати емоційну рівновагу під час повітряної тривоги та приймати раціональні рішення в умовах небезпеки.

Когнітивна визначеність - важлива складова розуміння ситуації через наявність чіткої інформації про події, що відбуваються. Доступ до перевірених джерел інформації знижує рівень тривожності порівняно з ситуацією інформаційного хаосу чи поширення чуток [7, с. 128].

Важливим фактором забезпечення психологічної безпеки в умовах війни є підтримка зі сторони близького оточення, професійного середовища, громади та державних інституцій. Соціальна складова психологічної безпеки охоплює діяльність психологічних служб та функціонування гарячих ліній допомоги, що сприяють зниженню рівня стресу серед населення. Залучення до груп взаємопідтримки та взаємодія з фахівцями створюють умови для подолання відчуття соціальної ізоляції та безпорадності.

Важливою складовою психологічної безпеки є відчуття фізичної та інформаційної захищеності, що безпосередньо впливає на психічний стан особистості. Наявність облаштованих укриттів, чітких інструкцій щодо дій у надзвичайних ситуаціях та належна організація системи безпеки на рівні громади сприяють формуванню у населення відчуття захищеності. У сукупності зазначені фактори забезпечують здатність особистості адаптуватися до складних умов, зберігати психічне здоров'я та підтримувати ефективну життєдіяльність навіть у кризових ситуаціях.

Для адаптації громадян необхідна підтримка. Оскільки рівень стресу та переживань особистостей істотно відрізняється залежно від їхніх життєвих обставин, в умовах воєнного стану, форми та методи психологічної підтримки населення мають бути різноманітними, доступними та адаптованими наявні загрози та потреби різних соціальних груп.

Індивідуальне психологічне консультування є однією з найпоширеніших форм надання психологічної допомоги [8, с. 503] та може здійснюватися як у форматі безпосереднього міжособистісного контакту, так і дистанційно. У багатьох регіонах України функціонують гарячі лінії психологічної підтримки, які забезпечують можливість оперативного отримання допомоги у кризових ситуаціях. Зокрема, така підтримка є особливо важливою для осіб, які пережили обстріл або втрату близьких.

Групова психологічна підтримка реалізується у формі тренінгів, груп взаємодопомоги та психоосвітніх заходів. У межах тренінгових зайнять учасники отримують можливість обмінюватися власним досвідом, здобувати емоційну підтримку та опановувати практичні навички подолання стресових ситуацій. Для внутрішньо переміщених осіб доцільною є організація групових зустрічей, під час яких обговорюються труднощі адаптації. Такі зустрічі сприяють формуванню нових соціальних зв'язків та зниженню рівня соціальної ізоляції.

Важливе значення має просвітницька діяльність у сфері психологічної культури населення [9, с. 85], спрямована на підвищення рівня освіченості громадян

щодо методів саморегуляції та збереження психічного здоров'я. Одними з ефективних форм такої роботи є онлайн-вебінари, тренінги та майстер-класи, в межах яких поширюються доступні техніки дихання, вправи для зниження психоемоційного напруження та інші практики емоційної стабілізації. Під час реалізації інформаційних кампаній населенню надаються рекомендації щодо подолання тривожності, нормалізації сну та підтримання емоційної рівноваги. Такі заходи сприяють формуванню навичок самостійного подолання стресу та підвищення психологічної стійкості у повсякденному житті.

Доповнює надбання компетентностей кризова психологічна допомога, яка надається у випадках гострих стресових реакцій. Зрозуміло, втручання здійснюються фахівцями безпосередньо після травматичних подій - після ракетних обстрілів або евакуації, та спрямовані на стабілізацію емоційного стану потерпілих. Важливим є залучення соціальних служб та волонтерських організацій, які забезпечують комплексну підтримку [10, с. 94], поєднуючи психологічну допомогу з наданням матеріальних ресурсів.

Комплексне поєднання різних форм і методів психологічної підтримки, зокрема індивідуальної, групової та інформаційно-просвітницької роботи, забезпечує можливість ефективного реагування на виклики воєнного часу. Практичне застосування таких підходів сприяє зниженню рівня психоемоційного напруження, підвищенню психологічної стійкості населення та формуванню алгоритму дій для збереження психічного здоров'я в умовах складних соціальних трансформацій.

Важливу роль в забезпеченні психічного здоров'я населення відіграють державні та громадські ініціативи, значення яких особливо зростає в умовах соціальних криз, воєнних дій та масових переміщень населення. На державному рівні психологічна підтримка інтегрується в систему охорони здоров'я, освіти та соціальний захист населення [11, с. 371]. Зокрема, в межах закладів первинної медичної допомоги впроваджуються послуги психологічного консультування, що забезпечує громадянам можливість отримання базової психологічної підтримки безпосередньо через сімейного лікаря або у центрах ментального здоров'я. В багатьох територіальних громадах функціонують команди, до складу яких входять психологи, соціальні працівники та медичні фахівці. Їхня діяльність спрямована на забезпечення комплексного підходу до подолання психоемоційних труднощів осіб, які звертаються за допомогою.

Роль держави у функціонуванні системи забезпечення психічного здоров'я молоді в умовах воєнного стану є визначальною. Освітні ініціативи у цій сфері спрямовані на надання комплексної психосоціальної підтримки здобувачам освіти. У закладах вищої освіти здійснюють діяльність практичні психологи, які забезпечують

індивідуальне консультування, проводять профілактичні бесіди та організовують групові заняття, орієнтовані на розвиток емоційної стійкості.

Особливої актуальності такі заходи набули в умовах воєнного стану, коли здобувачі вищої освіти перебувають під впливом підвищеного рівня тривожності, психологічного напруження та невизначеності. Фахівці служб психологічної підтримки закладів вищої освіти спільно з викладачами навчальних дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Цивільний захист» реалізують заходи, спрямовані на формування психологічної стійкості, витривалості та підвищення обізнаності молоді щодо дій у небезпечних ситуаціях і особливостей психоемоційного реагування на події воєнного характеру.

Значний внесок у розвиток системи психологічної допомоги здійснюють громадські організації, діяльність яких характеризується високим рівнем адаптивності та оперативності у реагуванні на актуальні потреби населення. Громадські ініціативи забезпечують функціонування безоплатних гарячих ліній психологічної підтримки, кризових центрів для консультування осіб, які постраждали внаслідок травматичних подій, а також організовують групи підтримки для внутрішньо переміщених осіб і ветеранів. Реалізація таких заходів сприяє створенню безпечного простору для обговорення травматичного досвіду [12, с. 8], отримання емоційної підтримки та поступового відновлення відчуття безпеки, психологічної стабільності й соціальної інтегрованості учасників.

Психологічна стійкість трактується як інтегральна здатність особистості в умовах соціальної нестабільності, кризових викликів та воєнного стану адаптуватися до дії стресогенних чинників, підтримувати емоційну рівновагу, забезпечувати ефективне функціонування в ситуаціях невизначеності та відновлювати внутрішні ресурси після пережитих психотравмувальних подій. Практичні підходи до формування психологічної стійкості передбачають реалізацію комплексу заходів, спрямованих на розвиток навичок саморегуляції, емоційного контролю, конструктивного реагування на стрес та посилення соціальної підтримки.

Сучасна психологічна практика розглядає розвиток навичок емоційної саморегуляції як один із найефективніших підходів до підтримки психічного здоров'я. В межах цього підходу особлива увага приділяється навчанню технік управління емоційними станами, які сприяють зниженню рівня тривожності, страху та психоемоційного напруження. У професійній діяльності психологи широко застосовують дихальні вправи, техніку м'язової релаксації, методи усвідомленості та концентрації уваги. Зокрема, під час повітряних тривог або після пережитих стресових подій громадянам рекомендується використовувати техніку контрольованого дихання, яка сприяє стабілізації серцевого ритму та зменшення проявів панічних реакцій. Практичне використання таких методів забезпечує

формування навичок оперативного відновлення психологічної рівноваги в умовах кризових ситуацій [13, с. 793].

Ефективним напрямом психологічної підтримки є формування навичок адаптивного мислення та позитивного бачення майбутнього. У психологічній практиці особлива увага приділяється розвитку здатності особистості зосереджуватися не лише на наявних загрозах, а й на особистих ресурсах, потенційних можливостях та життєвих перспективах. У процесі психологічного консультування активно застосовуються методи когнітивно-поведінкової терапії, спрямовані на корекцію деструктивних установок та формування конструктивного ставлення до життєвих труднощів. Учасників таких зайнять навчають аналізувати власні негативні думки, критично оцінювати їхню реалістичність та поступово замінювати їх більш раціональними та адаптивними переконаннями.

Важливе значення в забезпеченні психологічної стійкості має підтримання фізичного здоров'я, оскільки психоемоційний стан людини тісно пов'язаний із загальним функціонуванням організму [14, с. 208]. Регулярна фізична активність, дотримання режиму сну та збалансоване харчування здійснюють позитивний вплив на емоційний стан та сприяють підвищенню рівня психологічного благополуччя. Зокрема, участь у спортивних заходах, прогулянки на свіжому повітрі та заняття йогою сприяють зниженню рівня стресу та покращенню емоційного самопочуття. В закладах вищої освіти впроваджуються програми психологічного добробуту, які поєднують елементи фізичної активності з психотерапевтичними практиками, забезпечуючи комплексний підхід до підтримки психічного здоров'я.

Отже, в умовах сучасних соціальних викликів психологічна підтримка населення виступає важливим засобом збереження психічного здоров'я громадян та підтримання суспільної стабільності. Різноманітність психоосвітніх форм роботи сприяє зниженню рівня тривожності, розвитку навичок емоційної саморегуляції та підвищенню психологічної стійкості особистості. Важливе значення для реалізації таких заходів мають державні та громадські ініціативи, спрямовані на забезпечення доступності психологічної допомоги для різних категорій населення. Водночас важливим фактором збереження психоемоційного благополуччя є підтримання фізичного здоров'я, яке безпосередньо впливає на емоційний стан та загальне психологічне функціонування людини.

Література:

1. Курепін В. М. Війна в Україні: як можна підтримати тривожних людей. *Захист водних ресурсів - Глобальні виклики, загрози опустелювання територій, міжнародні зобов'язання держав світу : тези доповідей з щорічного тематичного круглого столу*, м. Миколаїв, 22 березня 2022 року. Миколаїв : МНАУ, 2022. С. 21-22.

2. Лотарева Д. В. Робота й особисте життя: пошук балансу. *Сучасні тренди соціально-економічних перетворень та інтелектуалізації суспільства в умовах сталого розвитку* : тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 20-21 жовтня 2025 р.). Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2025. С. 397-399. URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/22812>.

3. Іваненко В. С. Національно-патріотичне виховання молоді як складова побудови незалежної держави. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів* : тези доп. Всеукр.наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 17 травн. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС 2023. С. 239-242. URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/14176>.

4. Дідняк А. В. Укритися, неможливо ризикувати: яким у Миколаєві був захист населення під час обстрілів ракетами. *Сталий розвиток міст : матеріали XVI Всеукраїнської студентської науково-технічної конференції : в 4-х ч. / Ч. 2., 21-22 квітня 2023 року. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. С. 598-602. URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/13796>.*

5. Романовська Л. І., Новак М. В. Психологічні умови розвитку життєстійкості особистості в умовах війни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія» : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. № 17. С. 62-66. DOI: 10.25264/2415-7384-2024-17-62-66.*

6. Іваненко В. С. Стресостійкість, як вид психологічної особистості. *Інформаційно-психологічна та техногенна безпека: історичні аспекти, особливості захисту суспільства та особистості : тези доповідей за результатами тематичного круглого столу, м. Миколаїв, 9 грудня 2022 р. Миколаїв : МНАУ, 2022. С. 18-20. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/12066>.*

7. Курепін В. М., Іваненко В. С. Взаємодія місцевих органів влади та засобів масової інформації як фактор реалізації інформаційної політики при надзвичайних ситуаціях. *Modern Economics. 2025. № 49(2025). С. 124-132. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V49\(2025\)-17](https://doi.org/10.31521/modecon.V49(2025)-17).*

8. Гальцова С. В. Особливості життєстійкості особистості в умовах сьогодення. *Наукові перспективи. 2023. №1(31). С. 497-510.*

9. Курепін В. М. Освіта як інституційний фактор стійкості територіальної громади: соціально відповідальний аспект. *Плекаємо особистість : наук.-метод. альманах. Лубни : Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2026. Вип. 11. С. 165-171.*

10. Матвеева К. С., Курепін В. М., Марченко Д. Д. Напрямки роботи сімейного педагога у структурі територіального центру соціальної допомоги сім'ї та дітям. *Перспективи та інновації науки. 2021. № 2(2). С. 84-98. DOI:[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-2\(2\)-84-97](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-2(2)-84-97).*

11. Андрос Т. С. Психологічний опис професії фахівця із соціальної роботи в територіально об'єднаних громадах. *Розвиток територіальних громад: правові, економічні та соціальні аспекти* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., (м. Миколаїв, 9 грудня 2024 р.). Миколаїв : МНАУ, 2024. С. 369-372. URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/20117>.

12. Сомова О.О., Предко В.В. Вплив війни на зміну рівня стресу та стратегій збереження життєстійкості українців. *Психологія національної безпеки та безпеки життєдіяльності*, 2022, Том 33 (72), No4. DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.4/16>.

13. Професійна мобільність та безпека: як ефективно використовувати соціальні мережі для кар'єрного розвитку / І. В. Бацуровська, Г. С. Кашина, В. М. Курепін, В. В. Любарець. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*. 2025. № 2(32). С. 787-799. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-2\(32\)-787-799](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-2(32)-787-799).

14. Лазіс М. І. Позитивні тенденції до цінування здоров'я та благополуччя персоналу. *OSHAgro – 2024* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 30 вересня 2024 року). Київ : МОН України, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Науково-виробничий журнал «Охорона праці», Європейське співтовариство з охорони, 2024. С. 207-209. URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/18907>.

УДК 159.942.5:355.01(477)

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS AND CHALLENGES IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE

Світлана Кучеренко

завідувачка навчально-методичного
відділу, викладач

Кіровоградський медичний фаховий
коледж ім. Є.І.Мухіна
м. Кропивницький, Україна

У статті піднімається проблема впливу російсько-української війни та її впливу на психо-емоційний стан населення в цілому та здобувачів освіти зокрема. Розглянуто проблему психологічного вигорання працівників галузі охорони та роль «м'яких навичок» у професійному зростанні медичних працівників.

Ключові слова: війна в Україні, психічне здоров'я, стрес, посттравматичний стресовий розлад, «м'які навички», резильєнтність, емпатія.

The article addresses the impact of the Russian-Ukrainian war and its influence on the psycho-emotional state of the population in general, as well as students in particular. The psychological consequences of prolonged exposure to war-related stressors, uncertainty, and social disruption are considered, with a focus on their effects on mental health and educational environments.

The problem of psychological burnout among healthcare workers is examined, highlighting the increasing emotional and professional strain within the healthcare system under wartime conditions. The role of "soft skills" in the professional development of medical personnel is also analyzed, emphasizing their importance in communication, emotional regulation, empathy, and effective interaction with patients.

The study underscores the necessity of strengthening psychological resilience, developing coping strategies, and implementing targeted mental health support programs for both the general population and professionals working in high-stress environments. Particular attention is paid to the importance of adaptability and continuous professional development in ensuring the stability and effectiveness of healthcare services during crisis situations.

Keywords: war in Ukraine, mental health, stress, post-traumatic stress disorder, soft skills, resilience, empathy.

Уявімо студента медичного коледжу, який щодня навчається допомагати іншим, але сам живе в умовах постійної повітряної тривоги, хвилювання за рідних і невизначеності власного майбутнього. Попри зовнішню зібраність, всередині він переживає страх, втому та емоційне виснаження. Така ситуація сьогодні є типовою для багатьох українців і яскраво ілюструє психологічні виклики війни.

Війна в Україні суттєво вплинула не лише на соціально-економічні умови життя, але й на психічне здоров'я населення. Сьогодні це не лише лінія фронту, а й глибокий психологічний розлом, що проходить крізь кожного громадянина. Для студентів медичного фаху розуміння цих процесів є критичним, адже ефективне лікування тіла неможливе без урахування стану душі пацієнта та збереження власного ментального здоров'я. Постійний стрес, небезпека та травматичні події формують нову реальність, у якій люди змушені адаптуватися до складних психологічних навантажень. Особливо актуальним це питання є для майбутніх медичних працівників, які повинні вміти розпізнавати психологічні проблеми та надавати «психологічну першу допомогу» собі та іншим. В умовах воєнного стану «м'які навички» медичного працівника стають фундаментом для надання якісної підтримки. Якщо Hard Skills (професійні знання) дозволяють лікувати хворобу, то Soft Skills дозволяють лікувати людину. Здатність зберігати спокій та приймати швидкі рішення під час кризових ситуацій, бути гнучким у роботі з обмеженими ресурсами та швидкою зміною протоколів дій залежно від безпекової ситуації, уміння висловлювати свої потреби та чути пацієнта без агресії, що особливо важливо при роботі з людьми у стані гострого стресу, розпізнавати не лише емоції пацієнта, а й власні межі, що допомагає вчасно помітити «втому від співчуття» та запобігти депресивним станам є важливими вміннями та навичками, які роблять «психологічну першу допомогу» під час звичайної маніпуляції ефективною.

Люди перебувають у стані постійної напруги, що призводить до порушення сну, підвищеної дратівливості та труднощів із концентрацією уваги. Також значно поширюється депресія, яка проявляється апатією, втратою інтересу до життя та емоційним виснаженням. Війна загострює сприйняття. Поняття «свій-чужий», різний досвід (окупація, фронт, евакуація) створюють нові бар'єри. Серйозним наслідком пережитих травматичних подій є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Він характерний як для військових, так і для цивільного населення. Люди можуть переживати нав'язливі спогади, нічні кошмари та уникати всього, що нагадує про травму. Постійні обстріли, втрати та вимушене переселення формують «колективну травму». Тому для медика важливо вміти розрізняти суто фізіологічні симптоми та прояви соматизації стресу (коли пацієнт скаржиться на болі в серці чи шлунку, хоча справжня причина — у пережитому жаху). Особливо вразливою категорією є діти та підлітки, які реагують на стрес по-різному: від замкненості до агресії або страхів. Це вимагає особливої уваги з боку дорослих і фахівців. Ми акцентуємо на важливості емпатії, проте в умовах війни виникає зворотний бік — втома від співчуття (compassion fatigue). Це специфічний вид вигорання, притаманний професіям «людина-людина». Коли медичний працівник щодня

стикається з катастрофічними історіями та каліцтвами, його емоційний ресурс вичерпується та з'являється відчуття безпорадності, емоційне оніміння («мені вже байдуже»), дратівливість та цинізм тощо. Саме вміння вчасно розпізнати цей стан і застосувати техніки самодопомоги — це не егоїзм, а професійна необхідність. Так психологічна стійкість (резильєнтність) стає головною навичкою. Це здатність не просто вистояти під ударами долі, а й відновитися та стати сильнішим. Майбутній медик має бути прикладом такої стійкості для своїх пацієнтів. Для медичних працівників важливими є навички емпатії, активного слухання та міжособового спілкування.

Отже, війна в Україні створює серйозні психологічні виклики, які впливають на всі верстви населення. Збереження психічного здоров'я стає важливим завданням як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Майбутні медичні працівники повинні бути не лише професіоналами у своїй галузі, але й чутливими до психологічного стану пацієнтів. Формування психологічної стійкості, розвиток культури підтримки та своєчасне надання допомоги є ключовими умовами подолання наслідків війни. Інтеграція Soft Skills у навчальний процес медичного коледжу — це наш внесок у майбутню перемогу. Ми вчимо майбутніх фельдшерів та медсестер бути не просто професіоналами, а й фахівцями з високим рівнем емоційного інтелекту, здатними вистояти перед викликами війни.

Література:

1. Основи психології: підручник / за ред. О. В. Киричука. Київ: Либідь, 2019. 280 с.
2. Максименко С. Д. Загальна психологія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 420 с.
3. Психологія стресу та способи його подолання: навчальний посібник / за ред. В. М. Крайнюк. Київ, 2020. 560 с.
4. World Health Organization. Mental health in emergencies. — 2022. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-in-emergencies> (дата звернення: 15.04.2026).
5. UNICEF. Guidance on mental health and psychosocial support for children during conflict. — 2022. p. 3.
6. Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (проект «Ти як?» за ініціативи Олени Зеленської) – онлайн-ресурси та посібники з ПМД. URL: <https://howareu.com/> (дата звернення: 15.04.2026).

ГРА ЯК РЕСУРС ПОДОЛАННЯ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

PLAY AS A RESOURCE FOR OVERCOMING TRAUMATIC EXPERIENCE IN PRESCHOOL CHILDREN

Анжела Пасічніченко,

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри дошкільної освіти, Полтавський
національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка,
м. Полтава, Україна

Orcid ID: 0000-0002-5500-0070

Наталія Ковалевська,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри дошкільної освіти, Полтавський
національний педагогічний університет,
м. Полтава, Україна

Orcid ID: 0000-0003-1149-4109

У статті розглянуто особливості переживання травматичного досвіду дітьми дошкільного віку в умовах війни та обґрунтовано роль гри як провідного механізму психологічної саморегуляції. Визначено ігрові форми, що знижують тривожність, та підкреслено значення дорослого у підтримці емоційного відновлення дитини.

Ключові слова: дошкільний вік, травматичний досвід, ресурс, гра, психологічна підтримка.

The article examines the peculiarities of traumatic experience processing by preschool children in wartime conditions and substantiates the role of play as a primary mechanism of psychological self-regulation. Play-based activities that help reduce anxiety are identified, and the importance of adult support in promoting the child's emotional recovery is emphasized.

Keywords: preschool age, traumatic experience, resource, play, psychological support.

Повномасштабна війна в Україні зумовлює суттєві психологічні виклики для населення, серед якого особливо вразливою категорією є діти дошкільного віку. Хронічна дія стресогенних чинників, таких як сигнали повітряної тривоги, перебування в укриттях, вимушене переміщення, а також емоційна напруга

дорослих, негативно впливає на психоемоційний розвиток дитини, спричиняючи зростання тривожності, страхів і поведінкових порушень.

Водночас специфіка дошкільного віку полягає у недостатньому рівні розвитку мовлення та рефлексії, що ускладнює вербалізацію внутрішніх переживань і, відповідно, своєчасне виявлення психологічних труднощів. У свою чергу, це актуалізує потребу у пошуку ефективних, засобів психологічної підтримки відповідних віку, які б забезпечували безпечне опрацювання травматичного досвіду.

У сучасній психологічній науці та практиці особлива увага приділяється використанню природних для дитини форм активності, зокрема гри, яка виступає провідною діяльністю у дошкільному віці. Гра створює умови для символічного відтворення травматичних подій, емоційного розвантаження та поступової інтеграції пережитого досвіду.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування та практичного осмислення ролі гри як ресурсу подолання травматичного досвіду у дітей дошкільного віку в умовах війни, що відповідає сучасним запитам психологічної науки і практики щодо збереження психічного здоров'я дітей.

Мета статті – теоретично обґрунтувати роль гри як ресурсу подолання травматичного досвіду у дітей дошкільного віку.

Психотравмуючі події воєнного часу мають комплексний вплив на психічний розвиток дітей дошкільного віку. З огляду на вікові особливості, діти не завжди здатні усвідомлювати та вербалізувати власні переживання, що зумовлює їх прояв у формі емоційних і поведінкових реакцій. Найбільш поширеними серед них є підвищена тривожність, страхи, агресивність, порушення сну, регресивні прояви.

У контексті сучасних соціальних викликів необхідно враховувати не лише вплив травматичних подій на емоційний стан дитини, а й їхні наслідки для процесів соціального розвитку та адаптації. Зокрема, соціалізація дошкільників зазнає суттєвого впливу кризових умов, що ускладнює формування базових соціальних компетенцій і ефективної взаємодії з однолітками та дорослими [3, с. 13].

Гра є провідною діяльністю дошкільного віку і водночас ефективним механізмом опрацювання травматичного досвіду. Вона дозволяє дитині символічно відтворювати тривожні події, змінювати їхній зміст і результат, що сприяє зниженню внутрішньої напруги та поступовій інтеграції пережитого в психічний досвід. За словами Бородулькіної Т. О., гра є ключовим інструментом психологічної підтримки і широко застосовується у консультуванні та корекційній роботі з дошкільниками [2, с. 40]. Базюк М. В., Герасимова І. В. додають, що вона допомагає формувати довірливі взаємини між учасниками, знижує тривожність і страх, підвищує самооцінку та створює безпечну можливість відпрацьовувати соціальні навички [1, с. 277].

Сучасні наукові розвідки підтверджують терапевтичну ефективність ігрової діяльності. Зокрема, дитячо-центрована ігрова терапія покращує емоційний стан, самосприйняття та зменшує внутрішні проблеми у дітей, які пережили травму [5].

Особливе значення має сюжетно-рольова гра, у якій діти відображають реальні події навколишнього життя, зокрема й ті, що пов'язані з війною. Вони дозволяють дитині відтворити пережиті ситуації, зайняти активну позицію та відчувати контроль над подіями. Такі ігрові сюжети не слід обмежувати, оскільки вони виконують важливу терапевтичну функцію.

Не менш важливою є символічна гра, у якій дитина використовує іграшки чи інші предмети як замітники реальних об'єктів, що дозволяє дистанціюватися від травматичного досвіду та безпечно його опрацьовувати. Сенсорні види ігор, зокрема ігри з піском, водою чи природними матеріалами, сприяють зниженню психоемоційного напруження, стабілізації стану та розвитку саморегуляції.

Окрему роль відіграють рухливі ігри, які допомагають зняти фізичну напругу, що накопичується внаслідок стресу. Через активну діяльність дитина має змогу вивільнити надлишкову енергію, що позитивно впливає на її емоційний стан.

Практичне застосування ігрової діяльності передбачає також використання спеціально підібраних ігор, спрямованих на відновлення відчуття безпеки, зниження тривожності та розвиток емоційної регуляції.

Інтеграція гри з мистецькими елементами – малюванням, музикою, драматизацією – стимулює мовленнєву креативність, розвиток уяви та позитивну взаємодію з оточенням. Дослідження показують, що такий підхід створює мотиваційно-підтримувальне середовище, знижує рівень тривожності, підвищує самооцінку та формує вербальні навички, що є важливими інструментами подолання психоемоційних наслідків травматичного досвіду [4]. Таким чином, поєднання гри та мистецтва значно розширює терапевтичний потенціал ігрової діяльності та забезпечує комплексну підтримку психічного здоров'я дітей дошкільного віку.

Ефективність використання гри як ресурсу подолання травматичного досвіду значною мірою залежить від позиції дорослого. Важливо створити безпечне, підтримувальне середовище, у якому дитина може вільно проявляти свої емоції. Дорослий має утримуватися від оцінювання чи обмеження ігрових сюжетів, натомість варто демонструвати прийняття, емпатію та готовність до взаємодії. За потреби дорослий може м'яко включатися у гру, допомагаючи дитині структурувати переживання та знаходити нові способи реагування.

Таким чином, гра є ефективним ресурсом подолання травматичного досвіду у дітей дошкільного віку, забезпечуючи безпечне відтворення та інтеграцію пережитих стресових ситуацій. Інтеграція гри з мистецькими елементами розширює її терапевтичний потенціал, знижує тривожність та підвищує самооцінку дітей. Особлива роль належить дорослому, який створює підтримувальне середовище та за

потреби м'яко модерує гру. Використання гри в психологічній роботі з дошкільниками в умовах війни є актуальним і необхідним для підтримки психічного здоров'я та комплексного емоційного благополуччя дітей.

Література:

1. Базюк М. В., Герасимова І. В. Ігрова терапія як метод практичної допомоги дітям. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2019»*: матеріали XXI Всеукраїнської наукової конференції молодих учених. 2019. С. 276-278.
2. Бородулькіна Т. О. Вільна гра у психологічній роботі з дошкільниками. *Психологічні студії*. 2025. № 2. С.39-54.
3. Пасічніченко А. В., Ковалевська, Н. В. Соціалізація дітей дошкільного віку в умовах сучасних викликів . *Імідж сучасного педагога*. 2025. 2(221). С.12-15.
4. Zimakova L. ., Kramarenko V. ., Kovalevska N. ., Pasichnichenko A. ., & Tupytsya O. Formation of Children's Speech Creativity by Means of Modern art and Game Material in Preschool Educational Institutions of Ukraine. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2025. 17(1). С. 690-717. URL: <https://doi.org/10.18662/rrem/17.1/971>
5. Humble J.J., Summers N.L., Villarreal V, Styck K.M., Sullivan J.R., Hechler J.M., Warren B.S. Child-Centered Play Therapy for Youths Who Have Experienced Trauma: a Systematic Literature Review. *J Child Adolesc Trauma*. 2018 № 9;12(3). P.365-375. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7163898/>

СПЕЦИФІКА СТУДЕНТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ЧИННИКА СТРЕСУ

SPECIFIC FEATURES OF THE STUDENT ENVIRONMENT AS A STRESS FACTOR

Ольга Пугаченко,

кандидат економічних наук, доцент, доцент
кафедри аудиту, обліку та оподаткування
Центральноукраїнського національного
технічного університету,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0002-1516-7677

У статті доведено, що студентське середовище як чинник стресу, має низку специфічних особливостей, зумовлених поєднанням навчальних, соціальних та особистісних вимог. Причинами виникнення стресу у студентів визначено адаптацію до нового середовища, навчальне навантаження, соціальні взаємини, іспити й оцінювання, особисті проблеми, порушення режиму навчання і відпочинку та невизначеність майбутнього. Узагальнено, що наслідки стресу для психічного здоров'я студентів можуть бути різноманітними та зачіпати емоційну, когнітивну й поведінкову сфери.

Ключові слова: стрес, студенти, студентське середовище, студентське середовище як чинник стресу, причини виникнення стресу у студентів, наслідки стресу, психічне здоров'я студентів

The article demonstrates that the student environment, as a stress-inducing factor, has a range of specific characteristics determined by the combination of academic, social, and personal demands. The causes of stress among students are identified as adaptation to a new environment, academic workload, social interactions, examinations and assessments, personal problems, disruption of study and rest routines, and uncertainty about the future. It is summarized that the consequences of stress for students' mental health may be diverse and affect emotional, cognitive, and behavioral domains.

Keywords: stress, students, student environment, student environment as a stress factor, causes of stress in students, consequences of stress, students' mental health.

Студентське середовище є унікальним соціально-психологічним простором, де інтенсивне інтелектуальне навантаження поєднується з етапом активного особистісного становлення та соціальної адаптації. Специфіка цього середовища як потужного чинника стресу зумовлена необхідністю швидкого пристосування до нових форм навчання, кардинальною зміною соціального статусу та підвищеною

відповідальністю за професійне майбутнє. Для багатьох студентів цей період супроводжується руйнуванням звичних стереотипів життя, необхідністю самостійного вирішення побутових питань та інтеграцією у нові колективи, що створює постійне емоційне напруження та вимагає від них мобілізації значних внутрішніх ресурсів.

Основними стресогенними факторами у вищій школі виступають як академічні виклики (сесійні періоди, дефіцит часу та високі вимоги до якості знань), так і специфічні соціально-побутові умови. Невідповідність між очікуваннями від навчання та реальним освітнім процесом, фінансова нестабільність, а також пошук балансу між особистим життям і навчанням формують комплексний тиск на психіку. Глибоке вивчення цих чинників є необхідною умовою для розробки дієвих програм психологічної підтримки, які допоможуть студентам не лише ефективно опановувати обраний фах, а й зберігати психологічне благополуччя в умовах високої невизначеності та конкуренції.

Метою статті є дослідження студентського середовища як чинника стресу із виділенням специфічних особливостей, причин виникнення та можливих наслідків у студентів.

Питанням стресу та шляхам його подолання приділяють свою увагу як науковці (Булах В., Войтовська О., Гришко О., Заїка В., Клевака Л., Козігора М., Мащак С., Назарець Л., Наугольник Л., Пилипака Ю., Романюк В., Руденко Н., Циганчук Т., Шпак М. тощо), так і практики (Асланян Т., Дмитрик І., Зотова-Голуб Г., Каленська В., Скуйбіда Л. тощо). На особливу увагу в контексті тематики даного дослідження заслуговують статті Висідалко Н. і Бабенко А. щодо психологічного аналізу стресу в навчальній діяльності студентів [2]; Рудої Т. – проблематики стресу та стресостійкості у підлітків [6]; Федорова Я. – ролі стресу в навчальній діяльності студента [7].

Стрес може виникати під впливом різноманітних зовнішніх (труднощі на роботі або в навчанні, фінансові проблеми, конфлікти у взаєминах) та внутрішніх (емоційні переживання, психологічні травми, занижена самооцінка, відчуття втрати контролю над власним життям тощо) чинників.

Переживання життєвих труднощів і напружених ситуацій у студентському середовищі має індивідуальний характер і відображається у ставленні особистості до проблем і складних обставин. Рівень психологічної стійкості значною мірою визначається здатністю людини адекватно сприймати та інтерпретувати ситуацію, і саме в цьому полягає одна з основних труднощів розвитку стресостійкості у студентів.

Через недостатній життєвий досвід студенти часто не можуть повною мірою об'єктивно оцінити психотравмуючі події. Додатково вони не завжди усвідомлюють, що перебувають у стані стресу, хоча при цьому чітко відчують емоційний та психологічний дискомфорт. Подолання цієї проблеми пов'язане з формуванням у підлітка інтересу до діяльності, яка сприяє розвитку поведінкових навичок реагування на зовнішні негативні впливи, становленню адекватної самооцінки, а також залученню в його життя осіб, здатних надати необхідну психологічну

підтримку.

У період дорослішання та активного становлення особистості підліток вирішує низку вікових завдань: прийняття власної зовнішності й розвиток можливостей тіла (спорт, дозволя, саморегуляція, праця, творчість); опанування нових соціальних ролей; формування зрілих міжособистісних стосунків з однолітками обох статей; досягнення емоційної автономії від батьків та інших дорослих; професійне самовизначення; розвиток соціально відповідальної поведінки; формування системи цінностей та етичних орієнтирів. У процесі вирішення цих завдань відбуваються конфлікти з оточенням, розширення особистісного простору, що нерідко супроводжується виникненням стресових переживань.

Асланян Т. вказує, що стан стресу складається з двох основних компонентів: стресора, тобто події, яка зумовлює необхідність змін, і стресової реакції – індивідуальних відповідей організму людини на цю подію. У повсякденному житті стресори можуть проявлятися у різних формах: як звичайні щоденні труднощі (затори в годину пік, раптове відключення електроенергії), значущі життєві події (складання ЗНО, кар'єрне зростання, народження дитини), тривалі проблемні ситуації (іпотечні зобов'язання, погіршений стан здоров'я, конфліктна сімейна атмосфера), а також як травматичні події (аварії, голод, збройні напади, стихійні лиха, воєнні дії) [1].

Розов В. до найпоширеніших причин виникнення стресу відносить: вплив факторів довкілля (шум, забруднене повітря, надмірна спека або холод тощо); перевантаження різного характеру: фізичне (м'язове напруження), фізіологічне (хвороби, розлади, травми), інформаційне (надлишок даних для запам'ятовування), емоційне, а також виробниче (конфлікти та труднощі в діяльності); щоденні стресори побутового рівня: брак необхідних умов комфорту, незначні конфлікти з оточенням, напружена психологічна атмосфера, очікування, запізнення; складні життєві обставини: хвороби, смерть близьких, труднощі у родині, різкі зміни умов життя; перехідні етапи життєвого шляху: початок або завершення навчання, зміна навчального закладу; внутрішньоособистісні суперечності: конфлікти всередині особистості, кризи невідповідності між реальним і бажаним «Я», вікові та особистісні кризи розвитку; ситуації невизначеності або наявності конкретної загрози [5, с. 178].

Висідалко Н. і Бабенко А. вважають, що чинниками стресу в навчальній діяльності студентів можуть виступати низька успішність протягом семестру, конфліктні ситуації з викладачами, недостатнє розуміння або слабе засвоєння навчального матеріалу, а також страх відрахування з навчального закладу через академічну неуспішність. До цього вони додають ще й дефіцит часу, високу інтенсивність екзаменаційного періоду, швидкий темп складання іспитів і заліків, а також необхідність опрацювання значних обсягів навчальної інформації [2, с. 201].

Руда Т. запевняє, що актуальність проблеми формування стресостійкості у підлітковому віці, у т.ч. і в студентському середовищі, та необхідність організації психолого-педагогічного супроводу зумовлена низкою таких причин, як: складнощі вікового розвитку підлітків, зокрема перебудова взаємин із дорослими та

однolitками, особливості становлення Я-концепції; недостатня результативність існуючої системи психолого-педагогічної підтримки студентів із низьким рівнем стресостійкості; а також відсутність у навчальних програмах спеціальних занять, спрямованих на профілактику стресових станів і розвиток стресостійкості як важливої складової здоров'я здобувачів вищої освіти [6, с. 124].

Окремо варто зазначити, що педагогічний організаційний стрес формується під впливом комплексу факторів, пов'язаних з умовами функціонування закладу вищої освіти.

Стрес у студентів є поширеним явищем, яке виникає під впливом поєднання навчальних, соціальних та особистісних чинників. Студентське життя пов'язане з високими вимогами до адаптації, що часто перевищують наявні ресурси молодшої людини (таблиця 1).

Таблиця 1 – Основні причини стресу у студентів

Причина	Характеристика
Адаптація до нового середовища	Початок навчання у закладі вищої освіти часто супроводжується зміною місця проживання, новим колективом та необхідністю швидко пристосовуватися до нових умов
Навчальне навантаження	Великий обсяг інформації, підготовка до іспитів, дедлайни та висока інтенсивність навчального процесу часто призводять до перевтоми та емоційної напруги
Соціальні взаємини	Конфлікти з одногрупниками, викладачами або труднощі у спілкуванні можуть викликати психологічне напруження
Іспити та оцінювання	Страх невдачі, відповідальність за результати та конкуренція між студентами є сильними стресогенними факторами
Особисті проблеми	Сімейні обставини, фінансові труднощі, невпевненість у собі та проблеми самооцінки також впливають на рівень стресу
Порушення режиму навчання та відпочинку	Недосипання, перевтома, відсутність відпочинку та не завжди правильний спосіб життя знижують стресостійкість організму
Невизначеність майбутнього	Побоювання щодо працевлаштування після завершення навчання та професійної реалізації часто викликають тривожність

Стрес у студентському середовищі має багатофакторний характер і виникає внаслідок поєднання навчальних, соціальних та особистісних впливів.

Рівень стресостійкості підлітків, у т.ч. і в студентському оточенні, може зростати за умови створення сприятливого середовища для їх активної соціалізації та реалізації творчого потенціалу. При цьому спостерігаються позитивні зміни у поведінці, здатності до самоорганізації діяльності та комунікації. Основою таких змін є вміння регулювати мотиваційну й емоційну сфери, формулювати реалістичні цілі, обирати ефективні стратегії подолання труднощів, підтримувати працездатність без

надмірного психоемоційного напруження.

Руда Т. окреслює основні психологічні особливості підлітків, у т.ч. і студентів, які необхідно враховувати під час формування їхньої стресостійкості. Зокрема, батькам і педагогам важливо забезпечувати задоволення потреб студентів в автономії, самопізнанні, адекватній самооцінці та самовизначенні, створювати умови для переживання успіху, а також орієнтувати її на перспективи подальшого розвитку. За таких умов студенти більш позитивно сприйматимуть підтримку з боку дорослих, зокрема в процесі самопізнання та узгодження уявлень про себе з власними реальними можливостями й здібностями [6, с. 128].

Студенти загалом є доволі вразливими до стресу: у ранньому віці на них переважно впливають фізичні та природні стресові фактори, тоді як у підлітковому віці провідного значення набувають стресори, пов'язані з оцінюванням і соціальним схваленням. У зв'язку з цим можна говорити про знижену стресостійкість у студентському середовищі, особливо у випадках, коли вона супроводжується змінами поведінки, вегетативними реакціями або соматичними порушеннями.

Студентське середовище як чинник стресу має низку специфічних особливостей, зумовлених поєднанням навчальних, соціальних та особистісних вимог, що висуваються до здобувачів освіти:

- по-перше, студенти перебувають у періоді активного вікового та особистісного становлення, коли одночасно відбувається професійне самовизначення, формування життєвих цінностей і розвиток самостійності, що підвищує чутливість до зовнішніх і внутрішніх стресорів;
- по-друге, навчальне навантаження у закладах вищої освіти часто характеризується високою інтенсивністю, великою кількістю самостійної роботи, дедлайнами та системою оцінювання, що створює постійний психоемоційний тиск;
- по-третє, важливу роль відіграють соціально-побутові зміни: переїзд, адаптація до нового колективу, формування нових міжособистісних зв'язків, а також необхідність самостійного вирішення життєвих питань.

Додатковим джерелом стресу виступає конкуренція в освітньому середовищі, страх невдачі, невизначеність щодо майбутньої професійної реалізації, а також поєднання навчання з підробітком у частини студентів. Наведені фактори формують специфічне стресогенне середовище, яке потребує розвитку адаптаційних ресурсів і стресостійкості студентів.

Короткочасний стрес у певних випадках здатний виконувати мобілізуючу функцію, активізуючи організм для вирішення завдань. Водночас тривалий або хронічний стрес розглядається як патологічний стан, що має серйозні наслідки для фізичного та психічного здоров'я людини. У стресовій ситуації активується нервова система, переходячи у стан підвищеної готовності, що супроводжується зростанням артеріального тиску, прискоренням серцебиття та посиленням виділенням гормонів стресу – адреналіну й кортизолу. У довгостроковій перспективі хронічний стрес може

призводити до погіршення соматичного стану, розвитку психічних порушень, зокрема депресивних і тривожних розладів, зниження працездатності та загального погіршення якості життя [3].

Фізіологічні наслідки стресу включають підвищення артеріального тиску та частоти серцевих скорочень, ослаблення імунної системи, порушення роботи травної системи, проблеми зі сном, виникнення або посилення хронічного больового синдрому, а також загострення наявних хронічних захворювань.

Водночас стрес негативно впливає і на психоемоційний стан людини, порушуючи її емоційну рівновагу та підвищуючи вразливість. До основних психологічних проявів належать:

- постійна тривожність і депресивні стани, відчуття страху щодо майбутнього, апатія;
- підвищена дратівливість і спалахи гніву, які можуть виникати без очевидних причин через емоційне перенапруження;
- зниження концентрації уваги та погіршення пам'яті внаслідок постійної зайнятості думками про проблеми;
- відчуття хронічної втоми та емоційного виснаження;
- схильність до соціальної ізоляції, уникнення контактів з іншими людьми та замикання в собі, що посилює відчуття самотності [3].

Мащак С. і Вихор М. вважають, що до взаємопов'язаних психологічних показників, на які впливає стрес, належать негативізм, образливість і підозрілість. Під його впливом може формуватися схильність до песимістичного сприйняття дійсності та загалом негативного бачення життєвих подій. Людина стає більш вразливою до образ і несприятливого ставлення з боку оточення, що посилює відчуття образи. Крім того, стрес здатний підвищувати рівень тривожності та загальної настороженості. Такий стан часто супроводжується зростанням підозрілості й зниженням довіри до інших, коли дії та наміри оточуючих сприймаються у більш загрозливому або негативному контексті [4, с. 21].

Наслідки стресу для психічного здоров'я студентів можуть бути різноманітними та зачіпати емоційну, когнітивну й поведінкову сфери, зокрема:

- на емоційному рівні хронічний стрес часто проявляється підвищеною тривожністю, дратівливістю, емоційною нестабільністю, відчуттям напруження та внутрішнього виснаження; у деяких випадках можуть виникати ознаки депресивних станів, зниження мотивації та інтересу до навчання;
- у когнітивній сфері стрес негативно впливає на концентрацію уваги, пам'ять, швидкість мислення та здатність до прийняття рішень; студенти можуть відчувати труднощі з засвоєнням навчального матеріалу, зниженням академічної успішності та підвищеною втомлюваністю під час розумової діяльності;
- на поведінковому рівні можливі прокрастинація, уникнення навчальних завдань, порушення режиму сну та відпочинку, а також зниження соціальної

активності або, навпаки, надмірна імпульсивність.

Тривалий стрес також може сприяти розвитку таких психосоматичних проявів, як головний біль, порушення сну, хронічна втома, що додатково погіршує загальний психічний стан. У сукупності ці наслідки знижують адаптаційні можливості студентів і можуть ускладнювати їхнє навчання та особистісний розвиток.

Отже, студентське середовище виступає потужним стресогенним чинником, оскільки поєднує інтенсивні навчальні навантаження, необхідність адаптації до нових соціальних умов, професійне самовизначення та підвищену відповідальність за результати діяльності. Усе це відбувається в період активного особистісного розвитку, що підсилює чутливість студентів до зовнішніх і внутрішніх стресорів та ускладнює процес їх подолання. Наслідки стресу для психічного здоров'я студентів проявляються у підвищенні рівня тривожності, емоційному виснаженні, зниженні когнітивних функцій і мотивації, а також у ризику розвитку депресивних і психосоматичних розладів. У сукупності це негативно впливає на академічну успішність, соціальну активність і загальну якість життя, що зумовлює необхідність своєчасної профілактики та формування стресостійкості в студентському середовищі.

Література:

1. Асланян Т. Як хронічний стрес впливає на нашу поведінку, звички, стосунки і ментальне здоров'я в цілому? URL: <https://www.treatfield.com/field/no-advice-chronic-stress> (дата звернення: 26.04.2026)
2. Висідалко Н.Л., Бабенко А.І. Психологічний аналіз стресу в навчальній діяльності студентів. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 199-201.
3. Дмитрик І. Негативні наслідки стресу: як з ними впоратися? URL: <https://molfa.com.ua/articles/negative-effects-of-stress/> (дата звернення: 26.04.2026)
4. Мащак С.О., Вихор М.Б. Особливості впливу стресу на психічне здоров'я військовослужбовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023. № 3. С. 18-22.
5. Розов В.І. Адаптивні антистресові психотехнології. К.: Кондор, 2005. 278 с.
6. Руда Т. Стрес та стресостійкість у підлітків. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2018. № 2. С. 122-129.
7. Федорова Я.В. Стрес та його роль в навчальній діяльності студента. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. № 39 (4). С. 290-294.

УДК: 159.9:355.01(477)

ПСИХОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ВІД ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТРАВМИ ДО СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

PSYCHOLOGICAL CHALLENGES OF THE WAR IN UKRAINE: FROM INDIVIDUAL TRAUMA TO SOCIETAL TRANSFORMATION

Дмитро Чернолуцький,

старший викладач кафедри тактико-
спеціальної підготовки та особистої безпеки
поліцейського факультету підготовки
фахівців для підрозділів превентивної
діяльності НПУ Донецького державного
університету внутрішніх справ, м.

Кропивницький, Україна

Orcid ID: 0009-0007-5595-8944

Микола Багаченко,

курсант 302/23-(П)-Б навчального взводу
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування Національної
поліції України Донецького державного
університету внутрішніх справ,
м. Кропивницький, Україна

У статті проаналізовано психологічні виклики, спричинені повномасштабною війною в Україні, крізь призму взаємозв'язку між індивідуальними травматичними переживаннями та суспільними трансформаційними процесами. Визначено основні наслідки воєнного стресу для різних категорій населення, зокрема військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, дітей, людей похилого віку та цивільного населення, яке перебувало в зоні бойових дій. Особливу увагу приділено феноменам психологічної резильєнтності, посттравматичного зростання, колективної травми та ролі першої психологічної допомоги як ефективного інструменту підтримки осіб, які пережили кризові події. Обґрунтовано, що війна виступає не лише джерелом масштабної психологічної травматизації, але й чинником формування нових суспільних цінностей, практик взаємодопомоги, громадянської солідарності та механізмів адаптації до тривалих кризових умов.

Ключові слова: війна в Україні, психологічна травма, психологічна резильєнтність, колективна травма, посттравматичне зростання, перша психологічна допомога, суспільна трансформація.

The paper examines the psychological challenges caused by the full-scale war in Ukraine through the relationship between individual traumatic experiences and broader processes of societal transformation. The study identifies the main consequences of war-related stress for various population groups, including military personnel, internally displaced persons, children, older adults, and civilians who have experienced hostilities. Particular attention is devoted to the phenomena of psychological resilience, post-traumatic growth, collective trauma, and the role of Psychological First Aid as an effective mechanism for supporting individuals affected by crisis situations. The findings demonstrate that war serves not only as a source of large-scale psychological traumatization but also as a catalyst for the development of new social values, mutual support practices, civic solidarity, and adaptive capacities within society.

Keywords: war in Ukraine, psychological trauma, psychological resilience, collective trauma, post-traumatic growth, Psychological First Aid, societal transformation.

Повномасштабна війна в Україні спричинила масштабну гуманітарну та психологічну кризу, що охоплює всі рівні суспільства — від індивідуального до колективного. У тезах розглядаються основні психологічні виклики війни, механізми формування травматичного досвіду, а також потенціал суспільної трансформації в умовах тривалого стресу. Особлива увага приділяється посттравматичним реакціям, адаптаційним ресурсам та змінам у суспільній свідомості [1, с. 45].

Війна в Україні стала не лише військовим і політичним, але й глибоко психологічним феноменом. Масове переживання втрати, небезпеки, вимушеного переселення, руйнування соціальних зв'язків та невизначеності майбутнього формує нову психологічну реальність для мільйонів людей.

Психологічні наслідки війни не обмежуються індивідуальними розладами — вони трансформують суспільні норми, цінності та способи взаємодії. У цьому контексті важливо розглядати війну як фактор як травматизації, так і потенційної посттравматичної адаптації суспільства [2, с. 60].

Індивідуальний психологічний досвід війни є надзвичайно різноманітним і залежить від ступеня безпосереднього впливу травматичних подій.

Особливо вразливими групами є військовослужбовці, цивільні, що перебували в зонах бойових дій, внутрішньо переміщені особи, діти та люди похилого віку. Водночас важливо підкреслити, що травма не є лише руйнівним чинником. У багатьох випадках спостерігається феномен посттравматичного зростання — підвищення стресостійкості, переоцінка життєвих цінностей, посилення соціальних зв'язків [3, с. 120].

Війна формує не лише індивідуальні, а й колективні травматичні стани. Колективна травма проявляється через спільний досвід втрат, страху, руйнування інфраструктури та соціальних інститутів. Одночасно можливі й негативні ефекти: емоційне вигорання суспільства, нормалізація насильства, поляризація громадської

думки. Попри масштабність травматичних подій, українське суспільство демонструє високий рівень психологічної резильєнтності. Психологічна стійкість формується через поєднання індивідуальних механізмів подолання стресу та колективних форм підтримки [4, с. 78].

Війна виступає потужним каталізатором соціальних змін. В українському суспільстві спостерігаються складні трансформаційні процеси.

Перша психологічна допомога (ППД) рекомендована багатьма міжнародними та національними експертними групами, зокрема такими, як Міжвідомчий постійний комітет (IASC) і проект «Сфера» (Sphere). Так, 2009 року було запроваджено Програму mhGAP (Mental Health Gap Action Programme) – це глобальна програма Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) для покращення доступу до послуг з охорони психічного здоров'я через залучення неспеціалізованих кадрів (наприклад, сімейних лікарів). Надання ППД, яка поєднує гуманну, підтримуючу та практичну допомогу постраждалим від складних кризових ситуацій є альтернативою психологічному дебрифінгу, визнаному неефективним за таких умов (WHO, 2010).

Отже, людям у стані тяжкого дистресу внаслідок травматичної події, пережитої нещодавно, слід надавати саме ППД, а не проводити із ними психологічний дебрифінг.

У світі відбуваються різні трагічні події: як-от війни, стихійні лиха, аварії, пожежі та міжособистісне насильство (наприклад, сексуальне). Кожен із нас у житті може зустріти людину, яка переживає стрес та потребує емоційної підтримки. На жаль, кризові події трапляються постійно, особливо питання стало актуальним в умовах війни в Україні. Постраждати можуть окремі люди, сім'ї та цілі громади. Люди можуть втратити домівки, близьких, бути розлучені зі своїми сім'ями та громадами або можуть стати свідками насильства, руйнувань або смерті. Хоча такі події чинять певний вплив на кожного, можливі реакції та емоції можуть мати дуже різний характер, часом і непередбачуваний. Так, багато хто, реагуючи на стресові події в умовах війни, відчувається приголомшеним, розгубленим або не дуже добре розуміє, що відбувається. Люди можуть відчувати страх, тривогу, заціпеніння або відчуженість. Деякі мають при цьому помірну реакцію, інші – значно сильнішу. Багато чинників позначаються на тому, як людина реагуватиме на таку ситуацію, а саме: природа та складність події, із якою стикається людина; попередній досвід стресових ситуацій; підтримка, яку вона отримує від інших; стан фізичного здоров'я; випадки особистого чи сімейного анамнезу проблем із психічним здоров'ям; культурне коріння і традиції; вік (наприклад, діти різних вікових груп реагують по-різному). Кожен має власні сильні сторони та риси, які допомагають долати життєві труднощі. Однак у кризових ситуаціях деякі є особливо вразливими, а отже, може знадобитись додаткова допомога. Це стосується тих, хто належать до груп ризику або

потребують додаткової підтримки через свій вік (діти, літні люди), обмежені - психічні чи фізичні можливості, або через те, що належать до маргіналізованих груп, або можуть стати мішенню для насильства в умовах війни[6, с. 4].

Висновки. Психологічні виклики війни в Україні мають багатовимірний характер і охоплюють як індивідуальний, так і колективний рівні. Війна спричиняє значні травматичні наслідки, однак водночас відкриває простір для розвитку стійкості, взаємопідтримки та суспільної трансформації.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення довгострокових наслідків травми, ефективності психологічної допомоги та механізмів поствоєнної інтеграції суспільства.

Література:

1. Атаманчук Н. М. Актуальні проблеми кризової та екстремальної психології: Методичні вказівки до практичних занять для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня магістр, спеціальності 053 «Психологія». Укл. Н. М. Атаманчук. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. 54 с.
2. Бурлакова І. А., Корнієнко В. В. Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Клінічна психологія». Дніпро : ДДУВС, 2023. 88 с.
3. Булах І. С. Психологія життєвих криз особистості: навч. посібник. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 8-35. 3. Варбан Є. О. Життєва криза: поняття, концепції та прояви. *Проблеми сучасної психології*. 2010. № 8. С. 120-133.
4. Гаврілець І. Г. Психофізіологія людини в екстремальних ситуаціях: навч. посібник. К. : ЗАТ «Віпол», 2006. С. 76-85.
5. Долинська Л. В. Психологія конфлікту: навч. посібник. К. : Каравела, 2010. 304 с.
6. Черезова І.О. Психологія життєвих криз особистості : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів]. Бердянськ, БДПУ, 2016. 193 с.
6. Мартинова Л. Перша психологічна допомога: кому, коли і де? *НейроNews*. 2022. Вип. 7-8. (136) С. 5-6.

РОЗДІЛ 6.

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ВИКЛИКИ, РИЗИКИ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

УДК: 378.14:37.091.3:37.01

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ
МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE
PROFESSIONAL ADAPTATION OF FUTURE TEACHERS THROUGH
INTERACTIVE TECHNOLOGIES

Богдан Авдєєв,

здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, Центральнотукраїнський
державний університет ім. Володимира
Винниченка,
м. Кропивницький, Україна

У статті розглянуто психолого-педагогічні засади процесу професійної адаптації майбутнього викладача та визначено роль інтерактивних технологій у його забезпеченні. Уточнено поняття «професійна адаптація майбутнього викладача» у взаємозв'язку з категоріями «професійна ідентичність», «педагогічна рефлексія» та «самоефективність». Виявлено психологічні механізми впливу інтерактивних технологій на адаптаційні процеси студентів педагогічних спеціальностей. Визначено педагогічні умови ефективного застосування інтерактивних технологій у процесі підготовки майбутніх викладачів. Обґрунтовано модель психолого-педагогічного супроводу професійної адаптації засобами інтерактивних технологій та описано її складники. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення освітніх програм підготовки педагогічних кадрів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: професійна адаптація, майбутній викладач, інтерактивні технології, самоефективність, педагогічна рефлексія, психолого-педагогічний супровід, заклади вищої освіти.

The article examines the psychological and pedagogical foundations of the professional adaptation process of future teachers and defines the role of interactive technologies in supporting it. The concept of 'professional adaptation of a future teacher' is clarified in its interrelation with the categories of 'professional identity', 'pedagogical reflection', and 'self-efficacy'. The psychological mechanisms of the influence of interactive technologies on the adaptation processes of students of pedagogical specialties are identified. Pedagogical conditions for the effective use of interactive technologies in the training of future teachers are determined. A model of psychological and pedagogical support for professional adaptation through interactive technologies is substantiated and its components are described. The results of the study can be used to improve educational programs for the training of pedagogical staff in higher education institutions.

Keywords: professional adaptation, future teacher, interactive technologies, self-efficacy, pedagogical reflection, psychological and pedagogical support, higher education institutions.

Постановка проблеми

Останнє десятиліття стан розвитку вищої педагогічної освіти в Україні характеризується низкою проблем, серед яких особливої уваги заслуговує розрив між академічною підготовкою майбутніх викладачів та реальними вимогами педагогічної практики, вимог роботодавців. Невідповідність набуває особливої гостроти в умовах стрімкого розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій, трансформації освітнього середовища відповідно до євро стандартів і ускладнення соціально-психологічного контексту педагогічної діяльності, обтяженого наслідками воєнних дій на Сході України. Молодий педагог, після завершення етапу теоретичної професійної підготовки, потрапляючи в реальне освітнє середовище, нерідко відчуває морально-психологічний дискомфорт, зокрема, нездатний застосувати теоретичні знання у практичних ситуаціях. Відчуває стрес та знижену мотивацію до продовження педагогічної кар'єри. Тому, проблема професійної адаптації майбутнього викладача є комплексною і охоплює психологічний, педагогічний, соціальний та технологічний аспекти. З одного боку, успішна фахова адаптація залежить від особистісних якостей студента-педагога – рівня самоефективності, емоційної стійкості, здатності до рефлексії та навчання в умовах шкільної праці. З іншого боку, професійна адаптація визначається якістю організації освітнього процесу у закладі вищої освіти – передусім тим, наскільки навчання у ЗВО співвідноситься із реаліями майбутньої педагогічної діяльності у школі. Відповідно, виникає логічне питання про дидактичний потенціал інтерактивних технологій як засобу моделювання реальних педагогічних ситуацій, формування адаптаційних можливостей особистості.

Проте, незважаючи на значний науковий пласт досліджень, присвячених окремим аспектам фахової підготовки майбутніх педагогів у ЗВО, проблема цілісного психолого-педагогічного обґрунтування процесу їх професійної адаптації засобами інтерактивних технологій залишається недостатньо розробленою як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці, що, власне й зумовлює актуальність дослідження даної проблеми.

Аналіз наукових праць

Проблема професійної адаптації молодих педагогів привертала увагу вчених різних наукових шкіл. У зарубіжній психолого-педагогічній науці фундаментальними розглядають праці А. Бандури. Наукові здобутки дослідника щодо самоефективності розкривають психологічні механізми формування впевненості особистості у власній здатності виконувати складні завдання в нових умовах [1]. Самоефективність, за Бандурою, є одним з найпотужніших предикторів успішної професійної адаптації. Так, педагог, який вірить у власні можливості (інтелект, силу волі, компетентність), більш гнучко реагує на проблеми педагогічного середовища, побудови взаємодії із школярами, активніше шукає нові стратегії вирішення проблем і менш схильний до емоційного та професійного вигорання.

Д. Шон у своїй концепції «рефлексивного практика» обґрунтував ідею, про справжній професіоналізм педагога, який формується не через пасивне засвоєння теоретичних знань, а через усвідомлене осмислення власного практичного досвіду [4]. Рефлексія у процесі педагогічної діяльності є основним механізмом фахової адаптації. Зокрема, рефлексія (здатність усвідомленого мислення людини про власні думки, дії, почуття та мотиви професійної діяльності) дозволяє педагогу виявляти та вивчати власні помилки, перетворюючи в досвід. Рефлексія набула принципового значення для розуміння ролі інтерактивних технологій, які мають створювати простір для розвитку і самоаналіз, а не лише передавати знання дітям.

Дж. Лейв та Е. Венгер обґрунтували концепцію «ситуативного навчання» та «законної периферійної участі», відповідно до якої навчання є найефективнішим тоді, коли воно відбувається у контексті реальної спільноти практики [3]. Для майбутніх педагогів слід розглядати необхідність занурення у реальне або змодельоване педагогічне середовище вже в процесі навчання у ЗВО, де у комплексі з інтерактивними технологіями можна розвивати креативність, лідерство, імітуючи умови педагогічної практики.

Л. Дарлінг-Хаммонд на основі аналізу провідних програм педагогічної освіти у США виявила, що найбільш успішні з них поєднують глибоку теоретичну підготовку з тривалою практичною роботою у школах-партнерах та систематичним супроводом початківця-педагога досвідченим наставником [2]. Даний висновок підтверджує необхідність формування у майбутніх викладачів не лише знань, а й фахової готовності до майбутньої педагогічної діяльності. У підсумку, це дозволить знизити стрес, професійне вигорання, морально-психологічний дискомфорт.

У вітчизняній науці вагомий внесок у дослідження психологічних засад педагогічної діяльності зробила В. А. Семиченко, яка проаналізувала структуру мотивації педагогічної діяльності та її вплив на професійний розвиток вчителя [6]. Дослідниця зазначає: низький рівень мотивації педагогічної діяльності є одним з головних чинників, який ускладнює адаптацію молодого вчителя до умов роботи в шкільному класі. Формування позитивної мотиваційної структури фахової діяльності ще під час навчання в педагогічному ЗВО є, відповідно, завданням першорядної важливості.

С. О. Сисоева, досліджуючи засади педагогічної творчості, обґрунтувала, що творча активність педагога не є вродженою рисою, а набутою компетентністю, яка формується через систематичну рефлексивну практику [7]. Педагогічна творчість, у свою чергу, виступає важливим ресурсом формування адаптивності. Тобто, творчий педагог здатний знаходити нестандартні рішення у нових ситуаціях, що є необхідною умовою успішної адаптації. І. А. Зязюн у своїх фундаментальних дослідженнях присвячених педагогічній майстерності показав, розглядає її як динамічну соціально-педагогічну систему, яка розвивається упродовж усієї педагогічної кар'єри, становлення ж починається у процесі вузівської підготовки [5]. Нарешті, Н. В. Морзе та О. Г. Кузьмінська розкрили педагогічний потенціал відкритих освітніх технологій у формуванні дослідницьких та рефлексивних компетентностей студентів педагогічних спеціальностей [8].

Мета статті – науково-теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні засади професійної адаптації майбутнього викладача та розкрити роль інтерактивних технологій у дидактичному процесі.

Досягнення мети передбачає розв'язання ряду завдань: 1) уточнити сутність і структуру поняття «професійна адаптація майбутнього викладача» у психолого-педагогічному контексті; 2) виявити психологічні механізми впливу інтерактивних технологій на адаптаційні процеси студентів; 3) запропонувати модель психолого-педагогічного супроводу професійної адаптації засобами інтерактивних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поняття «професійна адаптація» є міждисциплінарним і трактується по-різному залежно від наукової традиції. У психологічному вимірі адаптація розглядається як процес пристосування особистості (молодого спеціаліста) до нових умов діяльності (праці за здобутим фахом), що передбачає активну взаємодію між суб'єктом та середовищем і завершується досягненням відносної рівноваги між внутрішніми потребами індивіда та зовнішніми вимогами середовища. У педагогічному вимірі акцент зміщується на цілеспрямоване формування готовності до педагогічної діяльності – системи знань, умінь, мотивів та особистісних якостей, що забезпечують ефективне функціонування в ролі педагога.

У контексті підготовки майбутніх викладачів «професійна адаптація» визначається нами як динамічний, поетапний процес активного пристосування

особистості студента до умов майбутньої педагогічної діяльності, що здійснюється через формування адекватних уявлень про педагогічну професію, набуття практичного педагогічного досвіду, розвиток рефлексивної та комунікативної компетентностей, а також вироблення стійких стратегій подолання професійних труднощів.

Структура професійної адаптації майбутнього викладача охоплює три взаємопов'язані компоненти. Когнітивний компонент передбачає формування системного уявлення про педагогічну діяльність, цілі, методи та умови. Мотиваційно-ціннісний компонент формує стійку позитивну мотивацію до педагогічної, виховної, науково-дослідницької діяльності, сформовану систему педагогічних цінностей та прийнятну для особистості «Я-концепцію педагога». Операційно-діяльнісний компонент розвиває практичні уміння організації педагогічного процесу, управління класом, взаємодії з учнями, адміністрацією, колегами та батьками, а також здатність до рефлексивного аналізу власної роботи.

А. Бандура доводить, що основною психологічною змінною, яка визначає успіх адаптації до нових вимог діяльності, виступає самоефективність – впевненість особистості у власній здатності ефективно виконувати певну діяльність в різних умовах [1]. Студент із високим рівнем самоефективності сприймає педагогічні труднощі у формі завдання, виконання яких потребує зусиль, творчості, креативного мислення і навчання. Тоді як студент із низьким рівнем, схильний уникати складних педагогічних ситуацій, відчуває страх, стрес і невпевненість у власних силах або взагалі відмовлятися від педагогічної праці. Відповідно, одним з центральних завдань психолого-педагогічного супроводу адаптації є цілеспрямований розвиток самоефективності майбутніх педагогів.

Варто зауважити, процес професійної адаптації майбутнього викладача є нелінійним, тривалим і проходить через кілька відносно самостійних, але взаємопов'язаних етапів. Виокремлення цих етапів дозволяє більш точно визначити педагогічні завдання на кожному з них та підібрати відповідні засоби дидактичної підтримки, зокрема інтерактивні технології.

Перший етап – орієнтаційний (1–2 курси навчання). На цьому етапі студент формує первинне уявлення про педагогічну діяльність, стикається з розривом між романтизованими очікуваннями від педагогічної професії та її реальними вимогами. Психологічна задача – прийняття педагогічної ролі та формування реалістичної «Я-концепції педагога». Провідна небезпека – розчарування та рання демотивація. Інтерактивні технології на цьому етапі мають функцію занурення: відеоаналіз педагогічних ситуацій, рольові ігри, педагогічні кейси.

Другий етап – пробний (3 курс). Студент отримує перший досвід педагогічної взаємодії під час мікрОВикладання та педагогічних спостережень. Виникають перші реальні труднощі: управління класом, диференціація навчання, вирішення

конфліктів. Психологічна задача – розвиток педагогічної рефлексії та початкового рівня самоефективності. Провідна небезпека – фіксація на власних помилках без аналізу шляхів їх подолання. Освітні технології – симуляції педагогічних ситуацій, відеорефлексія, групові обговорення.

Третій етап – інтеграційний (4–5 курси). Студент набуває цілісного практичного досвіду педагогічної діяльності під час педагогічної практики. Відбувається синтез теоретичних знань та практичних умінь, формується індивідуальний педагогічний стиль. Психологічна задача – становлення педагогічної ідентичності та зміцнення самоефективності. Освітні технології які застосовують на цьому етапі: проєктна діяльність, портфоліо, спільноти педагогічної практики в цифровому середовищі.

Д. Шон наголошує – здатність до «рефлексії-в-дії» – тобто осмислення та корекції власних рішень безпосередньо у процесі педагогічної взаємодії – відрізняє досвідченого педагога від початківця [4]. Завдання системи підготовки полягає у тому, щоб сформуванню цю здатність ще на етапі навчання у ЗВО. Досягнути такого результату можливо лише за умови систематичного занурення студентів у ситуації, які потребують термінового рішення та подальшої рефлексії.

Під інтерактивними технологіями ми розуміємо організаційно-методичні системи навчання, що забезпечують активну, двосторонню взаємодію між учасниками освітнього процесу та між суб'єктом навчання й навчальним середовищем, а результатом якої є конструювання нових знань і формування досвіду діяльності в умовах, максимально наближених до реальних. Ознакою інтерактивних технологій є ситуативні і групова спрямованість, оскільки вони завжди апелюють до конкретних контекстів педагогічної діяльності, а не до абстрактних теоретичних конструктів.

Концепція ситуативного навчання Дж. Лейв та Е. Венгера пояснює, чому інтерактивні технології настільки ефективні для забезпечення професійної адаптації молодого вчителя загальноосвітньої школи: «знання і дія є нероздільними – людина пізнає, діючи у конкретному соціальному контексті спільноти практики» [3, с. 33]. Вилучення навчання з цього контексту перетворює його на абстрактну теоретичну діяльність без практичного застосування, як наслідок, неминуче призводить до того, що набуті знання залишаються нереалізованими в реальних умовах педагогічної діяльності. Інтерактивні технології долають зазначену проблему, трансформуючи навчання у квазіреальний або реальний педагогічний контекст.

Виокремимо основні типи інтерактивних технологій та їх адаптаційний потенціал у підготовці майбутніх вчителів.

Рольові ігри та педагогічні симуляції дозволяють студентам «приміряти» роль педагога у безпечному, нежурливому середовищі. Моделювання складних педагогічних ситуацій (конфлікт між учнями, відмова учня від роботи, скарга батьків)

формує адаптивні стратегії поведінки та знижує рівень тривожності перед реальною практикою. За А. Бандурою, однією з ключових умов розвитку самоефективності є «замісний досвід» – спостереження за успішними діями моделей, подібних до себе [1]. Рольові ігри забезпечують саме такий досвід: студент бачить, як його однокурсники вирішують педагогічні труднощі, і переконується у власній здатності зробити те саме.

Технологія відеорефлексії, передбачає запис студентів під час мікровикладання з подальшим індивідуальним та груповим аналізом відеоматеріалів є одним із найпотужніших інструментів розвитку педагогічної рефлексії. Реалізується ідея Д. Шона щодо «рефлексія-після-дії»: педагог-початківець має можливість спостерігати себе ніби збоку, ідентифікувати власні невербальні сигнали, аналізувати ефективність педагогічних рішень та планувати зміни [4].

Кейс-метод і педагогічні дилеми у малих групах формують у студентів здатність до педагогічного мислення, тобто вміння швидко аналізувати складну соціально-психологічну ситуацію, враховувати різні перспективи (учня, педагога, батьків, адміністрації) та приймати обґрунтовані рішення. Розбір подібних завдань, з якими стикається молодий педагог у реальному класі загальноосвітньої школи.

Цифрові персоналізовані портфоліо та електронні щоденники рефлексії. Систематична документація власного педагогічного досвіду, спостережень і роздумів у цифровому середовищі формує навичку педагогічної рефлексії як звичку, а не як разовий захід. Н. В. Морзе та О. Г. Кузьмінська зазначають, що «відкриті освітні середовища є не лише технологічними інструментами, але й просторами для формування нової педагогічної культури – культури відкритості, ділення та спільного конструювання знання» [8, с. 6].

Участь студентів у електронних он-лайн спільнотах (форумах, закритих групах, вебінарах) де вони можуть обговорювати педагогічні проблеми з однокурсниками, викладачами та досвідченими практиками (керівниками баз практики, класними керівниками), відтворює механізм «законної периферійної участі» у спільноті практики за Дж. Лейв та Е. Венгером [3]. Студент поступово переходить від ролі спостерігача до повноцінного учасника педагогічного процесу. Реалізація адаптаційного потенціалу інтерактивних технологій не є саморегульованою, бо залежить від низки педагогічних умов.

Узагальнення науково-теоретичних засад, розглянутої проблеми дидактичного потенціалу інтерактивних методів навчання та їх сприяння фахової адаптації, дозволяє запропонувати модель психолого-педагогічного супроводу професійної адаптації майбутнього викладача засобами інтерактивних технологій. Модель має чотири взаємопов'язані блоки: концептуальний, змістово-процесуальний, технологічний та оцінювальний.

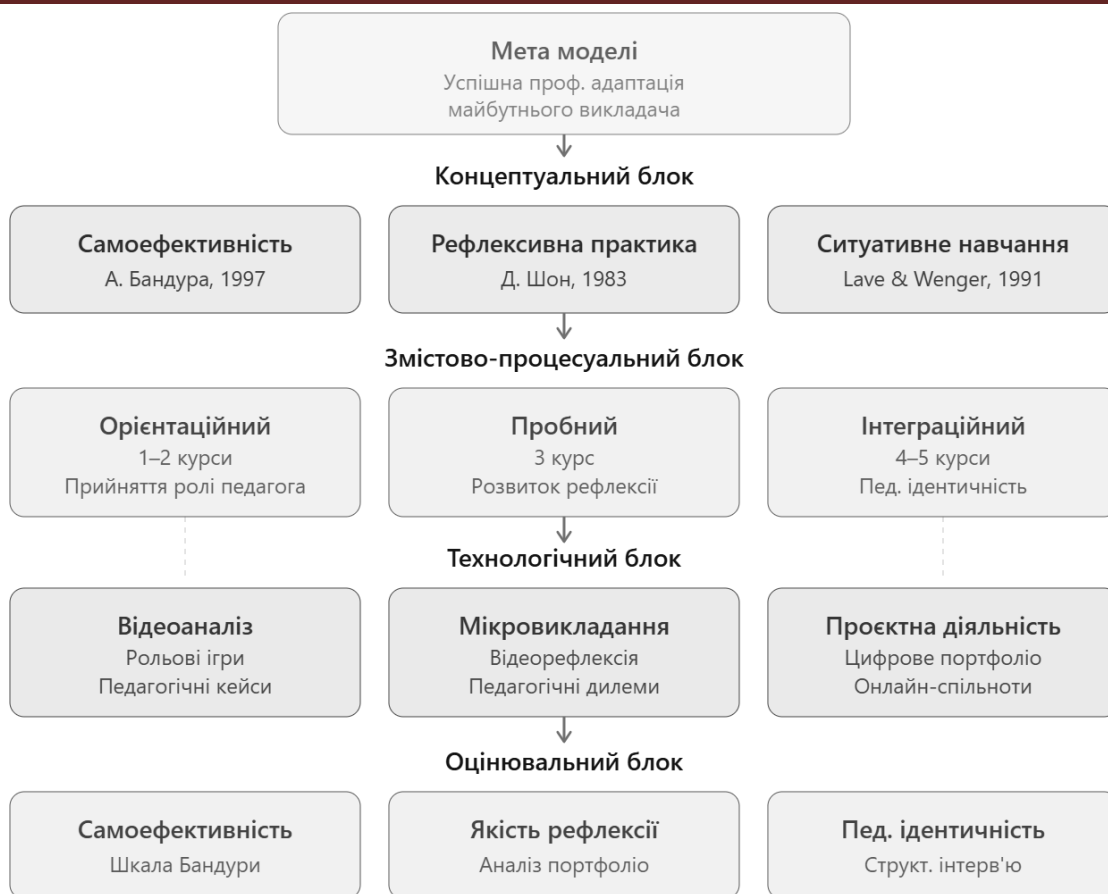

Рис. 1 Модель психолого-педагогічного супроводу професійної адаптації засобами інтерактивних технологій

Концептуальний блок окреслює теоретичну основу моделі, зокрема: теорія самоефективності А. Бандури [1]; концепція рефлексивного практика Д. Шона [4]; теорія ситуативного навчання Дж. Лейв та Е. Венгера [3]. Вказані теоретичні джерела визначають провідний принцип моделі: адаптація є активним процесом, який здійснюється суб'єктом у взаємодії з реальним або квазіреальним педагогічним середовищем, опосередкованою рефлексією та підтримуваною позитивними уявленнями про власну ефективність, значимість.

Змістово-процесуальний блок описує логіку педагогічного супроводу відповідно до трьох етапів адаптації. На орієнтаційному етапі відбувається формування реалістичних уявлень про педагогічну діяльність; на пробному етапі розвиваються рефлексивні уміння та зростання самоефективності через успішний досвід мікровикладання; на інтеграційному етапі відбувається становлення педагогічної ідентичності через синтез досвіду у цифровому персональному портфоліо та участь молодого вчителя у спільнотах педагогічної практики.

Технологічний блок визначає конкретний арсенал інтерактивних технологій для кожного етапу. Відповідно до логіки ситуативного навчання, кожна технологія має забезпечувати три умови: а) занурення у педагогічний контекст; б) активну дію

студента; в) структуровану рефлексію результатів. Зокрема: орієнтаційний етап – відеоаналіз, педагогічні кейси, рольові ігри; пробний – мікрОВикладання з відеорефлексією, педагогічні дилеми; інтеграційний – проєктна діяльність, цифрове портфоліо, онлайн-спільноти практики.

Оцінювальний блок передбачає моніторинг динаміки адаптаційних показників: рівня самоефективності (за адаптованою шкалою А. Бандури), якості педагогічної рефлексії (за портфоліо), рівня тривожності щодо педагогічної діяльності та педагогічної ідентичності. В. А. Семиченко підкреслює: моніторинг мотиваційної сфери студентів є необхідним інструментом управління якістю їх педагогічної підготовки, оскільки дозволяє своєчасно виявляти ризики демотивації та вживати відповідних коригувальних заходів [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Професійна адаптація майбутнього викладача є складним психолого-педагогічним процесом, що охоплює когнітивний, мотиваційно-ціннісний та операційно-діяльнісний компоненти. Інтерактивні технології (рольові ігри та симуляції, відеорефлексія, кейс-метод, цифрові портфоліо, онлайн-спільноти практики) виступають ефективним засобом забезпечення адаптації, оскільки вони занурюють студента у квазіреальне педагогічне середовище, стимулюють рефлексивну активність та нарощують самоефективність педагога-початківця.

Запропонована авторська чотирикомпонентна модель психолого-педагогічного супроводу адаптації (концептуальний, змістово-процесуальний, технологічний та оцінювальний блоки) є теоретичним підґрунтям для розроблення конкретних освітніх програм, навчальних курсів та методичного забезпечення підготовки майбутніх викладачів у ЗВО педагогічної освіти.

Перспективи подальших досліджень полягають у емпіричній перевірці запропонованої моделі через педагогічний експеримент.

Література:

1. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York : W.H. Freeman and Company, 1997. 604 p.
2. Darling-Hammond L. Powerful Teacher Education: Lessons from Exemplary Programs. San Francisco : Jossey-Bass, 2006. 419 p.
3. Lave J., Wenger E. Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. Cambridge : Cambridge University Press, 1991. 138 p. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815355>
4. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York : Basic Books, 1983. 374 p.

5. Зязюн І. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.
6. Семиченко В. А. Проблеми мотивації поведінки та діяльності людини. Модульний курс психології. Київ : Міленіум, 2004. 521 с.
7. Сисоева С. О. Основи педагогічної творчості : підручник. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.
8. Morze H., & Kusminska O. Pedagogical aspects of cloud computing. *Journal of Information Technologies in Education (ITE)*, 2011. № 9. Рр. 20–29. <https://doi.org/10.14308/ite000238>

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ НАДОЛУЖЕННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ

PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR CHILDREN AS A TOOL FOR ADDRESSING EDUCATIONAL LOSSES

Тетяна Бражнікова,
старший викладач кафедри педагогіки,
психології і корекційної освіти КЗ «КОІППО
імені Василя Сухомлинського»,
м. Кропивницький, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8577-1741

У статті розглянуто проблему освітніх втрат та обґрунтовано роль психологічної підтримки як ключового чинника їх подолання. Проаналізовано основні психологічні чинники освітніх втрат та визначено основні напрями психологічної підтримки для підвищення ефективності навчання.

Ключові слова: освітні втрати, психологічна підтримка, навчальна мотивація, емоційна стабілізація, емоційна та соціальна компетентність, освітнє середовище.

The article examines the issue of learning losses and substantiates the role of psychological support as a key factor in addressing them. The main psychological factors contributing to learning losses are analyzed, and the primary directions of psychological support aimed at improving learning effectiveness are identified.

Keywords: learning losses, psychological support, learning motivation, emotional stabilization, emotional and social competence, educational environment.

Вступ. У сучасних умовах функціонування системи освіти все більшої актуальності набуває проблема освітніх втрат. Освітні втрати — це прогалини у знаннях і навичках, які виникають в учнівства під час освітнього процесу у порівнянні зі стандартами освіти та очікуваними результатами навчальних здобутків [1, 2]. Їх поява зумовлена як зовнішніми чинниками (дистанційне навчання, кризові соціальні умови, воєнні дії), так і внутрішніми (індивідуальні особливості розвитку, мотиваційні та емоційні труднощі). Накопичення таких прогалин негативно впливає на якість засвоєння навчального матеріалу, загальний рівень навчальної успішності та подальшу освітню траєкторію дитини.

Освітні втрати тісно пов'язані з психологічним станом здобувачів освіти, оскільки процес навчання безпосередньо залежить від емоційної стабільності,

мотивації та когнітивної готовності дитини. У сучасних умовах навчальні труднощі часто супроводжуються психологічними проблемами, які не лише є наслідком освітніх втрат, але й водночас їх посилюють.

Однією з ключових психологічних причин освітніх втрат є *підвищений рівень тривожності*. Діти, які перебувають у стані хронічного стресу, демонструють зниження концентрації уваги, труднощі з запам'ятовуванням інформації та уповільнення когнітивних процесів [3]. Це безпосередньо впливає на якість засвоєння навчального матеріалу.

Іншим важливим фактором є *зниження навчальної мотивації*. Психоемоційне виснаження, невпевненість у власних силах та досвід невдач призводять до формування негативного ставлення до навчання, уникнення навчальної діяльності та втрати інтересу до пізнання.

Також слід відзначити *порушення соціальної взаємодії*, які виникають унаслідок тривалого дистанційного навчання або нестабільного освітнього середовища. Діти можуть відчувати труднощі у спілкуванні з однолітками та педагогами, що ускладнює їхню адаптацію до навчального процесу. Додатковим чинником є зростання залежності від цифрових пристроїв, зокрема смартфонів, які часто стають основним каналом комунікації та розваг. Надмірне використання гаджетів може знижувати рівень живого спілкування, погіршувати навички концентрації уваги та саморегуляції, а також посилювати соціальну ізоляцію, що негативно впливає на навчальну мотивацію та ефективність засвоєння навчального матеріалу.

Важливо підкреслити, що освітні втрати і психологічні проблеми формують замкнене коло: навчальні труднощі підсилюють емоційне напруження, а психологічні труднощі, у свою чергу, поглиблюють освітні втрати. Саме тому ефективне подолання освітніх втрат неможливе без врахування психоемоційного стану дитини та забезпечення системної психологічної підтримки.

Виклад основного матеріалу. Психологічна підтримка в освітньому процесі виступає ключовим механізмом подолання освітніх втрат, оскільки:

забезпечує відновлення емоційного ресурсу дитини, необхідного для ефективного навчання;

формує відчуття психологічної безпеки;

знижує рівень тривожності, що безпосередньо впливає на когнітивну активність, концентрацію уваги та здатність до засвоєння навчального матеріалу.

Водночас психологічна підтримка сприяє формуванню внутрішньої навчальної мотивації, підвищенню рівня впевненості у власних можливостях та активізації пізнавальної діяльності, що виступає необхідною умовою подолання прогалин у знаннях і навичках.

Ефективність подолання освітніх втрат значною мірою залежить від цілеспрямованої психологічної підтримки, що потребує виокремлення її основних напрямів реалізації в освітньому середовищі.

Хочу виділити такі основні напрями психологічної підтримки в подоланні освітніх втрат:

- створення психологічно безпечного освітнього середовища;
- емоційна стабілізація та зниження рівня тривожності;
- розвиток навчальної мотивації;
- формування емоційної та соціальної компетентності;
- підтримка когнітивної активності та навчальної працездатності;
- профілактика залежності від цифрових пристроїв;
- співпраця з батьками та підтримка сімейного середовища.

Комплексна реалізація зазначених напрямів є важливою умовою ефективного подолання освітніх втрат та зменшення освітніх розривів у здобувачів освіти.

Створення психологічно безпечного освітнього середовища передбачає формування умов, у яких здобувач освіти відчуває емоційну підтримку, прийняття та відсутність загрози оцінювання особистості. Такий підхід сприяє зниженню рівня тривожності, подоланню страху помилки та активізації навчальної діяльності. Психологічна безпека забезпечується через підтримувальну комунікацію між педагогом і учнями, недопущення приниження або порівняння дітей між собою, а також створення ситуацій успіху, які підсилюють позитивну навчальну мотивацію [4, 5]. У результаті формується сприятливий емоційний фон, що є важливою передумовою ефективного засвоєння навчального матеріалу та подолання освітніх втрат.

Психологічно безпечне освітнє середовище формується через комплекс щоденних педагогічних практик і малих послідовних дій, що забезпечують емоційну стабільність та довірливу взаємодію в освітньому процесі.

Наприклад:

1. Організація безпечного початку уроку.
 - встановлення емоційного контакту з учнями (привітання, цікаве залучення до взаємодії);
 - визначення емоційного стану учнів (усно, через картки настрою чи кольору);
 - створення позитивного налаштування на діяльність через доброзичливу мотиваційну фразу;
 - формування установки при виконанні завдання – «помилка – це частина навчання і розвитку;
 - коротке і зрозуміле повідомлення мети і очікуваного результату уроку.
2. Формування ситуацій успіху.
 - діагностика рівня підготовки учнів;

- диференціація завдань за рівнями складності;
 - правило «легкого старту» при виконанні завдань;
 - позитивне підкріплення та підтримувальний зворотній зв'язок навіть за частковий успіх.
3. Подолання страху помилки в навчальній діяльності.
- визначення правила «помилка – це крок до навчання»;
 - розбір помилок без персоналізації;
 - підкреслення правильної частини відповіді перед корегуванням помилок.
4. Підтримуюча комунікація педагога.
- змінювати оцінювальні фрази на описові;
 - використовувати «Я повідомлення» з акцентом на прогрес та досягнення;
 - давати конкретні підказки замість критики;
 - завершувати взаємодію підтримкою.
5. Стабілізація емоційного стану.
- проведення емоційне налаштування на початку уроку;
 - використання дихальних або релаксаційних вправ для зниження психоемоційної напруги;
 - включення коротких емоційних пауз під час уроку для запобігання перевтоми;
 - застосування вправ на усвідомлення емоцій;
 - завершення уроку короткою рефлексією емоційного стану учнів.

Емоційна стабілізація та зниження рівня тривожності є одним із ключових напрямів психологічної підтримки в контексті подолання освітніх втрат, оскільки емоційний стан учнів безпосередньо впливає на якість засвоєння навчального матеріалу та відновлення навчальних прогалин. Підвищена тривожність, що виникає внаслідок стресових умов навчання, перерв у освітньому процесі або негативного досвіду невдач, призводить до зниження концентрації уваги, погіршення пам'яті та зменшення навчальної продуктивності. У результаті це посилює прояви освітніх втрат і ускладнює їх подолання. У цьому зв'язку застосування системних психолого-педагогічних засобів емоційної стабілізації є необхідною умовою відновлення когнітивної активності учнів та ефективної компенсації освітніх втрат.

Не менш важливим напрямом психологічної підтримки в контексті подолання освітніх є *розвиток навчальної мотивації*. Саме мотивація визначає рівень залученості учнів до освітньої діяльності та їхню готовність компенсувати прогалини у знаннях і навичках.

Практична реалізація цього напрямку передбачає формування внутрішніх стимулів до навчання через створення ситуацій успіху, використання позитивного підкріплення та демонстрацію реального прогресу учня. Важливим є також

забезпечення індивідуалізації навчальних завдань, що дозволяє кожному здобувачу освіти відчувати досяжність навчальних цілей [6].

Окреме значення має використання змістовного та практично орієнтованого навчального матеріалу, який підвищує інтерес до навчання та показує його життєву значущість. Крім того, ефективним є залучення учнів до активних форм навчальної діяльності (проекти, дослідницькі завдання, інтерактивні методи), що сприяє формуванню стійкої внутрішньої мотивації та активному включенню в навчальний процес. Це особливо важливо в умовах подолання освітніх втрат, оскільки такі форми роботи забезпечують відновлення навчальної активності, подолання прогалин у знаннях і навичках та підвищення загальної залученості учнів до освітньої діяльності [6, 7].

Емоційна та соціальна компетентність розглядається як інтегрована характеристика особистості, що охоплює здатність до усвідомлення та регуляції власних емоцій, прояву емпатії, побудови конструктивних міжособистісних взаємин та ефективної взаємодії в освітньому середовищі [8]. У цьому контексті важливим напрямом психологічної підтримки в умовах подолання освітніх втрат є цілеспрямований розвиток зазначених компетентностей у здобувачів освіти. Їх сформованість забезпечує підвищення рівня навчальної активності, розвиток навичок саморегуляції, покращення якості соціальної взаємодії та сприяє ефективнішому подоланню навчальних труднощів.

Реалізація цього напрямку здійснюється через впровадження практичних вправ та інтерактивних методів навчання, спрямованих на розвиток емоційної та соціальної компетентності учнів:

1. Розвиток навичок розпізнавання емоцій.

Використання вправ на визначення емоційного стану (емоційні картки, «назви емоцію», шкала настрою), що сприяє усвідомленню власних емоційних реакцій.

2. Формування навичок вираження емоцій.

Заохочення учнів до вербального вираження почуттів у безпечній формі («я-повідомлення», обговорення емоційних ситуацій без оцінювання).

3. Розвиток емпатії.

Застосування вправ на розуміння почуттів інших (обговорення ситуацій, аналіз поведінки персонажів, рольове «проживання» ситуацій іншої людини).

4. Формування навичок конструктивної взаємодії.

Використання правил позитивної комунікації, навчання учнів способам вирішення конфліктів через діалог і співпрацю.

5. Застосування групових форм роботи.

Організація групових обговорень, спільного виконання завдань, дискусій, що сприяє розвитку соціальної взаємодії.

6. Використання рольових ігор.

Моделювання життєвих і навчальних ситуацій для відпрацювання навичок спілкування та поведінки.

7. Впровадження кооперативного навчання.

Робота в малих групах із розподілом ролей і спільною відповідальністю за результат.

8. Тренінгові вправи соціально-емоційного спрямування.

Використання вправ на довіру, командну взаємодію та розвиток навичок співпраці.

Підтримка когнітивної активності та навчальної працездатності є важливим напрямом психологічної підтримки в умовах подолання освітніх втрат, оскільки саме когнітивні процеси (увага, пам'ять, мислення) забезпечують ефективне засвоєння навчального матеріалу. Зниження навчальної працездатності, що часто виникає внаслідок стресу, перевтоми або перерв у навчанні, призводить до уповільнення темпу навчання та зменшення якості опрацювання навчальної інформації.

Практична реалізація цього напрямку передбачає організацію навчальної діяльності з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, а також поступове нарощування складності навчальних завдань. Важливим є чергування різних видів діяльності (репродуктивної, аналітичної, практичної), що сприяє підтриманню уваги та запобігає когнітивному перевантаженню.

Окреме значення має використання чітких інструкцій, структурованих завдань і алгоритмів виконання навчальної діяльності, що підвищує зрозумілість навчального процесу та зменшує рівень когнітивного напруження. Доцільним є також застосування вправ на розвиток уваги, пам'яті та логічного мислення, які сприяють активізації розумової діяльності учнів.

У контексті подолання освітніх втрат значної актуальності набуває *профілактика надмірного використання цифрових пристроїв*, адже інтенсивна взаємодія з цифровим середовищем може призводити до зниження концентрації уваги, погіршення навчальної працездатності та ускладнення процесу засвоєння навчального матеріалу.

Практична реалізація цього напрямку передбачає передусім чітке регулювання використання цифрових пристроїв в освітньому процесі через встановлення зрозумілих правил їх застосування на уроці. Важливим є визначення ситуацій, коли гаджети є інструментом навчання, і коли їх використання обмежується для забезпечення концентрації уваги та активного включення учнів у роботу. Доцільним є впровадження практики чергування цифрових і нецифрових видів діяльності, що дозволяє зменшити когнітивне навантаження та запобігти перевтомі.

Окремим напрямом є формування у здобувачів освіти навичок цифрової гігієни, що включає усвідомлене ставлення до часу використання пристроїв, контроль

інформаційного контенту та дотримання балансу між онлайн- і офлайн-активностями.

Крім того, ефективним є розширення частки навчальних завдань, які не потребують використання цифрових засобів, зокрема обговорень, усних вправ, творчих і практичних завдань, що сприяє розвитку комунікативних та когнітивних навичок.

Сім'я виступає одним із ключових чинників, що впливає на емоційний стан, навчальну мотивацію та успішність дитини, тому *співпраця з батьками та підтримка сімейного середовища* є важливим напрямом психологічної підтримки, спрямованим на забезпечення узгодженості виховних і освітніх впливів, створення сприятливих умов для розвитку дитини та підвищення її навчальної успішності.

Практична реалізація цього напрямку ґрунтується на налагодженні системної взаємодії між педагогами та батьками, що забезпечує формування єдиного підтримувального освітнього простору для дитини. У цьому контексті особливого значення набуває регулярний обмін інформацією щодо навчальних досягнень і труднощів учнів, а також надання батькам практичних рекомендацій щодо організації ефективної навчальної підтримки в домашніх умовах.

Окремим компонентом є психолого-педагогічна просвіта батьків, спрямована на підвищення їхньої обізнаності щодо вікових особливостей розвитку дітей, способів емоційної підтримки та ефективних стратегій подолання навчальних труднощів. Важливим також є залучення батьків до спільних освітніх ініціатив, консультацій та тренінгів, що сприяє підвищенню їхньої психолого-педагогічної компетентності та активізації участі в освітньому процесі дитини.

Висновки. У сучасних умовах функціонування системи освіти проблема освітніх втрат набуває особливої актуальності, оскільки вони негативно впливають на якість засвоєння навчального матеріалу, рівень навчальних досягнень та подальшу освітню траєкторію здобувачів освіти. Дослідження показало, що освітні втрати тісно пов'язані з психологічними чинниками, зокрема емоційним станом, рівнем мотивації та когнітивною готовністю учнів.

Встановлено, що підвищений рівень тривожності, зниження навчальної мотивації, порушення соціальної взаємодії та надмірне використання цифрових пристроїв виступають вагомими факторами, які посилюють прояви освітніх втрат і ускладнюють їх подолання. При цьому психологічні труднощі не лише супроводжують навчальні втрати, але й часто виступають їхніми причинами, формуючи замкнене коло взаємного посилення.

Обґрунтовано, що ефективне подолання освітніх втрат можливе лише за умови системної психологічної підтримки, яка забезпечує відновлення емоційного ресурсу учнів, зниження рівня тривожності, формування внутрішньої навчальної мотивації та розвиток емоційно-соціальних компетентностей.

Визначено основні напрями психологічної підтримки в подоланні освітніх втрат, зокрема: створення психологічно безпечного освітнього середовища, емоційна стабілізація та зниження тривожності, розвиток навчальної мотивації, формування емоційної та соціальної компетентності, підтримка когнітивної активності та навчальної працездатності, профілактика надмірного використання цифрових пристроїв, а також співпраця з батьками та підтримка сімейного середовища.

Комплексна реалізація зазначених напрямів дозволяє забезпечити цілісний психолого-педагогічний супровід освітнього процесу, сприяє підвищенню навчальної активності учнів та є важливою умовою ефективного подолання освітніх втрат і зменшення освітніх розривів.

Література:

1. Міністерство освіти і науки України. *Аналітичні матеріали щодо подолання освітніх втрат в умовах воєнного стану* URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 14.04.2026).
2. Бичко Г., Терещенко В. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf (дата звернення: 14.04.2026).
3. Топузов О. М., Головка М. В., Локшина О. І. Освітні втрати в період воєнного стану: проблеми діагностики та компенсації. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/640> (дата звернення: 14.04.2026).
4. Московець Л. П., Жданюк Л. О. Психологічна підтримка здобувачів освіти в умовах безпечного освітнього середовища [URL: <https://journals.oneu.od.ua/index.php/mh/article/view/132> (дата звернення: 15.04.2026)].
5. Психологічна безпека освітнього середовища: Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 9 / за ред. Т. Л. Панченко. Біла Церква: КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», 2016. 228 с.
6. Лавринюк О., Кириченко В. Мотивація до навчальної діяльності: аналіз сучасних теорій. Журнал соціальної та практичної психології. 2023. № 1. С. 33–41.
7. Білополий В. В., Складановська М. Г. Навчальна мотивація в освітньому процесі. *Ukrainian Journal of Education and Science*. 2024. № 4. С. 77–85.
8. Рассказова О. І., Елькін О. Б., Гринько В. О., Марущенко О. А. Зміцнення освіти через соціально-емоційне навчання: актуальні напрями дослідження в Україні та світі. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2024. № 1(58). С. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2024.299183>.

СУЧАСНА ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА: ДОСВІД І ТЕНДЕНЦІЇ

MODERN DISTANCE EDUCATION: EXPERIENCE AND TRENDS

Ірина Лісецька,

кандидат медичних наук, доцент, доцент
кафедри дитячої стоматології, Івано-
Франківський національний медичний
університет,

м. Івано-Франківськ, Україна

Orcid ID: 0000-0001-9152-6857

Ольга Рудик,

старша викладачка кафедри мовознавства,
керівниця секції латинської мови, Івано-
Франківський національний медичний
університет,

м. Івано-Франківськ, Україна

Orcid ID: 0009-0009-4508-4432

Організувати якісне дистанційне навчання в реаліях карантину, війни, заряджати мотивацією до навчання і бути готовим до технологічних проблем – ось не повний перелік проблем, що повстали перед викладачами. Однак, стрімкий злет інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій, онлайн-інструментів у життя суспільства останніми десятиріччями став підготовкою для вирішення завдань та проблем.

Ключові слова: дистанційна форма навчання, медична освіта.

The article addresses the challenges of organizing high-quality distance learning in the context of quarantine restrictions, armed conflict, and the need to maintain student motivation in medical education. Particular attention is paid to the difficulties faced by educators in ensuring continuous learning processes under unstable and unpredictable conditions, as well as their readiness to respond to technological disruptions.

It is emphasized that the rapid development and integration of information and communication technologies over recent decades have created a solid foundation for the transition to online and blended learning formats. These technologies have enabled educational institutions to maintain continuity of the learning process and adapt to new social and institutional realities.

The study highlights that effective distance learning in medical education depends on the proper use of digital tools, methodological flexibility, and the ability of educators to support student

engagement and motivation. The importance of technological preparedness, adaptability, and continuous improvement of digital competencies among teaching staff is underlined.

Keywords: *distance learning, medical education, information and communication technologies, online learning, educational motivation, digital transformation, blended learning.*

Актуальність. Пандемія коронавірусу COVID-19, карантинні обмеження та війна з росією змусили переглянути освітні стратегії навчання. Згідно наказу МОН №406 від 16 березня 2020 року «Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19» та офіційного листа «1/9-176 від 25 березня 2020 року «Щодо особливостей організації освітнього процесу під час карантину» заклади освіти зобов'язані функціонувати дистанційно. Усі заклади освіти, у тому числі й Івано-Франківський національний медичний університет (ІФНМУ), змушені були швидко, практично за один день, зреагувати на нові реалії, загрозу що несе пандемія та війна, перевести викладання дисциплін у дистанційний режим, причому було і залишається важливим, щоб освітній процес тривав та був якісним і безпечним [1, с. 6, 3, с. 85].

Мета роботи – проаналізувати особливості дистанційного навчання та розглянути особливості організації навчального процесу на кафедрі дитячої стоматології під час дистанційного навчання.

Характерною рисою останніх років є стрімкий розвиток сучасних Web-технологій, та глобальних інформаційних мереж, що сприяло виникненню нових підходів у викладанні у вищій школі, тому дистанційне навчання сьогодні не є новим навчальним явищем, а перспективною сферою розвитку освіти в умовах панування цифрових технологій, що забезпечують сучасну трансформацію класичних методів навчання. Це дає можливість, у разі потреби, забезпечити неперервність освітнього процесу у випадках надзвичайних обставин, які об'єктивно унеможливають відвідування закладів освіти, завдяки використанню електронних підручників і часописів, мультимедійних презентацій, новітніх комп'ютерних програм контролю поточного чи кінцевого рівня знань студентів [1, с. 6, 2, с. 93].

ІФНМУ користується платформою «Хмарні сервіси Office 365», до якого мають доступ усі викладачі та студенти ЗВО. Практичні заняття та лекції з дисциплін “Дитяча терапевтична стоматологія” та “Латинська мова та медична термінологія” проводяться у форматі онлайн-конференцій за допомогою програми Microsoft Teams (попередньо створюються команди за типом «Клас», які відповідали академічним групам студентів та події в програмі – в календарі відповідно календарно-тематичного плану, запрошуються студенти). Microsoft Teams – центр для командної роботи в Office 365, який є більш спрощеним варіантом систем управління навчанням, проте дозволяє навчальній групі комунікувати та обмінюватися файлами. Програма зручна, тому що об'єднує все в спільному робочому середовищі, яке містить чат для обговорень, файлообмінник та корпоративні програми. Студенти розв'язують по

кожній темі заняття тестові завдання, які розміщені на pmk.ifnm.edu.ua чи tests.if.ua. Розгляд теоретичних питань організовано за допомогою відеозв'язку. Під час он-лайн заняття викладач опитує тему, корегує відповідь, пояснює моменти, що були незрозумілі, використовуючи попередньо завантажені матеріали – презентації, відео, фото, рентгенограми та ортопантомограми, що допомагає засвоїти матеріал.

Для майбутніх лікарів-стоматологів надзвичайно важливими є оволодіння спеціалізованою греко-латинською медичною термінологією, практичними навичками, робота з віртуальними та реальними пацієнтами, відпрацювання мануальних та комунікативних навичок. Дистанційне навчання у повній мірі не може забезпечити засвоєння саме практичного аспекту дисципліни. Тому, під час дистанційного викладання дитячої терапевтичної стоматології, вирішуються ситуаційні задачі та алгоритми виконання практичних навичок, з метою максимального наближення студентів до практики. Викладач створює мультимедійну презентацію, яка складається із задач, до кожної задачі сформульовано три-чотири запитання. Для кожного студента виводиться на екран одна задача, для вирішення якої він має три-чотири хвилини. Студенти групи також мають змогу робити доповнення, зауваження, корегувати відповідь однокласників. Оцінка за заняття виставляється як середнє арифметичне за вирішення тестових завдань, відповіді на запитання викладача, результати розв'язування ситуаційних задач та теоретичне засвоєння практичних навичок.

Час дистанційного навчання дає можливість для кожного викладача індивідуально розробити подачу матеріалу з дисципліни, постійний розвиток та вдосконалення власної педагогічної майстерності. Крім того, дистанційне навчання дає можливість студентам вчитися перебуваючи в будь-якому місці, оскільки комунікація викладача і студента відбувається виключно у віртуальному просторі, навчання стає можливим з будь-якого зручного та безпечного місця. Дистанційне навчання також дає студентам можливість доступу до нетрадиційних джерел інформації, підвищує ефективність самостійної роботи, дозволяє знаходити зовсім інші можливості для творчості та опанування професійних навичок.

Висновки. Дистанційне навчання – це цілеспрямований процес взаємодії викладача та студента – стоматолога, що ґрунтується на використанні сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, які дозволяють успішно здійснювати навчання на відстані, що актуально нині. Тому дуже актуальним залишається необхідність ефективної організації дистанційного навчання, набуття нових навичок та вмінь у побудові онлайн-навчання. Система дистанційної освіти може і повинна зайняти своє місце в системі освіти, оскільки при грамотній її організації вона може забезпечити якісну освіту, що відповідає вимогам сучасного суспільства.

Література:

1. Вірстюк Н.Г., Оринчак М.А., Човганюк О.С. та ін. Дистанційне навчання з дисципліни внутрішня медицина для студентів-медиків в умовах пандемії COVID-19. *Актуальні питання підвищення якості освітнього процесу: матеріали науково-методичної конференції з міжнародною участю*, м. Івано-Франківськ, 18 вересня 2020 р. Івано-Франківськ: Івано-Франківський національний медичний університет, 2020. С.6.
2. Гончарова Н.Г., Кірсанова О.В. Светлицький А.О. Реалізація моделей дистанційного навчання у вищих медичних навчальних закладах. *Актуальні питання фармацевтичної та медичної науки і практики*. 2014. № 1(14). С. 93-96.
3. Куц О.Г., Омелянчик В.М., Бессараб Г.І. Дистанційне навчання в системі медичної освіти (перший досвід кафедри нормальної фізіології ЗДМУ). *Медична освіта*. 2017. № 4. С. 85-89.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІД ВИКЛИКІВ ПАНДЕМІЇ ДО РЕАЛІЙ ВОЄННОГО СТАНУ

THE TRANSFORMATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN INSTITUTIONS OF PROFESSIONAL PRE-HIGHER EDUCATION FROM THE CHALLENGES OF THE PANDEMIC TO THE REALITIES OF MARTIAL LAW

Ольга Січкарь

заступник директора

з навчальної роботи, викладач

Кіровоградський медичний

фаховий коледж ім. Є.Й. Мухіна

м. Кропивницький, Україна

Стаття присвячена аналізу змін у системі фахової передвищої освіти України, зумовлених послідовним впливом пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення. Розглядаються механізми адаптації освітнього середовища, перехід від очного до змішаного навчання з використанням дистанційних технологій, а також питання безпеки та психологічної підтримки учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Ключові слова: фахова передвища освіта, цифровізація, дистанційне навчання, воєнний стан, освітній процес, вебтехнології, освітні платформи змішане навчання.

The article is devoted to the analysis of changes in the system of professional pre-higher education in Ukraine caused by the successive impact of the COVID-19 pandemic and the full-scale invasion. It examines the mechanisms of adaptation of the educational environment, the transition from face-to-face to blended learning using distance technologies, as well as issues of safety and psychological support for participants in the educational process under martial law.

Keywords: professional pre-higher education, digitalization, distance learning, martial law, educational process, web technologies, educational platforms, blended learning.

Система фахової передвищої освіти в Україні протягом останніх років опинилася в епіцентрі постійних трансформацій. Перехід від стабільного аудиторного навчання до змішаного чи дистанційного був зумовлений двома критичними факторами: глобальною пандемією та військовою агресією. Актуальність теми полягає у необхідності переосмислення методичних підходів до підготовки фахових молодших бакалаврів, які мають володіти практичними навичками навіть за умов обмеженого доступу до матеріально-технічної бази

коледжів, а також впровадженню в освітній процес вебтехнологій та новітніх освітніх платформ.

Метою роботи є дослідження еволюції освітніх технологій у закладах фахової перед вищої освіти, аналіз переходу від «вимушеного дистанційного навчання» часів пандемії до «освіти стійкості» в умовах війни.

Питання трансформації освіти висвітлювали у своїх працях Биков В.Ю., Литвинова С. Г., Міхно О. П., Морзе Н. В., Гладун М. А та інші. Дослідники наголошують, що досвід пандемії став технічним фундаментом для виживання системи в умовах війни.

Карантинні обмеження, війна, а як наслідок дистанційне навчання як ніщо інше дали поштовх до впровадження цифрових інструментів в освіті. І поки інфопростір рясніє різноманітними варіантами та пропозиціями виникла потреба систематизувати інформацію якнайкраще налагодити всі процеси задля поліпшення результатів та зменшення стресу.

Те, що працює в аудиторії, може як працювати так само ефективно під час дистанційної освіти, так і зовсім не працювати. Даний виклик ставить перед педагогічними та науково-педагогічними працівниками додаткові завдання такі, як: зацікавити здобувача освіти, створити умови для формування критичного мислення, вміння оперативно і ефективно знаходити потрібну інформацію, працювати в проектних командах, вміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів, вирішувати нестандартні завдання

Творчий педагог завжди в пошуку нових форм та методів роботи, сучасних інструментів та технологій, які можуть суттєво підвищити ефективність навчального процесу, активізувати навчально-пізнавальну та самостійну діяльність здобувачів освіти.

Для ефективного функціонування системи освіти важливого значення набуває активне використання інтерактивних джерел та вебресурсів в інформаційному забезпеченні освіти. Тому оптимальне впровадження комунікаційних технологій у освітній процес наразі є дуже актуальним.

Перший етап трансформації розпочався у 2020 році. Як зазначають дослідники у посібнику з організації дистанційного навчання, «пандемія COVID-19 стала каталізатором цифрової трансформації, змусивши заклади освіти перейти від епізодичного використання ІКТ до створення цілісних цифрових навчальних середовищ» [4, с. 15]. Саме в цей період у закладах фахової передвищої освіти було сформовано базу для навчання з використанням дистанційних технологій.

З початком повномасштабного вторгнення викликів для освітньої галузі стало ще більше В аналітичній доповіді «Освіта України в умовах воєнного стану» підкреслюється: «Головним завданням освітньої галузі в період війни стала не лише трансляція знань, а й створення безпечного освітнього простору, що забезпечує

психологічну стійкість та безперервність навчання незалежно від місця перебування студента» [4, с. 44].

Освітній процес у закладах фахової перед вищої освіти сьогодні базується на принципах «педагогіки життєстійкості». Як зазначає В. Биков, «цифрова трансформація в умовах війни перестала бути просто технічним оновленням, вона перетворилася на інструмент збереження людського капіталу та забезпечення конституційного права на освіту в екстремальних умовах» [1, с. 48].

Для фахових коледжів особливим викликом стала практична підготовка. Трансформація змістила акцент на змішане навчання, де теоретична частина викладається онлайн, а практичні навички відпрацьовуються в укриттях або під час короткострокових очних сесій. Посібники з методики фахової передвищої освіти наголошують: «Гнучкість освітніх траєкторій у закладах фахової передвищої освіти є критичною умовою підготовки фахівця, здатного до швидкої адаптації на ринку праці в період повоєнного відновлення» [5, с. 102].

Використання сучасних вебтехнологій дає змогу суттєво вдосконалити систему освіти, а отже, її подальша інформатизація – процес незворотний та обов'язковий. Освітні платформи у даній ситуації є оптимальним інструментом ефективного сучасного заняття та удосконалення професійної підготовки сучасних педагогів та надання якісних освітніх послуг. Заклади фахової передвищої освіти були змушені масово впроваджувати платформи Moodle, Google Classroom та Zoom. Головним викликом стала методична непідготовленість викладачів та відсутність єдиних стандартів дистанційної взаємодії. Однак саме цей період сформував цифрову екосистему фахових коледжів. Наприклад, зручною у використанні є освітня платформа «Classtime», сервіс LearningApps, навчальні ресурси Wordwall, WordArd.

Використання платформи «Classtime» педагогами є дуже зручним та актуальним ресурсом для організації роботи здобувачів освіти на будь-якому етапі заняття. Використовуючи дану платформу, можна залучити кожного студента та отримати миттєву візуалізацію прогресу усієї групи в живому часі.

Wordwall - багатофункціональний інструмент для створення як інтерактивних, так і друкованих матеріалів. Сервіс має україномовну версію. Інтерактивні вправи відтворюються на будь-якому пристрої, що має доступ до інтернету: на комп'ютері, планшеті, телефоні або інтерактивній дошці. Сервіс пропонує багато шаблонів, за допомогою яких можна створити вправи.

Платформи та інструменти для дистанційного та змішаного навчання, створені задля забезпечення кожного українського здобувача освіти та педагога вільним і безоплатним доступом до якісного навчального контенту.

З початком повномасштабного вторгнення характер трансформації змінився з «технологічного» на «безпековий та ціннісний». Освітній процес у закладах фахової

передвищої освіти сьогодні визначається гнучкість форматів, безпековою складовою, психологізація, практичною орієнтованістю.

Таким чином, досвід пандемії став «репетицією» цифровізації, що дозволило системі фахової перед вищої освіти вистояти під час війни. Сучасна трансформація вимагає поєднання високих технологій із посиленою увагою до безпеки та ментального здоров'я.

Література:

1. Биков В. Ю., Литвинова С. Г., Міхно О. П. Організація освітнього процесу в закладах освіти в умовах воєнного стану : методичні рекомендації. Київ: ІЦТО НАПН України, 2022. 74 с.
2. Про фахову передвищу освіту : Закон України від 06.06.2019 № 2745-VIII. URL: rada.gov.ua (дата звернення 21.04.2026)
3. Освіта України в умовах воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник / за заг. ред. С. Шкарлета. Київ : ДНУ «ІЗО», 2022. 358 с.
4. Організація дистанційного навчання в закладах фахової передвищої освіти : навч.-метод. посіб. / за ред. А. Г. Шевченка. Полтава: ПУЕТ, 2021. 180 с.
5. Розвиток фахової передвищої освіти в контексті європейської інтеграції: зб. наук. праць. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2023. 245 с.

UDC 37.018.43:355.01 (477)

PRACTICAL CLASSES UNDER CONDITIONS OF EDUCATIONAL INSTABILITY AND MARTIAL LAW: CHALLENGES AND SOLUTIONS

Olha Melezhyk,

PhD in Biological Sciences, Associate Professor
of the Department of Microbiology, Modern
Biotechnology, Ecology and Immunology,
Kyiv, Ukraine

Orcid ID: 0000-0002-3296-4790

Natalia Iliuk,

PhD in Agricultural Sciences, Associate
Professor of the Department of Microbiology,
Modern Biotechnology, Ecology and
Immunology, Open International University of
Human Development "Ukraine", Institute of
Biomedical Technologies,
Kyiv, Ukraine

Orcid ID: 0000-0002-6972-2410

The article examines the organisation of practical classes in Ukrainian higher education institutions under conditions of martial law and educational instability. Key challenges are analysed, including security risks, disruptions to the educational process, limited access to laboratories, and increased psychological pressure on participants in the educational process. The role of digital platforms and virtual laboratories as supportive training tools is outlined. The study proposes the implementation of laboratory intensives, as well as the development of field-based and home-based experiments. The necessity of adapting the educational process in order to preserve the quality of practical competency development under contemporary conditions is substantiated.

Keywords: *practical classes, martial law, educational instability, digital educational technologies, virtual laboratories, laboratory intensives, professional competencies.*

The modern system of higher education in Ukraine operates under conditions of prolonged instability caused by martial law, security risks, forced displacement of students and academic staff, interruptions in electricity supply and communication, as well as extreme pressure and psychological strain on all participants in the educational process.

These challenges are particularly acute in the organisation of practical classes, which require direct interaction, laboratory facilities, field research, and applied development of professional competencies.

Nowadays, Ukrainian higher education functions in circumstances where a fully equipped laboratory has become not only a resource, but a privilege. Air raid alerts, power outages, restricted access to university facilities, the need to evacuate students and academic staff in emergency situations, and the deterioration of material and technical infrastructure have significantly transformed approaches to practical training, particularly in natural sciences education.

These challenges are especially evident in microbiology, analytical chemistry, biotechnology, ecology, soil science, plant physiology, genetics, and molecular biology – disciplines in which professional competence is literally developed through hands-on practice.

Practical classes constitute a key component of professional training for higher education students, particularly in natural sciences, ecology, agriculture, medical-biological, and technical specialisations. They have always represented the part of the educational process where theory is either confirmed or challenged. It is within the laboratory environment that a student ceases to be merely a listener and begins to think as a researcher: working with reagents, performing titrations, inoculating nutrient media, ensuring sterility, analysing soil, water, and plant samples, observing microbial colonies, and working with microscopes, PCR analysis, incubators, centrifuges, and spectrophotometers. Such activities foster analytical skills, research abilities, decision-making, and professional responsibility. These competencies cannot be developed solely through presentations. However, under martial law conditions, traditional forms of practical instruction often become impossible or severely limited.

Recent years have witnessed the large-scale implementation of digital learning platforms. Virtual laboratories, simulations, interactive modules, and video demonstrations have become important components of the educational process. Platforms such as PhET, Labster, and BioInteractive genuinely assist in modelling experiments, explaining complex processes, and developing algorithmic thinking.

However, it must be honestly acknowledged that simulation is not equivalent to a real laboratory. A student may complete a virtual titration exercise, yet, upon first handling a burette in reality, may not know how to properly remove air bubbles from the tip or why phenolphthalein fails to change colour despite correct calculations. Digital bacterial inoculation may be performed flawlessly, but real work with microbial strains requires manual dexterity, sterility, timing awareness, understanding of laboratory regulations, and responsibility for every action.

A monitor cannot convey the texture of an agarised medium, reveal actual contamination in a Petri dish, or demonstrate why a single sterilisation error can invalidate an entire week of work.

A microscope cannot be fully replaced by a screen.

Therefore, digital tools should function not instead of the laboratory, but before the laboratory – as training simulators preceding real practical work.

The “Intensive” Method: When Laboratories Operate During Safety Windows

Under current conditions, the traditional model of weekly laboratory sessions often proves ineffective. If an air raid alert begins twenty minutes after the start of a class, it becomes difficult to complete even a standard soil acidity assessment, let alone microbiological inoculations or fermentation experiments.

For this reason, the method of laboratory intensives is becoming increasingly effective.

This approach involves concentrating practical classes into short, relatively safe periods – so-called “windows of stability.” If the security situation permits, students work not through isolated weekly sessions, but through intensive practical blocks lasting two or three consecutive days with several laboratory classes per day.

This approach makes it possible to:

- complete full experimental cycles;
- preserve the continuity and logic of research;
- use reagents more efficiently;
- reduce time losses associated with laboratory preparation;
- improve planning of equipment sterilisation and incubator operation.

In microbiology, for example, this approach is critically important for inoculation and cultivation procedures. It is impossible to effectively teach bacterial culture techniques when forced interruptions constantly occur between inoculation, incubation, and result evaluation stages.

The same applies to PCR studies, where amplification regimes, sample preparation, and contamination control require uninterrupted procedures.

Pre-Laboratory Training: Digital Simulators as a Tool for Saving Real Laboratory Time

It is precisely in this context that platforms such as PhET, Labster, and BioInteractive become especially valuable. Their purpose is not to replace practical training, but to make it the most efficient.

Special attention should be paid to digital resources that have effectively become the “gold standard” in contemporary global science education. Their value lies not in replacing real laboratories, but in enabling the most efficient use of the limited time students have access to microscopes, reagents, incubators, centrifuges, and field equipment.

Under martial law conditions, educational institutions no longer operate according to the traditional sequence of “theory first — practice afterwards.” Instead, students must enter the laboratory already sufficiently prepared to avoid spending valuable laboratory hours learning basic algorithms. They must immediately proceed to experimentation and research implementation.

For this reason, high-quality pre-laboratory digital preparation has become not an optional supplement, but a necessity.

Among universal platforms, PhET Interactive Simulations developed by the University of Colorado Boulder deserves particular attention. This resource has long been used globally as a fundamental tool in science education. Its advantages include simplicity, accessibility, free access, and the availability of a Ukrainian-language interface, which is especially important for first-year students. For biologists and botanists, especially useful modules include photosynthesis, natural selection, genetic expression, cellular processes, neuronal function, and energy exchange. For example, while studying plant physiology, students can observe changes in photosynthetic activity in real time by varying light intensity, CO₂ concentration, temperature, and water availability. This fosters causal reasoning prior to conducting real experiments.

A much deeper level of immersion is offered by Labster, one of the world's strongest virtual laboratory platforms. Rather than simple simulations, it provides fully developed 3D laboratories in which students engage in research-based scenarios. The platform contains modules in microbiology, genetics, molecular biology, biochemistry, cytology, plant physiology, soil microbiology, and analytical chemistry. Particularly valuable is its emphasis on research algorithms: proper sample preparation, sterile technique, contamination prevention, PCR operation, positive and negative controls, and electrophoresis interpretation. For biology students, this is critically important because real laboratories often leave no room for mistakes: reagents are expensive, microbial strains are limited, and equipment access time is restricted. Labster allows students to “make mistakes without losses” before entering a real laboratory.

Although visually less modern, VirtuLab remains methodologically strong, especially in plant anatomy, general biology, zoology, and botany. Its step-by-step procedures for preparing microscope slides, analysing anatomical sections, identifying tissues, and constructing morphological schemes are particularly effective. For students learning to prepare transverse sections of stems or roots for the first time, this often proves more useful than traditional methodological manuals.

Among specialised resources for biology and ecology, HHMI BioInteractive occupies a unique position. It is one of the highest-quality resources for studying evolutionary biology, ecology, immunology, and microbiology. Its strength lies in its authentic scientific approach: students work not with abstract models, but with the real logic of scientific investigation. For example, the well-known “Lizard Evolution Virtual Lab” enables the

analysis of adaptive changes in populations using actual field data. This is particularly valuable for ecologists and biodiversity specialists because it develops not only knowledge, but also scientific interpretation skills. The modules on bacterial identification, the analysis of infectious processes, and the functioning of the immune system are also particularly strong.

In genetics education, one of the most effective resources remains Learn.Genetics developed by the University of Utah. For students seeking to understand not only hereditary theory but the real logic of molecular processes – from DNA extraction to PCR amplification and result analysis – this resource often proves more effective than many traditional lectures. Its modules in molecular genetics, cell biology, biotechnology, and genomic analysis are particularly strong. Under current conditions, when access to molecular laboratories is frequently limited, such visualisation becomes critically important.

For postgraduate students and early-career researchers, the NCBI Genome Data Viewer developed by the National Centre for Biotechnology Information represents an exceptionally valuable tool. This is no longer an educational simulation, but a genuine scientific instrument for genomic analysis, gene mapping, sequence comparison, comparative genomics, and bioinformatics. For biotechnology, immunology, and microbiology students, it often becomes a transition point from education to authentic scientific research. No theoretical lecture on genomics can provide the same level of understanding and engagement as independent work with real genetic data.

A separate category includes atlases and 3D visualisation systems. In medical-biological disciplines, platforms such as Visible Body and BioDigital Human are widely used. Although primarily focused on human anatomy, the principles underlying these systems are equally important for botanists: visualisation of spatial tissue organisation, vascular systems, and functional relationships between structures. Spatial reasoning often represents a weak point in student preparation, and 3D models significantly contribute to its development.

For students working with microscopy, MicroscopyU by Nikon has become a professional standard. It offers extensive resources on light microscopy configuration, contrast adjustment, focusing, calibration, objective selection, and microphotograph interpretation. In plant anatomy, this is critically important because students' difficulties often stem not from an inability to identify tissues, but from an inability to properly adjust light, focus, or contrast. Without these skills, even a perfectly prepared specimen may appear as a chaotic blur. MicroscopyU enables students to learn how to interpret microscopic specimens even before working with a real microscope.

If students enter the laboratory already familiar with work sequences, safety procedures, reagent handling, equipment calibration principles, and common errors, face-to-face laboratory sessions become significantly more productive. In effect, part of the cognitive load is transferred into the online format, leaving in-person laboratory time for

what cannot be reproduced online: manual skills, technical competence, and research thinking. In other words, students should not encounter laboratory procedures for the first time during practical sessions, but rather confirm what they have already understood. This approach aligns with the internationally recognised “flipped learning” model.

Nevertheless, it is essential to understand that no platform, regardless of sophistication, can replace real laboratory work. Digital resources cannot substitute the smell of reagents, the precision of operating amplifiers or pipettes, the anxiety associated with the first independent inoculation, or the responsibility of working with living cultures and authentic biological specimens. However, they can reduce the uncertainty and chaos of the first encounter with real science. Today, when laboratory access is frequently restricted by war-related challenges, power outages, and security conditions, such preparation becomes critically necessary.

Home Experiments and Field Research

Not all natural science disciplines are rigidly confined to laboratory environments. For ecologists, botanists, soil scientists, hydrobiologists, and landscape specialists, field observation becomes an exceptionally effective educational instrument.

When laboratory access is unavailable, students may:

- conduct phenological observations;
- assess the condition of local ecosystems;
- document species diversity;
- analyse anthropogenic pressure;
- work with herbarium collections;
- describe soil samples;
- document the condition of water bodies;
- conduct bioindication observations.

For botanists, work with home herbarium collections often provides greater analytical depth than formally completed laboratory assignments. For ecologists, field analytics are especially important today because war generates new forms of anthropogenic impact: soil contamination, changes in hydrological regimes, disruption of biocenoses, consequences of fires, and ecosystem destruction.

Students of natural sciences must learn to recognise and analyse these processes directly within the environment.

Another highly effective practical tool involves first-person video demonstrations. Conventional “lecturer standing by a desk” videos tend to be less effective. By contrast, recordings made using body-mounted cameras or GoPro devices allow students to observe procedures literally through the researcher’s eyes: preparing microscopic specimens, handling herbarium samples, creating plant sections, using pipettes correctly, working within sterile environments, opening Petri dishes safely, avoiding cross-contamination, what a proper alcohol burner flame should look like, and monitoring reaction exposure

times, etc. This is especially valuable in microbiology and molecular biology, where small technical nuances often determine experimental outcomes.

Virtual reality technologies also demonstrate potential, although within most Ukrainian higher education institutions they currently remain fragmented tools rather than systematic solutions. Much more realistic and practical is the development of institutional video libraries containing high-quality laboratory demonstrations.

In botany, plant physiology, and plant anatomy, practical classes have always formed the foundation of high-quality professional training, as these disciplines cannot be fully mastered solely through lectures or presentations. A student may have a strong understanding of tissue classification, stomatal types, vascular bundle structure, or the mechanisms of photosynthesis, yet without direct work with specimens, microscopes, herbarium materials, living plants, and laboratory experiments, such knowledge remains purely theoretical.

This becomes especially evident in the study of plant anatomy, where students must independently prepare temporary microscope slides, correctly produce transverse sections of stems or roots, perform tissue staining, adjust the microscope, and distinguish between xylem and phloem not from diagrams, but in real specimens. A screen cannot convey the tactile sense of section thickness, explain why a specimen shifts beneath the cover slip, or demonstrate how improper staining can completely distort the results.

The situation in plant physiology is even more complex because many practical activities involve dynamic processes requiring real-time observation: species identification, plant preparation, studies of transpiration, water balance, seed germination, photosynthetic intensity, effects of temperature and light on plant growth, enzymatic activity, osmotic phenomena, plasmolysis, and deplasmolysis. Such experiments require not only reagents but also time, stable environmental conditions, temperature control, humidity regulation, and lighting systems. Under martial law conditions, these factors become extremely unstable. Power outages disrupt the operation of incubators, growth chambers, drying ovens, and photometers. Air raid alerts force the interruption of experiments at critical stages. In some cases, plant material simply dies because the required growth conditions cannot be maintained.

Particularly painful is the loss of living plant collections, educational greenhouses, herbarium archives, and microscope slide collections. For botanists, these are not only material resources, but years of accumulated fieldwork, scientific classification, and institutional memory. The destruction of a herbarium represents the loss of part of a department's scientific heritage. The same applies to soil collections, seed banks, dendrological sites, and educational research stations. Particularly in regions affected by military actions, the issue of biodiversity conservation has moved beyond the educational sphere and become a real environmental challenge.

For this reason, contemporary educational practice requires not only temporary substitutions, but fundamentally new approaches to practical training. In botany, for example, highly effective results have been achieved by combining classical herbarium studies with digital herbarium archives. Students can work not only with physical specimens, but also with high-resolution digital collections enabling zooming, comparison of morphological features, and analysis of species distribution. This is especially valuable for studying rare or seasonally inaccessible plants. However, digital herbaria should be understood as complementary tools rather than replacements for living material.

In plant physiology, home-based micro-experiments have proven highly effective. Certain studies can be conducted independently using readily available materials: seed germination, observations of geotropism and phototropism, analysis of lighting effects on seedling growth, measurement of transpiration rates using simple gravimetric methods, and observation of plasmolysis in onion epidermis. While such activities cannot replace fully equipped laboratories, they cultivate the most important aspect of scientific education – research thinking. Students learn not merely to “complete assignments,” but to observe, formulate questions, seek explanations, identify patterns, and develop conclusions.

Another important solution involves localised field practice. Whereas botanical practice previously often included trips to nature reserves, national parks, or permanent research stations, today educational work increasingly focuses on local ecosystems: parks, forest belts, coastal areas, and even urbanised environments. For biodiversity studies, such settings remain highly valuable. Students conduct geobotanical surveys, determine floristic composition, analyse anthropogenic pressure, study invasive species, and observe changes in plant communities caused by fires or technogenic impacts. Under wartime conditions, this acquires special relevance because many territories undergo ecological transformation, and future ecologists and botanists must learn to document these changes professionally.

Special attention must also be given to laboratory safety during air raid alerts. In plant physiology laboratories, this often means the need to rapidly preserve ongoing experiments: sealing germination chambers, recording experimental parameters, transferring samples into stable environments, and shutting down lighting systems, photometers, water baths, and incubators. In anatomical laboratories, reagents, dyes, microtomes, and specimens must be safely secured. Such procedures were previously absent from methodological recommendations, yet today they have become integral components of laboratory regulations. Educational instability does not eliminate the need for high-quality practical training. On the contrary, it makes such training even more essential.

Particularly relevant is the adaptation of practical class content to contemporary realities. For ecological specialisations, this may include analysis of the environmental consequences of military actions, monitoring soil and water conditions, assessing biodiversity changes, evaluating ecological risks, and studying post-war environmental

restoration. Such approaches increase the practical relevance of education and contribute to the development of professional responsibility among future specialists. The greatest risk today lies in the possibility that students may become accustomed to simplified education without genuine experimentation.

This must not be allowed. A biologist, botanist, or plant physiologist is not just a person who knows definitions. It is a specialist who must be capable of observation, comparison, critical reflection, verification, and work with living material. Therefore, even under conditions of educational instability, our task is not to simplify practical training, but to make it more thoughtful, adaptive, and professionally honest. Laboratories cannot be replaced by presentations, but students can still be taught to think and act as researchers under difficult conditions. Perhaps it is precisely this forced adaptation that will shape a new generation of specialists – more attentive, resourceful, and responsible toward science and nature.

Our task is not to find a “replacement for the laboratory,” because such a replacement does not exist. Our task is to build a system in which every minute of real work with equipment is used as efficiently as possible. Intensive practical blocks, pre-laboratory digital preparation, field research, first-person video demonstrations, and clearly defined safety algorithms are not compromises with quality, but ways of preserving it. A future biologist, ecologist, microbiologist, or biotechnologist must graduate not only with a diploma, but with an inner conviction: I know how to work with my hands, I understand the process, and I am prepared for real scientific work.

No less important are the psychological support of the educational process, flexibility in assignment deadlines, individualised approaches, and support for academic integrity under conditions of heightened stress. Practical classes should not remain purely a form of knowledge assessment, but also a space for support, professional development, and stability.

In conclusion, the organisation of practical classes under martial law conditions requires a reconsideration of traditional approaches, the implementation of innovative educational technologies, and increased adaptability throughout the higher education system. Flexibility, digitalisation, security orientation, and student-centeredness become the fundamental principles for ensuring the quality of practical training under contemporary conditions.

УДК 37.035.6:355.23:373.5

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING THE SUBJECT "DEFENSE OF UKRAINE"

Валентина Черній,
вчитель захисту України, кандидат
педагогічних наук, доцент,
Центральноукраїнський науковий ліцей
Кіровоградської обласної ради,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0001-9079-8391

Олена Неворова,
вчитель захисту України, кандидат наук з
фізичного виховання та спорту, доцент,
комунальний заклад «Ліцей «Науковий»
Кропивницької міської ради»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0003-0879-2746

У статті розглянуто актуальні аспекти патріотичного виховання учнів у процесі викладання навчального предмета «Захист України» в умовах воєнного стану. Проаналізовано сучасні підходи до організації освітнього процесу, схарактеризовано ефективні форми, методи та засоби патріотичного виховання учнівської молоді. Представлено позитивну динаміку результатів діагностики рівнів сформованості патріотичної вихованості учнів.

Ключові слова: захист України, освітній процес, патріотичне виховання, учні.

The article examines current aspects of patriotic education of students in the process of teaching the subject "Defense of Ukraine" under martial law. Modern approaches to the organization of the educational process are analyzed, and effective forms, methods, and means of patriotic education of school youth are characterized. A positive trend in the diagnostic results of students' levels of patriotic education is presented.

Keywords: Defense of Ukraine, educational process, patriotic education, students.

Постановка проблеми. Сучасні суспільно-політичні виклики, пов'язані з порушенням територіальної цілісності України та повномасштабною війною,

актуалізували проблему національно-патріотичного виховання молоді як одного з ключових напрямів освітньої діяльності закладів загальної середньої освіти. Формування патріотизму, громадянської відповідальності, готовності до захисту держави, усвідомлення власної національної ідентичності є стратегічними завданнями сучасної української освіти [3; 9].

У сучасних умовах освітній процес має бути максимально наближений до реальних життєвих обставин та спрямований на практичне формування життєво важливих компетентностей, необхідних як у мирний час, так і в умовах воєнної небезпеки.

Аналіз наукових праць свідчить про зростання уваги до проблеми патріотичного виховання учнівської молоді, яке здійснюється за допомогою різних педагогічних засобів та у процесі вивчення різних освітніх компонентів. Водночас вагоме значення у розвитку патріотичної свідомості належить предмету «Захист України», який сьогодні виступає важливим інструментом реалізації завдань патріотичного виховання молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-педагогічної літератури, присвяченої проблематиці патріотичного виховання як важливого напрямку прояву особистісної активності, свідчить про різноманітність дослідження окресленої проблеми. Зокрема, науковцями розглянуті питання патріотичного виховання молоді в контексті військово-козацьких традицій (Т. Бабич [1]); вивчені форми та методи підвищення ефективності участі молодіжних громадських організацій у патріотичному вихованні (О. Бояринцев [2]); обґрунтовані підходи до військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності (О. Завальнюк [5], М. Саїнчук [8] та ін.); висвітлено специфіку військово-патріотичного виховання учнів старших класів у процесі занять хортингом (В. Зелений [6] та ін.). У працях М. Зубалія, В. Івашковського, О. Остапенка, М. Тимчика [4] обґрунтовано критерії оцінювання рівня національно-патріотичної вихованості учнів, що дозволяє здійснювати діагностику результативності патріотичної вихованості учнів старших класів.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні ефективності патріотичного виховання учнів у процесі викладання предмета «Захист України» та висвітленні практичного досвіду реалізації сучасних форм і методів патріотичного виховання молоді.

Виклад основного матеріалу. Патріотичне виховання передбачає цілеспрямоване формування особистісних якостей, ціннісних установок та поведінкових характеристик, сукупність яких характеризує рівень патріотичної вихованості учнівської молоді [4]. У цьому контексті предмет «Захист України» володіє значними можливостями у формуванні стійкої мотивації до захисту власного життя і здоров'я; вихованні інтересів молодого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту України; формуванні гармонійно розвинених, фізично, психічно, соціально і духовно здорових майбутніх громадян – патріотів України [3; 7; 9].

Комплексно реалізувати завдання щодо патріотичного виховання учнівської молоді дозволяє модельна навчальна програма «Захист України. Інтегрований курс» [7]. Суттєвою загальною рисою оновленого змісту навчання учнів є надання педагогам ширших можливостей у виборі форм, методів і засобів організації освітнього процесу. Важливим акцентом стає практична спрямованість навчання, яка передбачає формування в учнів ключових життєвих умінь і навичок.

Ми підтримуємо думку тих науковців, як вважають, що патріотизм, у першу чергу, повинен бути дієвим [3; 4; 9]. Саме тому в процесі викладання предмета «Захист України» особлива увага приділяється активним методам навчання: демонстраційним вправам, ситуаційним завданням, моделюванню життєвих ситуацій, роботі в групах, дискусіям та самостійному прийняттю рішень. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення, відповідальності; здатності ефективно діяти у відстоюванні власної української національної та громадянської ідентичності; усвідомленому виявленню власної громадянської позиції.

З метою створення ефективного освітнього простору, спрямованого на забезпечення якісної реалізації завдань патріотичного виховання учнів, ми організовуємо дуальні уроки із залученням ветеранів війни, досвідчених фахівців відповідних профілів, представників військових закладів вищої освіти, що значно підвищує практичну цінність навчання.

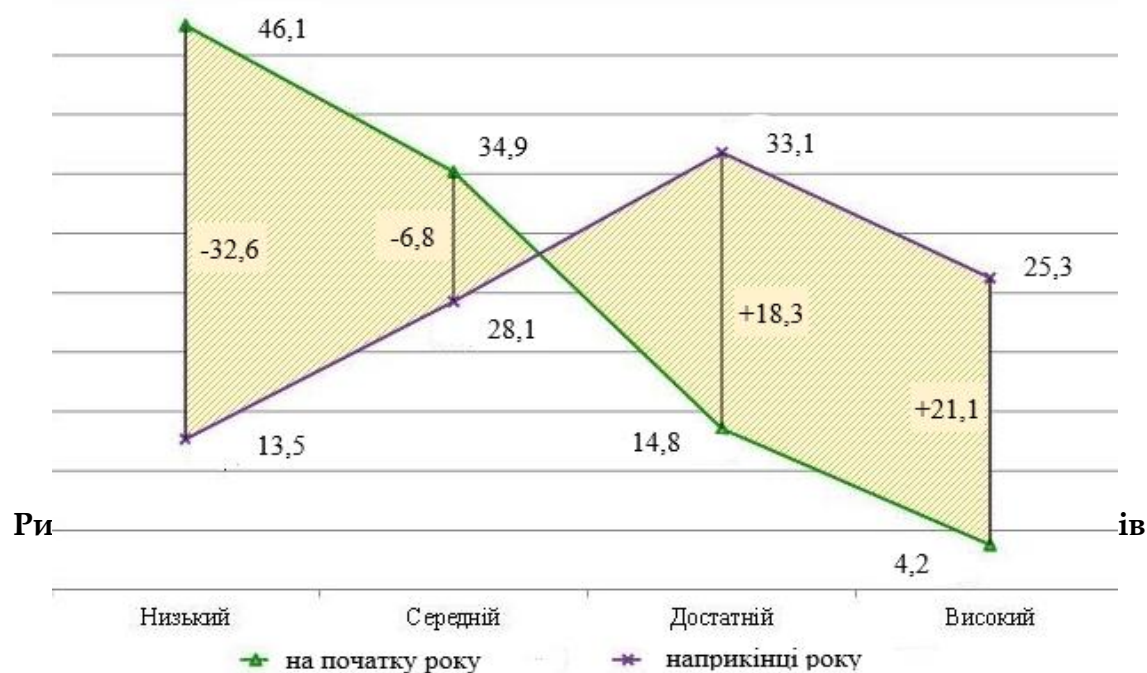
Для формування в учнів ціннісного ставлення до історичного минулого, культурних традицій рідного краю, а також усвідомлення значущості національної культурної спадщини було визначено низку тематичних напрямів, зокрема: «Особливості козацько-лицарського виховання», «Український національний характер і виховний потенціал військово-спортивних ігор», «Кіровоградщина в контексті історії України: люди, легенди, традиції», «Славні досягнення героїв-земляків». Реалізація зазначених тем здійснювалася через різноманітні форми просвітницької та виховної роботи, зокрема лекції, бесіди, дискусії, диспути, обговорення фільмів і телепередач патріотичного спрямування, опрацювання літератури героїко-патріотичної тематики, підготовку учнівських проєктів і презентацій, а також організацію зустрічей із ветеранами війни та військовослужбовцями Збройних Сил України. Значний виховний потенціал мають туристсько-краєзнавчі квести «Місцями героїв-земляків національного спротиву», які сприяють глибшому усвідомленню історичного минулого рідного краю [10].

Одним із важливих напрямів патріотичного виховання учнів вважаємо міжпредметну інтеграцію. Поєднання знань із фізичної культури, історії України формує цілісне розуміння значення захисту Батьківщини та власної ролі в суспільстві. Міжпредметні зв'язки сприяють розвитку логічного мислення, самостійності та формуванню системного бачення суспільних процесів. Використання засобів фізичної культури дозволяє формувати фізичну витривалість, дисциплінованість, психологічну стійкість та готовність до виконання громадянського обов'язку щодо захисту держави.

Суттєве значення в освітньому процесі із захисту України мають дослідницькі проекти, що сприяють розширенню сфери соціальної взаємодії, формуванню навичок самостійного пошуку інформації та розвитку комунікативних компетентностей. Учні працюють над створеннями проектів, які забезпечують формування у молоді поваги до Захисників і Захисниць України та усвідомлення значущості військової професії: «Військові операції України, які є прикладом асиметричних дій у війні проти росії», «Сучасна військова професія – DevOps-інженери», «Українські БПЛА – унікальна роль на фронті», «Нові військові професії, які виникли у ЗСУ під час повномасштабного вторгнення», «Моя професія у війську», «Способи реалізувати свій талант в обороні України».

Особливу роль у формуванні дієвого патріотизму відіграє волонтерська діяльність. У перші дні війни учні активно долучилися до підтримки Збройних Сил України, що стало важливим проявом їхньої громадянської позиції та реального патріотизму.

З метою визначення рівнів патріотичної вихованості учнів старших класів було проведено діагностичне дослідження за оціночними критеріями: когнітивним, емоційно-ціннісним та діяльнісно-практичним, які виділені М. Зубалієм, В. Івашковським, О. Остапенком, М. Тимчиком [4] для зручного їхнього використання в практичній військово-патріотичній роботі (рис. 1).

Аналіз отриманих даних засвідчує результативність патріотичного виховання учнів старших класів у процесі викладання захисту України, що підтверджується перерозподілом показників на користь високого та середнього рівнів.

Висновки. Патріотичне виховання учнів у процесі викладання предмета «Захист України» в сучасних умовах воєнного стану набуває особливої актуальності та значущості. Результати проведеного дослідження підтверджують ефективність використання активних методів навчання, міжпредметної інтеграції, дуальних

уроків, проєктної та волонтерської діяльності забезпечує не лише глибше засвоєння навчального матеріалу, але й сприяє формуванню у молоді національної свідомості, громадянської відповідальності, готовності до захисту держави.

Позитивна динаміка рівнів патріотичної вихованості старшокласників засвідчує, що цілеспрямована робота з використанням практично спрямованих форм діяльності є ефективним засобом розвитку дієвого патріотизму.

Отже, системна реалізація завдань патріотичного виховання у процесі викладання предмета «Захист України» сприяє формуванню духовно зрілої, національно свідомої, морально стійкої та фізично підготовленої особистості – громадянина і патріота України, здатного активно діяти в інтересах своєї держави.

Література:

1. Бабич Т. М. Фізичне та патріотичне виховання молоді у військово-козацьких традиціях. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2016. Вип. 3. С. 7–12.
2. Бояринцев О. Форми та методи підвищення ефективності участі молодіжних громадських організацій у патріотичному вихованні молоді. *Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія*. 2013. Вип. 30. С. 47–53.
3. Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: навч.-метод. посіб. / Остапенко О. І., (ред.), Тимчик М. В., Зубалій М. Д. та ін. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 165 с.
4. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі : посіб. / М. Зубалій та ін. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2016. 232 с.
5. Завальнюк О. Фізична культура і спорт в структурі патріотичного виховання особистості. *Вища освіта України*. 2015. № 1. С. 65–70.
6. Зелений В. О. Військово-патріотичне виховання учнів 10–11 класів у процесі занять хортингом. *Фізичне виховання в рідній школі*. 2015. № 4. С. 36–38.
7. Модельна навчальна програма «Захист України. Інтегрований курс» для закладів, що забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти (автори: Ігор Борохович, Анна Коваленко, Ірина Когут, Оксен Лісовий та ін.). 2024. [Електронний ресурс] URL: <https://surl.li/rahpjg> (дата звернення: 24.04.2026).
8. Саїнчук М. Інтеграція традиційних видів спорту та ігор у фізичне виховання молоді для формування культурної ідентичності й патріотизму. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2016. № 3. С. 193–197.
9. Тимчик М. В., Остапенко О. І., Бінецький Д. О., Касіч Н. П. Методика військово-патріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти: метод. рек. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 91 с.

10. Черній В., Шевченко О., Неворова О., Компанієць О. Патріотичне виховання учнів старших класів у позакласній роботі з фізичної культури. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2023. 20(176). С. 164–169.

УДК 37.015.31:316.774:342.7(477)

ПРАВОВА ТА МЕДІАГРАМОТНІСТЬ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

LEGAL AND MEDIA LITERACY OF STUDENTS UNDER MARTIAL LAW AS A COMPONENT OF THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS

Лідія Шкварок,

викладач циклової комісії інформаційної
справи,

природничих та суспільних дисциплін,

Тернопільський фаховий коледж

Університету «Україна»

У статті розглянуто особливості формування правової та медіаграмотності студентів в умовах воєнного стану. Проаналізовано основні виклики, пов'язані з інформаційною безпекою, правовою обізнаністю та впливом воєнних подій на освітній процес. Визначено роль педагогічних практик у розвитку критичного мислення та правової культури здобувачів освіти. Обґрунтовано необхідність інтеграції медіаосвіти та правових знань у сучасний освітній процес.

Ключові слова: воєнний стан, медіаграмотність, правова культура, освітній процес, студенти, критичне мислення, інформаційна безпека.

The article examines the peculiarities of developing legal awareness and media literacy among students under martial law conditions. The main challenges related to information security, legal awareness, and the impact of wartime events on the educational process are analyzed. Particular attention is paid to the growing importance of students' ability to critically assess information, recognize manipulative content, and navigate the legal aspects of social life during periods of social instability. The role of pedagogical practices in fostering critical thinking, legal culture, and responsible civic behavior among learners is determined. The study emphasizes the significance of integrating media education and legal knowledge into the contemporary educational process as an effective means of strengthening resilience to disinformation, enhancing legal competence, and supporting the formation of an active and informed citizenry. The necessity of adapting educational approaches to the challenges posed by martial law is substantiated.

Keywords: martial law, media literacy, legal culture, educational process, students, critical thinking, information security.

Сучасні умови розвитку українського суспільства характеризуються глибокими трансформаціями, зумовленими воєнним станом та пов'язаними з ним

соціальними, правовими та інформаційними викликами. Повномасштабна війна суттєво вплинула не лише на безпекову ситуацію в державі, а й на всі сфери суспільного життя, зокрема на освітній процес.

В умовах активного інформаційного протистояння, поширення дезінформації та інформаційних маніпуляцій особливої актуальності набуває формування медіаграмотності як здатності критично оцінювати інформацію, розпізнавати фейки та протидіяти інформаційним загрозам. Водночас важливим є розвиток правової культури студентської молоді, що передбачає усвідомлення своїх прав і обов'язків, розуміння механізмів їх захисту та відповідальне ставлення до правових норм.

Освітній процес у закладах вищої та фахової передвищої освіти відіграє ключову роль у формуванні зазначених компетентностей. Саме викладач стає не лише джерелом знань, а й провідником у формуванні критичного мислення, інформаційної гігієни та правосвідомості здобувачів освіти.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення педагогічних підходів до формування правової та медіаграмотності студентів в умовах воєнного стану та визначення ефективних освітніх практик у цій сфері.

Метою статті є дослідження особливостей формування правової та медіаграмотності студентів в умовах воєнного стану, а також визначення ефективних педагогічних практик, спрямованих на розвиток критичного мислення, правової культури та інформаційної безпеки здобувачів освіти.

В умовах воєнного стану українське суспільство зазнає значного впливу як з боку військових дій, так і інформаційного протистояння. Одним із ключових викликів сучасності є стрімке поширення дезінформації, фейкових новин та маніпулятивного контенту, що впливає на свідомість громадян, зокрема студентської молоді [1].

Інформаційний простір в умовах війни стає інструментом впливу, де поряд із офіційними джерелами функціонують численні неперевірені ресурси. Це ускладнює процес формування об'єктивного сприйняття реальності та вимагає від студентів високого рівня критичного мислення та медіаграмотності [2].

Водночас важливим аспектом є зниження рівня правової обізнаності або її фрагментарність, що проявляється у недостатньому розумінні механізмів захисту прав людини в умовах воєнного стану. Зокрема, актуальними є питання обмеження прав і свобод, відповідальності за поширення неправдивої інформації, а також дотримання норм законодавства в умовах надзвичайних ситуацій [3].

Особливої уваги потребує студентська молодь як соціальна група, що активно споживає інформацію з цифрових джерел та соціальних мереж. Саме ця категорія є найбільш вразливою до інформаційного впливу, що підвищує ризики формування викривленого світогляду та поширення недостовірної інформації [4].

Таким чином, сучасні умови воєнного стану зумовлюють необхідність комплексного підходу до формування правової та медіаграмотності студентів, що має реалізовуватися через освітній процес, інтеграцію міждисциплінарних знань та застосування сучасних педагогічних технологій.

У сучасному науковому дискурсі правова культура розглядається як складова загальної культури особистості, що відображає рівень правової свідомості, знань про право, поваги до законів та готовності діяти відповідно до правових норм. В умовах воєнного стану значення правової культури істотно зростає, оскільки саме вона забезпечує відповідальне ставлення громадян до своїх прав і обов'язків, а також сприяє дотриманню правопорядку навіть у кризових ситуаціях [5].

Правова культура студентів формується не лише через засвоєння теоретичних знань, але й через практичне застосування правових норм у повсякденному житті. Важливу роль у цьому процесі відіграє освітнє середовище, яке має забезпечувати умови для розвитку правосвідомості, критичного мислення та здатності аналізувати правові ситуації [6].

Поряд із правовою культурою вагомим значення набуває медіаграмотність як комплекс знань, умінь і навичок, що дозволяють особі критично сприймати інформацію, аналізувати медіаконтент, виявляти маніпуляції та протидіяти дезінформації. У сучасному інформаційному суспільстві медіаграмотність є необхідною умовою формування свідомого громадянина, здатного орієнтуватися в інформаційному просторі [7].

Особливістю медіаграмотності в умовах війни є її тісний зв'язок із питаннями інформаційної безпеки. Здатність розпізнавати фейки, перевіряти джерела інформації та уникати поширення недостовірних даних стає не лише індивідуальною компетентністю, але й елементом національної безпеки [8].

Варто зазначити, що правова культура та медіаграмотність мають взаємодоповнювальний характер. З одного боку, правові знання допомагають усвідомлювати відповідальність за поширення інформації, з іншого — медіаграмотність сприяє правильному розумінню правових процесів і явищ. Така інтеграція є особливо важливою в освітньому процесі, де формується активна громадянська позиція студентської молоді.

Отже, формування правової культури та медіаграмотності студентів є комплексним педагогічним завданням, що потребує системного підходу, поєднання теоретичних знань із практичними навичками та використання сучасних освітніх технологій.

У сучасних умовах воєнного стану роль викладача суттєво трансформується та виходить за межі традиційної передачі знань. Викладач стає фасилітатором освітнього процесу, наставником та провідником у формуванні критичного мислення, правової свідомості та медіаграмотності здобувачів освіти [9].

Ефективність формування правової та медіаграмотності значною мірою залежить від застосування інтерактивних та практикоорієнтованих методів навчання. Зокрема, доцільним є використання аналізу реальних ситуацій (case-study), дискусій, моделювання правових ситуацій, а також роботи з інформаційними матеріалами з різних джерел [10].

Однією з ефективних педагогічних практик є залучення студентів до аналізу медіаконтенту з метою виявлення ознак маніпуляції та дезінформації. Такий підхід сприяє розвитку навичок критичного мислення, уміння перевіряти інформацію та формувати власну аргументовану позицію [11].

Важливим напрямом є також інтеграція правових знань у навчальні дисципліни, що не є суто юридичними. Це дозволяє формувати у здобувачів освіти цілісне уявлення про правові норми, їх застосування у професійній діяльності та повсякденному житті. У контексті воєнного стану особливої уваги потребують питання прав людини, відповідальності за поширення недостовірної інформації та дотримання норм інформаційної безпеки [12].

Крім того, значну роль відіграє створення безпечного освітнього середовища, у якому студенти можуть вільно висловлювати свої думки, обговорювати актуальні події та формувати власну громадянську позицію. Такий підхід сприяє розвитку не лише знань, але й соціальних та комунікативних компетентностей.

Таким чином, сучасний викладач має виступати ключовою фігурою у формуванні правової та медіаграмотності студентів. Використання інноваційних педагогічних практик, орієнтованих на активну участь здобувачів освіти, забезпечує ефективне формування необхідних компетентностей у складних умовах воєнного часу.

Практична реалізація формування правової та медіаграмотності студентів в умовах воєнного стану потребує впровадження сучасних педагогічних підходів, орієнтованих на активну участь здобувачів освіти у навчальному процесі. Важливим є поєднання теоретичних знань із практичними завданнями, що відображають реалії сучасного інформаційного середовища.

Одним із ефективних напрямів є використання аналізу актуальних інформаційних матеріалів. Зокрема, у процесі навчання доцільно пропонувати студентам приклади новин, публікацій у соціальних мережах чи інформаційних повідомлень з метою визначення їх достовірності, виявлення ознак маніпуляції та перевірки джерел інформації. Така діяльність сприяє формуванню навичок критичного мислення та відповідального ставлення до споживання інформації.

Практика проведення дискусій на актуальні суспільно-правові теми також демонструє високу ефективність. Обговорення питань, пов'язаних із правами людини в умовах воєнного стану, відповідальністю за поширення недостовірної інформації, а також роллю громадянина в інформаційному просторі, дозволяє

студентам не лише засвоювати знання, але й формувати власну аргументовану позицію.

Крім того, доцільним є застосування методу моделювання ситуацій, коли студентам пропонуються умовні кейси, що відображають реальні виклики сучасності. Наприклад, аналіз ситуацій поширення фейкових новин або порушення прав людини дозволяє здобувачам освіти застосовувати правові знання на практиці та усвідомлювати наслідки певних дій [10].

Важливим елементом є інтеграція медіаосвітніх компонентів у викладання різних дисциплін. Зокрема, під час вивчення правових або суспільно-гуманітарних курсів доцільно використовувати завдання, спрямовані на аналіз інформаційного контенту, перевірку фактів та оцінку достовірності джерел. Це сприяє формуванню комплексного підходу до сприйняття інформації.

Окремої уваги заслуговує створення сприятливого освітнього середовища, у якому студенти можуть відкрито обговорювати актуальні події, висловлювати власні думки та отримувати підтримку з боку викладача. Такий підхід сприяє формуванню довіри, розвитку комунікативних навичок та підвищенню рівня залученості студентів до навчального процесу.

Отже, практичні аспекти формування правової та медіаграмотності студентів передбачають використання інтерактивних методів навчання, орієнтованих на розвиток критичного мислення, правосвідомості та відповідального ставлення до інформації. Саме такі підходи забезпечують ефективність освітнього процесу в умовах сучасних викликів.

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що в умовах воєнного стану формування правової та медіаграмотності студентів набуває особливої актуальності та виступає важливою складовою сучасного освітнього процесу. Сучасні виклики, пов'язані з інформаційним протистоянням, поширенням дезінформації та змінами у правовому регулюванні суспільних відносин, зумовлюють необхідність формування у студентської молоді здатності критично оцінювати інформацію, усвідомлювати свої права та обов'язки, а також відповідально діяти в умовах кризових ситуацій.

Доведено, що правова культура та медіаграмотність є взаємопов'язаними компонентами, які у сукупності формують основу свідомої громадянської позиції особистості. Їх розвиток у здобувачів освіти сприяє не лише підвищенню рівня правосвідомості, але й забезпечує стійкість до інформаційних впливів та маніпуляцій.

Підтверджено, що ключову роль у формуванні зазначених компетентностей відіграє освітній процес, у межах якого викладач виступає не лише транслятором знань, а й організатором пізнавальної діяльності, спрямованої на розвиток критичного мислення, інформаційної культури та правової свідомості здобувачів освіти.

Обґрунтовано доцільність використання інтерактивних, практикоорієнтованих методів навчання, зокрема аналізу медіаконтенту, дискусій, моделювання ситуацій та інтеграції міждисциплінарних підходів. Такі педагогічні практики забезпечують ефективне формування навичок аналізу інформації, прийняття обґрунтованих рішень та застосування правових знань у практичній діяльності.

Таким чином, формування правової та медіаграмотності студентів в умовах воєнного стану є комплексним педагогічним завданням, що потребує системного підходу, оновлення змісту освіти та впровадження сучасних освітніх технологій. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці інноваційних методик навчання та оцінювання рівня сформованості зазначених компетентностей у здобувачів освіти.

Література:

1. Верховна Рада України Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2015 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
2. Верховна Рада України Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D180>
3. Міністерство освіти і науки України Медіаосвіта та медіаграмотність: методичні рекомендації для закладів освіти. Київ, 2022.
4. Міністерство освіти і науки України Розвиток цифрової компетентності учасників освітнього процесу. Київ, 2023.
5. Детектор медіа Медіаграмотність в Україні: аналітичні матеріали та дослідження. 2023. URL: <https://detector.media/>
6. Національний інститут стратегічних досліджень Інформаційна безпека України в умовах воєнного стану. Київ, 2023.
7. Інститут педагогіки НАПН України Сучасні підходи до формування громадянської компетентності здобувачів освіти. Київ, 2021.
8. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
9. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
10. Кремень В. Г. Філософія освіти: сучасні виклики та перспективи. Київ: Знання України, 2019. 280 с.

11. Жалдак М. І. Інформаційні технології в освіті. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020. 312 с.

РОЗДІЛ 7.

МЕДІА, КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА СУСПІЛЬСТВА

УДК 35.077:004.7

ІНФОРМАЦІЙНО-ДОКУМЕНТАЦІЙНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ
МЕХАНІЗМИ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

INFORMATION-DOCUMENTATION AND ORGANIZATIONAL
MECHANISMS OF E-GOVERNANCE IN UKRAINE

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри права та соціально-економічних
відносин, Центральноукраїнського
інституту розвитку людини Університету
«Україна», м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0003-4947-3581

У статті досліджено інформаційно-документаційні та організаційні механізми електронного урядування в Україні. Охарактеризовано систему електронного документообігу в органах публічного управління, визначено функції електронного документа та етапи його життєвого циклу. Розглянуто класифікацію електронних документів та принципи функціонування системи документообігу – системності, безперервності, контрольованості, достовірності, юридичної значущості та економічності. Проаналізовано трирівневу систему вимог до організації документообігу – правові, організаційні та процедурні. Висвітлено архітектурні рівні інформаційних систем електронного урядування, механізми інтеграції та інтероперабельності, а також підходи до управління даними та забезпечення інформаційної безпеки. Узагальнено зарубіжний досвід організації електронного урядування на прикладі централізованої, децентралізованої та гібридної моделей.

Ключові слова: електронне урядування, електронний документообіг, життєвий цикл документа, публічне управління, інформаційно-комунікаційні технології, інтероперабельність, інформаційна безпека, державні реєстри.

The article examines information-documentation and organizational mechanisms of e-governance in Ukraine. The system of electronic document management in public administration bodies is characterized, and the functions of an electronic document and the stages of its life cycle are defined. The classification of electronic documents and the principles of document management system functioning – systematicity, continuity, controllability, reliability, legal significance, and economy – are considered. A three-level system of requirements for organizing document management – legal, organizational, and procedural – is analyzed. The architectural levels of e-governance information systems, mechanisms of integration and interoperability, and approaches to data management and information security are highlighted. Foreign experience in organizing e-governance is summarized using the examples of centralized, decentralized, and hybrid models.

Keywords: e-governance, electronic document management, document life cycle, public administration, information and communication technologies, interoperability, information security, state registers.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями. Документообіг є невід'ємною складовою управлінської діяльності будь-якого органу публічної влади: саме через рух і обробку документів реалізуються управлінські рішення, фіксуються юридично значущі факти та забезпечується підзвітність посадових осіб. Із переходом публічного управління до цифрового середовища традиційний паперовий документообіг поступово трансформується в електронний, що суттєво змінює і форму фіксації інформації, і організаційну логіку управлінських процесів. Водночас інформаційно-комунікаційні технології утворюють технологічне середовище, без якого електронне урядування як явище є неможливим, а ефективність документообігу безпосередньо залежить від узгодженості нормативної бази, організаційних регламентів та технологічної архітектури державних інформаційних систем.

Актуальність дослідження зумовлена потребою наукового осмислення інформаційно-документаційних та організаційних механізмів електронного урядування в умовах прискореної цифрової трансформації публічного управління та зростаючих безпекових викликів воєнного часу.

Зв'язок проблематики з практичними та теоретичними завданнями простежується у необхідності систематизації принципів і вимог до організації електронного документообігу, узагальнення архітектурних підходів до побудови державних інформаційних систем та аналізу механізмів інтеперабельності в умовах міжвідомчої взаємодії.

Метою статті є дослідження інформаційно-документаційних та організаційних механізмів електронного урядування в Україні, характеристика системи електронного документообігу та архітектурних засад інформаційно-комунікаційних технологій у публічному управлінні.

Реалізація поставленої мети передбачає аналіз функцій і життєвого циклу електронного документа, характеристику класифікації документів та принципів документообігу, дослідження архітектурних рівнів інформаційних систем електронного урядування, а також узагальнення зарубіжного досвіду організації цифрового публічного управління.

Аналіз наукових досліджень та публікацій

Теоретичні засади електронного документообігу в органах публічного управління досліджено в працях Ю. І. Палехи [1] та О. Кравченко і А. Ткаченка [2], які характеризують документ як основний засіб реалізації управлінських функцій. Питання життєвого циклу документа та архітектури електронного діловодства висвітлено А. О. Мелашенко та О. С. Скарлат [3], а також С. В. Дубовою [4]. Архітектурні принципи побудови інформаційних систем електронного урядування проаналізовано П. С. Клімушиним та А. О. Серенком [5], а також В. С. Куйбідою, О. В. Карпенко та В. В. Наместніком [6].

Проблематику інтероперабельності та міжвідомчої взаємодії досліджено В. А. Ліпканом, Ю. Є. Максименком та В. М. Желіховським [7]. Зарубіжний досвід організації електронного урядування узагальнено у доповіді ООН з електронного урядування [8] та в працях С. А. Чукут і Є. О. Карпенка [9], які порівнюють естонську, данську та сінгапурську моделі цифрового публічного управління. Узагальнення наукового доробку засвідчує значну розробленість теоретичних і нормативних засад електронного документообігу, водночас питання комплексної інтеграції документаційних та технологічних механізмів електронного урядування в єдину систему потребують подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Електронний документообіг є системою організаційних заходів, процедур та норм, що регулюють створення, реєстрацію, рух, виконання, зберігання та знищення електронних документів в органах державної влади та місцевого самоврядування. О. Кравченко та А. Ткаченко наголошують, що електронний документообіг є засобом автоматизації роботи з документами та інструментом підвищення управлінської прозорості, оскільки кожна операція з документом отримує часову мітку, ідентифікатор виконавця та статус виконання [2, с. 118]. У системі публічного управління електронний документообіг виконує щонайменше три взаємопов'язані функції: інформаційну – як носій управлінської інформації; регулятивну – через нормативне впорядкування діяльності органів влади; та доказову – як юридичний доказ факту прийняття рішення.

Управлінська логіка електронного документообігу найповніше розкривається через поняття життєвого циклу документа – послідовності етапів, які проходить документ від моменту створення до архівування або знищення. А. О. Мелашенко та О. С. Скарлат характеризують життєвий цикл документа як структурований управлінський процес, у якому кожен перехід між етапами є юридично значущою

подією, що фіксується в системі [3, с. 67]. Цикл охоплює сім послідовних етапів: ініціювання та створення документа; реєстрацію з присвоєнням унікального ідентифікатора; погодження та візування; підписання з використанням кваліфікованого електронного підпису; виконання як управлінське ядро циклу; зберігання в поточному архіві; передавання до архіву на постійне зберігання або знищення документів.

Класифікація електронних документів в органах публічної влади є необхідною передумовою організації ефективного документообігу, оскільки без чіткого розподілу за видами неможливо встановити правовий режим документа, порядок роботи з ним та строки зберігання. Класифікація здійснюється одночасно за кількома ознаками – функціональним призначенням, юридичною силою, строком зберігання та напрямом руху, що взаємно доповнюють одна одну. С. А. Чукут, О. В. Загвойська та Я. Ю. Цимбаленко акцентують, що без системної класифікації документів органи влади стикаються з проблемою управлінської невизначеності, яка породжує затримки та процедурні помилки [10, с. 92].

Ефективність системи електронного документообігу визначається не лише якістю нормативної бази, а й чіткістю організаційної структури – розподілом ролей і відповідальності між суб'єктами, які беруть участь у русі документів. Суб'єктний склад системи є ієрархічним і охоплює керівників органів, керівників структурних підрозділів, діловодну службу та відповідальних виконавців. О. О. Карпенко та М. М. Матліна підкреслюють, що інститут відповідального виконавця є основною організаційною ланкою, від якої залежить реальна дисципліна документообігу, і жодна автоматизована система не зможе компенсувати відсутність людського контролю на цьому рівні [11, с. 61].

Принципи функціонування системи електронного документообігу утворюють нормативно-теоретичне підґрунтя, на основі якого будуються конкретні організаційні рішення та регламенти. До них належать принципи системності, безперервності, контрольованості, достовірності, юридичної значущості та економічності. А. О. Мелащенко та О. С. Скарлат визначають ці принципи як базові вимоги до системи роботи з документами, порушення будь-якого з яких призводить до деградації системи в цілому, оскільки всі принципи перебувають у взаємозалежності [3, с. 43]. Принцип юридичної значущості в умовах електронного документообігу набуває особливої складності через проблему взаємного визнання електронних підписів різних органів та систем, правову рівнозначність яких встановлює Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги».

Вимоги до організації електронного документообігу в органах публічної влади утворюють трирівневу систему: правові вимоги, що визначаються законами та підзаконними актами; організаційні вимоги, що закріплюються у внутрішніх

регламентах органу; та процедурні вимоги, що деталізують порядок виконання окремих операцій. О. П. Дубас підкреслює, що нормативне врегулювання документообігу на всіх трьох рівнях є необхідною, але не достатньою умовою його ефективності – вирішальне значення має реальне дотримання встановлених вимог, що забезпечується через систему контролю та відповідальності [4, с. 95].

Інформаційно-комунікаційні технології утворюють технологічне середовище, без якого електронне урядування як явище є неможливим. П. С. Клімушин та А. О. Серенок визначають ІКТ у контексті електронного урядування як сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, обробки, зберігання, розповсюдження та використання інформації [5, с. 34]. Роль ІКТ у забезпеченні цифрової взаємодії між державою та суспільством є трирівневою: на рівні інфраструктури вони забезпечують технічну можливість передачі інформації, на рівні платформ – середовище для виконання управлінських функцій, на рівні інтерфейсів – точки взаємодії громадян із державою.

Архітектура інформаційних систем електронного урядування є багаторівневою конструкцією, що відображає логіку розподілу функцій між компонентами технологічного середовища. А. О. Мелащенко та О. С. Скарлат визначають архітектуру інформаційних систем державного управління як структуровану сукупність принципів, стандартів і рішень, що визначають організацію, взаємодію і розвиток усіх компонентів інформаційно-технологічного середовища органів влади [3, с. 89]. П'ятирівнева архітектура охоплює базову інфраструктуру, рівень даних, інтеграційний рівень, прикладний рівень та сервісний рівень, де кожен рівень спирається на попередній і формує середовище для наступного.

Інтеграція інформаційних систем є одним із найскладніших технологічних завдань у сфері електронного урядування, оскільки органи влади, як правило, розробляли власні інформаційні системи незалежно одна від одної, що призвело до виникнення несумісних, ізольованих «інформаційних силосів». В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко та В. М. Желіховський визначають інтероперабельність як здатність різних інформаційних систем і організацій до взаємодії і обміну інформацією для взаємної вигоди і відповідно до узгоджених вимог [7, с. 89]. Принцип інтероперабельності реалізується через систему стандартів, що охоплюють технічний, семантичний та організаційний виміри взаємодії, причому семантична інтероперабельність є найбільш складним і найменш формалізованим виміром, оскільки вимагає узгодженості адміністративних класифікацій та понятійних систем між органами влади.

Управління даними є однією з центральних функцій інформаційних систем електронного урядування, від якості якого безпосередньо залежить спроможність держави надавати точні послуги та приймати обґрунтовані рішення. Архітектурно

системи управління даними будуються на основі централізованої та розподіленої моделей, причому на практиці більшість розвинених систем використовують гібридну модель: відомчі реєстри зберігають первинні дані, тоді як інтеграційні платформи забезпечують їх взаємодію без фізичного копіювання. Принцип «одноразового збору даних», закріплений у Законі України «Про публічні електронні реєстри», зобов'язує органи влади використовувати наявні в реєстрах дані замість повторного їх збору від громадян.

Забезпечення інформаційної безпеки є невід'ємною умовою функціонування систем електронного урядування. В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко та В. М. Желіховський визначають інформаційну безпеку держави як стан захищеності національних інформаційних ресурсів, інфраструктури та інформаційного простору від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує можливість реалізації державою своїх функцій [7, с. 14]. Досвід України 2022–2024 років засвідчив, що системи електронного урядування, побудовані на хмарних і розподілених архітектурах, виявилися значно стійкішими до атак, ніж централізовані системи на власних серверах органів влади, а перенесення критичних державних реєстрів до хмарних рішень стало одним із найбільш ефективних заходів підвищення стійкості систем у воєнних умовах [9, с. 599].

Порівняльний аналіз зарубіжного досвіду організації електронного урядування виявляє три базові моделі. Централізована модель, найбільш повно втілена в Естонії, передбачає консолідацію всіх електронних послуг на єдиній платформі за умов жорсткої стандартизації, побудованій на принципі «один раз – назавжди». Децентралізована модель, яку реалізує Німеччина в умовах федеративного устрою, розподіляє відповідальність за розвиток електронного урядування між федеральним рівнем і землями. Гібридна модель, представлена Данією, поєднує централізацію базової інфраструктури з децентралізацією надання послуг через уніфікований інтерфейс порталу. С. А. Квітка зазначає, що вибір між моделями визначається передусім конституційною архітектурою держави та традиціями адміністративної децентралізації, а не технологічними міркуваннями [12, с. 32].

Висновки.

Система електронного документообігу в органах публічного управління є складною організаційною конструкцією, що поєднує правові, процедурні та управлінські виміри і забезпечує документальний супровід усіх управлінських процесів від прийняття рішення до його архівного відображення. Ефективність системи визначається узгодженістю між нормативною базою, організаційними регламентами та реальною практикою роботи з документами, а також чіткістю розподілу відповідальності між суб'єктами документообігу.

Інформаційно-комунікаційні технології є невід'ємною технологічною основою електронного урядування, а ефективна цифрова трансформація публічного

управління потребує системного підходу, за якого технологічні рішення узгоджуються на всіх архітектурних рівнях і підпорядковуються спільній управлінській логіці. Зарубіжний досвід засвідчує, що успішні системи електронного урядування об'єднують надійну систему цифрової ідентифікації, реалізацію принципу одноразового збору даних, орієнтованість інтерфейсів на потреби громадянина та системний підхід до інклюзивності. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом ефективності впровадження інформаційно-документаційних механізмів електронного урядування на регіональному рівні в Україні.

Література:

1. Асріян М., Кравченко О. Комунікативний простір в умовах інформаційного суспільства. *Актуальні питання права та соціально-економічних відносин*: Збірник наукових статей. 2023. С. 590-595.
2. Кравченко О. Systems Of Effective Communication In State Institutions. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах: колективна монографія* / за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської. Кропивницький – Вроцлав : Вид-во ЦРПЛ, 2025. С. 570-598.
3. Мелащенко А. О., Скарлат О. С. Електронне діловодство : монографія. К. : НАДУ, 2020. 256 с.
4. Дубова С. В. Електронне урядування : навч.-метод. посіб. К. : Університет «Україна», 2019. 198 с.
5. Клімушин П. С., Серенок А. О. Електронне урядування в інформаційному суспільстві : монографія. Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2017. 312 с.
6. Куйбіда В. С., Карпенко О. В., Наместнік В. В. Цифрове врядування в Україні : навч. посіб. К. : НАДУ, 2020. 220 с.
7. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека держави : навч. посіб. К. : КНТ, 2018. 600 с.
8. Чукут С. А., Карпенко Є. О. Електронне урядування: міжнародний досвід та українські реалії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 14. С. 595–603.
9. United Nations E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government. New York : UN Department of Economic and Social Affairs, 2022. 432 p.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ: НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

INFORMATION AND COMMUNICATION ACTIVITIES OF STATE ARCHIVES: DEVELOPMENT DIRECTIONS AND FUNCTIONAL FEATURES

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин

Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,

м. кропивницький, Україна

Orcid ID: 0009-0007-1145-3055

У статті досліджено основні напрями інформаційно-комунікаційної діяльності державних архівів України в умовах розвитку цифрового суспільства та трансформації інформаційного середовища. Проаналізовано особливості реалізації інформаційного обслуговування користувачів, функціонування електронних сервісів, інформаційно-довідкової роботи, популяризації архівних ресурсів та міжінституційної взаємодії архівів з іншими інформаційними установами. Визначено вплив цифрових технологій на модернізацію архівної діяльності, окреслено проблеми нормативно-правового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення й збереження цифрової інформації, перспективи подальшого розвитку архівної сфери України.

Ключові слова: державні архіви, інформаційно-комунікаційна діяльність, архівна інформація, цифрові архіви, інформаційні технології, архівні ресурси, електронні сервіси, цифровізація, інформаційне забезпечення, документальна спадщина.

The article examines the main directions of information and communication activities of the state archives of Ukraine under conditions of digital society development and transformation of the information environment. The study analyzes the peculiarities of user information services, functioning of electronic services, reference and information work, popularization of archival resources, and interinstitutional cooperation between archives and other information institutions. The influence of digital technologies on the modernization of archival activities is determined, while the problems of legal regulation, staffing, material and technical support, preservation of digital information, and prospects for the further development of the archival sphere in Ukraine are outlined.

Keywords: state archives, information and communication activities, archival information, digital archives, information technologies, archival resources, electronic services, digitalization, information support, documentary heritage.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями. Розвиток інформаційного суспільства, активне поширення цифрових технологій та зростання ролі інформації у функціонуванні держави суттєво трансформують підходи до діяльності архівних установ, які поступово перетворюються з традиційних сховищ документальної спадщини на багатофункціональні інформаційно-комунікаційні центри. У сучасних умовах державні архіви забезпечують збереження документальної пам'яті суспільства, формують механізми доступу до інформаційних ресурсів, сприяють розвитку наукових досліджень, підтримують культурно-освітні процеси та забезпечують реалізацію інформаційних прав громадян.

Актуальність дослідження обумовлюється посиленням потреби у вдосконаленні форм і методів інформаційно-комунікаційної діяльності архівів в умовах цифровізації, розвитку електронних комунікацій та інтеграції архівних ресурсів у глобальний інформаційний простір.

Зв'язок окресленої проблематики з практичними та теоретичними завданнями простежується у необхідності підвищення ефективності використання архівної інформації, розширення доступу до документальної спадщини, удосконалення цифрових сервісів та формування сучасної системи інформаційної взаємодії між архівними установами й суспільством.

Метою статті є комплексне дослідження напрямів розвитку інформаційно-комунікаційної діяльності державних архівів України та визначення особливостей її функціонування в умовах цифрової трансформації інформаційного середовища.

Реалізація поставленої мети передбачає аналіз теоретичних засад інформаційно-комунікаційної діяльності архівних установ, систематизацію її основних напрямів, дослідження впливу цифрових технологій на форми взаємодії архівів із користувачами інформації, виявлення проблем і перспектив розвитку архівної сфери в умовах сучасних комунікаційних процесів.

Аналіз наукових досліджень та публікацій свідчить про посилення уваги науковців до проблем функціонування архівних установ у сучасному інформаційному середовищі. Значний інтерес дослідників зосереджується на питаннях інтеграції архівних фондів із бібліотечними та музейними ресурсами, що розглядається як важливий механізм забезпечення збереження документальної спадщини та розширення можливостей її суспільного використання. Відповідні аспекти висвітлюються у працях Г. Асєєва [4]. Проблематика інформатизації архівної справи та впровадження сучасних інформаційних технологій у діяльність архівних установ досліджується О. М. Артеменковою, яка акцентує увагу на необхідності модернізації архівної сфери відповідно до потреб інформаційного суспільства [1]. У наукових працях дослідниці інформаційна діяльність архівів розглядається у контексті ширших соціокультурних трансформацій, пов'язаних із розвитком інформаційних технологій [2]. Теоретичні засади архівознавства, організаційні

принципи функціонування архівних установ та особливості їх інформаційної діяльності ґрунтовно висвітлено у навчальному виданні за редакцією Я. С. Калакури та І. Б. Матяш [3].

Помітне місце у сучасних дослідженнях посідають питання інформаційного забезпечення діяльності архівних установ та розвитку цифрових сервісів. Л. В. Божук приділяє увагу проблемам організації інформаційного забезпечення архівної сфери [5], аналізує можливості використання інтернет-ресурсів і сучасних електронних сервісів у діяльності архівів України [6; 7]. Дослідниця наголошує, що архів слід розглядати як інформаційну систему, здатну забезпечувати накопичення, аналітичну обробку та суспільне поширення інформації. Інноваційні напрями розвитку архівів, бібліотек і музеїв у сучасному цифровому середовищі досліджуються Н. А. Коржик [8], яка аналізує стан цифрових архівів України, проблеми їх функціонування та перспективи подальшого розвитку [9]. Значна увага приділяється сучасним інструментам репрезентації архівних ресурсів у мережевому просторі [10]. Інформаційну місію архівних установ у сучасному суспільстві розкриває І. М. Матяш, підкреслюючи важливість забезпечення відкритого доступу до інформації та збереження культурної спадщини [11]. Н. Меньківська у своїх дослідженнях детально характеризує види інформаційної діяльності державних архівів України [12], аналізує сутність і зміст інформаційної діяльності архівних установ [13]. Узагальнення наукових підходів свідчить про багатовекторність досліджень у сфері архівної інформаційно-комунікаційної діяльності, водночас потреба у комплексному аналізі напрямів її розвитку та особливостей функціонування зберігає актуальність.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Інформаційно-комунікаційна діяльність державних архівів формується як багаторівнева система організаційних, інформаційних та комунікаційних процесів, спрямованих на забезпечення суспільства достовірною інформацією, що міститься в архівних документах, на створення ефективних механізмів взаємодії між архівними установами та користувачами інформаційних ресурсів. Функціонування архівів у сучасному інформаційному просторі пов'язане із виконанням широкого спектра завдань, серед яких особливого значення набувають забезпечення доступу до документальної спадщини, організація інформаційного обслуговування користувачів, розвиток електронних комунікацій та популяризація архівної інформації. «Архів – інформаційна система, яка не тільки «забезпечує постійне накопичення фонду як ресурсу інформації, але й здійснює його аналітико-синтетичну обробку, вдосконалює залучення до наукового й культурного обігу суспільно важливої інформації» [6]. У межах сучасного інформаційного середовища архівні установи дедалі активніше реалізують функції інформаційних посередників, забезпечуючи комунікацію між документальною спадщиною та суспільством.

Одним із провідних напрямів інформаційно-комунікаційної діяльності державних архівів виступає інформаційне обслуговування користувачів, пов'язане із

забезпеченням доступу до архівної інформації фізичним та юридичним особам відповідно до законодавчих норм і внутрішніх регламентів архівних установ. Реалізація зазначеного напрямку здійснюється через функціонування читальних залів, виконання тематичних та соціально-правових запитів, підготовку архівних довідок, копій документів і консультаційне супроводження користувачів у процесі пошуку інформації. Значна роль у сучасних умовах відводиться електронним формам інформаційного обслуговування, які забезпечують оперативність комунікації та розширення доступу до архівних ресурсів. «Інформаційна місія архівних установ у сучасному світі полягає, серед іншого, у забезпеченні широкого доступу до історичної інформації та її популяризації в суспільстві» [11, с. 45]. Розвиток цифрових архівів та електронних інформаційних платформ сприяє формуванню відкритого інформаційного середовища, орієнтованого на забезпечення доступності архівної інформації незалежно від територіального розташування користувача. «Цифрові архіви є важливим інструментом для забезпечення відкритості та доступності архівних ресурсів» [9, с. 37].

В умовах розвитку цифрових технологій особливої ваги набуває створення та вдосконалення онлайн-сервісів архівних установ, діяльність яких пов'язана із формуванням електронних ресурсів, оцифруванням архівних документів, наповненням вебсайтів архівів та організацією дистанційного доступу до довідкового апарату. Запровадження електронних сервісів сприяє підвищенню ефективності інформаційної взаємодії між архівними установами й користувачами, спрощує процедури отримання інформації та забезпечує оперативність виконання запитів. Сучасні архіви поступово переходять від традиційних форм комунікації до інтерактивних моделей взаємодії, використовуючи електронні каталоги, онлайн-консультації, цифрові виставки та інформаційні платформи, орієнтовані на різні категорії користувачів.

Важливим складником інформаційно-комунікаційної діяльності державних архівів виступає популяризація архівної інформації, спрямована на формування суспільного інтересу до документальної спадщини та підвищення рівня історичної обізнаності населення. Реалізація окресленого напрямку здійснюється через організацію документальних виставок, проведення лекцій, тематичних заходів, презентацій, підготовку науково-популярних видань, інформаційних матеріалів та взаємодію із засобами масової інформації. В умовах цифровізації дедалі більшого значення набувають віртуальні виставки, мультимедійні проєкти та онлайн-презентації архівних ресурсів, які забезпечують розширення аудиторії користувачів та підвищують рівень доступності архівної інформації. Розвиток сучасних комунікаційних інструментів сприяє активнішому залученню архівних установ до суспільного інформаційного простору, формуючи нові моделі взаємодії між архівами, науковою спільнотою та громадськістю.

«Створення ефективного довідкового апарату до архівних фондів є однією з ключових умов забезпечення доступу користувачів до архівної інформації» [3, с. 206].

Важливе місце у структурі інформаційно-комунікаційної діяльності державних архівів посідає інформаційно-довідкова робота, пов'язана з формуванням і постійним удосконаленням системи довідкового апарату до архівних фондів. Ефективність функціонування архівних установ значною мірою залежить від рівня організації пошукових засобів, які забезпечують оперативне виявлення необхідної інформації та створюють умови для її повноцінного використання у науковій, управлінській, культурно-освітній та правозахисній діяльності. До складу довідкового апарату належать описи фондів, каталоги, реєстри, покажчики, путівники та інші інформаційні ресурси, що відображають структуру й зміст архівних документів. У сучасних умовах особливого значення набуває автоматизація довідково-пошукових процесів, пов'язана із впровадженням електронних архівних інформаційних систем, здатних забезпечувати швидкий доступ до відомостей про наявність, місцезнаходження та зміст документів. Використання цифрових технологій у довідково-інформаційній роботі сприяє підвищенню оперативності інформаційного обслуговування користувачів та оптимізує процес взаємодії між архівними установами й суспільством.

У межах розвитку сучасного інформаційного середовища важливого значення набуває співпраця державних архівів з іншими інформаційними, культурними та науковими установами. Розвиток міжінституційної комунікації сприяє формуванню єдиного інформаційного простору, орієнтованого на забезпечення доступності документальної спадщини та її активне використання у суспільному житті. Взаємодія архівів із бібліотеками, музеями, науково-дослідними установами та закладами освіти реалізується через спільні інформаційні проекти, проведення наукових заходів, створення інтегрованих цифрових ресурсів, організацію виставкової діяльності та обмін інформацією. Подібні форми співробітництва сприяють розширенню можливостей використання архівних ресурсів, посилюють комунікаційну функцію архівних установ та забезпечують популяризацію історико-культурної спадщини. Як зазначає Г. Асєєв, інтеграція фондів різних установ сприяє їх кращому збереженню та розширює можливості їх використання [4, с. 14].

Особливості функціонування інформаційно-комунікаційної діяльності державних архівів значною мірою визначаються нормативно-правовим регулюванням архівної сфери. Діяльність архівних установ здійснюється відповідно до законодавства України про Національний архівний фонд та архівні установи, численних підзаконних нормативних актів, які регламентують порядок формування, обліку, зберігання, використання та надання доступу до архівної інформації. Нормативно-правове забезпечення визначає організаційні засади функціонування архівних установ, формує механізми реалізації інформаційних прав громадян та

забезпечує дотримання вимог щодо захисту документальної спадщини. Умови розвитку цифрового середовища актуалізують потребу у подальшому вдосконаленні правових механізмів регулювання електронних інформаційних ресурсів, цифрових архівів та дистанційного доступу до архівної інформації.

Суттєвий вплив на розвиток інформаційно-комунікаційної діяльності державних архівів справляють матеріально-технічне забезпечення та рівень фінансування архівної галузі. Організація належних умов зберігання документів, впровадження сучасного обладнання для оцифрування архівних матеріалів, створення електронних баз даних та підтримка функціонування цифрових платформ потребують значних фінансових ресурсів. Недостатній рівень фінансування ускладнює модернізацію архівної інфраструктури, стримує процеси цифровізації та обмежує можливості розширення інформаційних послуг. У сучасних умовах питання технічного переоснащення архівних установ набуває стратегічного значення, оскільки ефективність інформаційної діяльності безпосередньо пов'язана із рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Важливим чинником ефективного функціонування архівних установ виступає кадрове забезпечення, від якого залежить якість реалізації інформаційно-комунікаційних процесів. Сучасний архівіст повинен володіти не лише професійними знаннями у сфері архівознавства, документознавства та інформаційної діяльності, а й практичними навичками роботи з цифровими технологіями, електронними інформаційними системами та онлайн-комунікаціями. Умови цифрової трансформації архівної сфери потребують постійного підвищення професійної кваліфікації працівників, освоєння нових технологічних рішень та розвитку навичок інформаційної взаємодії з користувачами. Підготовка фахівців, здатних ефективно працювати у сучасному цифровому середовищі, виступає однією з важливих передумов подальшого розвитку архівної галузі.

Розвиток цифрового суспільства сприяє активному впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність державних архівів. Оцифрування архівних документів, створення електронних каталогів, цифрових колекцій, вебпорталів та онлайн-сервісів суттєво розширює можливості доступу до інформації та підвищує ефективність інформаційної взаємодії з користувачами. Формування цифрових архівів забезпечує відкритість архівних ресурсів, спрощує процес пошуку документів та створює умови для інтеграції архівної інформації у глобальний інформаційний простір. Як зазначає Н. Коржик, цифрові архіви є важливим інструментом для забезпечення відкритості та доступності архівних ресурсів [9, с. 37]. Разом із позитивними результатами цифровізації актуалізуються питання технічного супроводу інформаційних систем, підтримки електронних ресурсів та забезпечення їх стабільного функціонування.

Особливої актуальності у сучасних умовах набуває проблема збереження цифрової інформації та забезпечення кібербезпеки архівних ресурсів. Функціонування електронних архівів супроводжується ризиками втрати даних, несанкціонованого доступу до інформації та кібератак, що потребує розроблення комплексних механізмів захисту інформаційних систем. Організація довготривалого зберігання цифрових документів, створення резервних копій, використання сучасних засобів інформаційної безпеки та постійний моніторинг технічного стану електронних ресурсів виступають необхідними умовами ефективного функціонування цифрових архівів. У сучасному інформаційному середовищі проблема захисту архівної інформації набуває стратегічного характеру, пов'язуючись із питаннями збереження національної документальної спадщини.

«Інтеграція фондів бібліотек, архівів і музеїв з метою їх збереження та використання відкриває нові перспективи для міжінституційної співпраці та розширення доступу до інформаційних ресурсів» [4, с. 15].

Проведене дослідження дозволяє розглядати інформаційно-комунікаційну діяльність державних архівів як багатокomпонентний процес, спрямований на забезпечення суспільства достовірною архівною інформацією через різноманітні форми інформаційної взаємодії. Сучасні державні архіви поступово трансформуються у відкриті інформаційні центри, діяльність яких орієнтується на забезпечення доступності документальної спадщини, розвиток цифрових сервісів, удосконалення комунікаційних механізмів та активне залучення архівної інформації до суспільного обігу. Основними напрямками інформаційно-комунікаційної діяльності виступають інформаційне обслуговування користувачів, розвиток онлайн-сервісів, інформаційно-довідкова робота, популяризація архівних ресурсів та міжінституційна співпраця.

Функціонування інформаційно-комунікаційної діяльності державних архівів визначається комплексом взаємопов'язаних чинників, серед яких важливе місце посідають нормативно-правове регулювання, рівень матеріально-технічного забезпечення, кадровий потенціал, впровадження цифрових технологій та організація захисту електронної інформації. Ефективний розвиток архівної сфери сприяє забезпеченню відкритості архівних ресурсів, підвищенню рівня інформаційної культури суспільства, зміцненню національної пам'яті та збереженню культурної спадщини в умовах цифрової трансформації суспільства.

Подальші наукові дослідження у зазначеному напрямі можуть бути пов'язані з аналізом впливу штучного інтелекту, технологій великих даних та автоматизованих інформаційних систем на розвиток архівної діяльності, дослідженням ефективності сучасних моделей електронного інформаційного обслуговування користувачів, вивченням міжнародного досвіду цифровізації архівної сфери та можливостей його адаптації в Україні.

Висновки. Державні архіви в умовах розвитку інформаційного суспільства виконують важливу інформаційно-комунікаційну місію, забезпечуючи збереження документальної спадщини, організацію доступу до архівної інформації та розвиток сучасних форм інформаційної взаємодії з суспільством. Цифрова трансформація архівної сфери сприяє розширенню можливостей використання архівних ресурсів, актуалізуючи питання технічного забезпечення, кадрової підготовки та захисту цифрової інформації. Ефективна реалізація інформаційно-комунікаційної діяльності державних архівів виступає важливою умовою інтеграції архівної системи України у сучасний глобальний інформаційний простір та забезпечення збереження національної документальної пам'яті для майбутніх поколінь.

Література:

1. Артеменкова О. М. Інформатизація архівної справи як складова інформаційного суспільства. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі : зб. матеріалів Четвертої міжнар. наук. конф.* (Київ, 20–22 трав. 2021 р.) / упоряд. М. М. Цілина. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2021. С. 310–311.
2. Артеменкова О. М. Інформаційна діяльність архівних установ. *Інформаційні технології в соціокультурній сфері, освіті та економіці : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і молодих учених /* М-во освіти і науки України; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2021. С. 15–17.
3. Архівознавство: Підручник для студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. К: Видавн. дім «КМ Академія», 2009. 356 с.
4. Асєєв Г. Інтеграція фондів бібліотек, архівів і музеїв з метою їх збереження та використання. *Вісник Книжкової палати.* 2022. № 4. С. 12–17.
5. Божук Л. В. Дослідження проблем інформаційного забезпечення потреб архівних установ. *Інформація та соціум : матеріали II Міжнар. наук.- практ. конф.,* м. Вінниця, 2017. С. 29–31.
6. Божук Л. В. Інформаційні ресурси і сервіси інтернет в роботі архівів України. 2015. URL: <https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:3zxS6LL0QDkJ:scholar.google.com> (дата звернення: 04.04.2025).
7. Божук Л. В. Інформаційні ресурси і сервіси інтернет в роботі державних архівів України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія.* 2016. Вип. 3. С. 14–18.
8. Коржик Н. А. Архіви, бібліотеки та музеї ХХІ століття: інноваційні вектори розвитку. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали Міжнар. наук. конф.* (Харків, 18–19 листопада 2021 р.). Харків, 2021. С. 125–127.
9. Коржик Н. Цифрові архіви України: стан, проблеми, перспективи. *Вісник книжкової палати.* 2022. № 4. С. 35 – 39.

10. Коржик Н.А. Сучасні інструменти ефективної репрезентації архівних ресурсів України. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2020. Вип. 58. С. 47-57.
11. Матяш І. М. Інформаційна місія архівних установ у сучасному світі. *Український історичний журнал*. 2023. № 2. С. 44-52.
12. Меньківська Н. Види інформаційної діяльності державних архівів України. *Вісник Книжкової палати*. 2011. № 9. С. 28-32.
13. Меньківська Н. С. Інформаційна діяльність державних архівів: сутність та визначення. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2009. № 3. С. 51-55.

HYBRYDOWA RZECZYWISTOŚĆ

HYBRID REALITY

Dr Elżbieta Żywucka-Kozłowska, Associated
Professor samodzielny emerytowany
pracownik naukowy, prawnik, aktualnie
współpracujący z Wyższą Szkołą Kształcenia
Zawodowego we Wrocławiu, Wrocław, Polska
Orcid ID: 0000-0002-6039-5580

Dr Rossana Broniecka,
Uniwersytet Warmińsko-Mazurskiego w
Olsztynie, Polska
Orcid ID: 0000-0001-7967-0143

Rzeczywistość hybrydowa ma wiele wymiarów, perspektyw czy aspektów. Warto na nią spojrzeć przez pryzmat nauki, bowiem tylko taka retrospekcja pozwala na szerszy ogląd. Celem niniejszego doniesienia jest próba zdefiniowania pojęcia „hybrydowa rzeczywistość” w perspektywie różnych dziedzin ludzkiego poznania.

Słowa kluczowe: rzeczywistość, hybrydowość, człowiek, wymiar rzeczywistości.

Hybrid reality has many dimensions, perspectives, and aspects. It is worth examining through the prism of science, as only such a perspective enables a broader understanding of the phenomenon. The aim of this paper is to define the concept of "hybrid reality" from the perspective of various fields of human knowledge and cognition.

Keywords: reality, hybridity, human being, dimensions of reality.

Hybrid reality has many dimensions, perspectives, and aspects. It's worth examining it through the lens of science, as only such a retrospection allows for a broader perspective. The purpose of this report is to attempt to define the concept of "hybrid reality" from the perspective of various fields of human cognition.

Keywords: reality, hybridity, human, dimension of reality

Wprowadzenie

Tytułowa hybrydowa rzeczywistość nie jest niczym nowym, tym bardziej odkrywczym. Po II wojnie światowej, podzielona Europa stała się teatrem zimnej wojny, a ten wpisywał się w hybrydowy styl. Z jednej strony poprawne dyplomatyczne relacje, z drugiej działalność szpiegowska. Rzeczywistość hybrydowa ma wiele wymiarów,

perspektyw czy aspektów. Warto na nią spojrzeć przez pryzmat nauki, bowiem tylko taka retrospekcja pozwala na szerszy ogląd. Celem niniejszego doniesienia jest próba zdefiniowania pojęcia „hybrydowa rzeczywistość” w perspektywie różnych dziedzin ludzkiego poznania.

Hybryda

Hybryda w najprostszym czy potocznym rozumieniu zwykle kojarzona jest z biologią i eksperymentalnym krzyżowaniem różnych ras czy gatunków zwierząt¹. Z przytoczonego opisu wynika wprost, że hybryda jest wynikiem połączenia dwóch gatunków, tworząc novum. Nie ma w tym niczego odkrywczego, w szczególności w obszarze nauk przyrodniczych, gdzie w wyniku krzyżowania na świat przychodzą zdolne do życia organizmy². Na tym tle rodzi się pytanie: czy człowiek pochodzący od matki rasy przykładowo białej i ojca przykładowo rasy czarnej jest hybrydowym organizmem czy nie (?). Mając na względzie ustalenia współczesnej genetyki, z pewnością nie, bowiem człowiek taki jest człowiekiem, a nie przedstawicielem nowego gatunku. Ze starożytności pochodzą opisy hybryd, istot których ciało podzielone było na dwie, czasami trzy części o odmiennym wyglądzie. Przykładowo Chimera miała głowę lwa, ciało kozy, ogon węża, a dodatkowo z jej otworu gębowego wydobywały się ogniste płomienie³.

Hybrydowość

Termin „hybrydowość” niewątpliwie pochodzi od terminu „hybryda”. W piśmiennictwie wskazuje się, że rzeczona „hybrydowość” to kombinacja elementów, jakie są zwykle postrzegane jako rozdzielne⁴. Hybrydowość jest też wynikiem ekspozycji, akceptacji i adaptacji do nowych celów i strategii, wyraża się w „zachowaniu

¹ K. Grabowska, Próba wyjaśnienia pojęcia i istoty wojen hybrydowych. Świat Idei i Polityki 2015, 14, s. 269 za: W. Kopaliński, Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem, Warszawa 2006, s. 243.

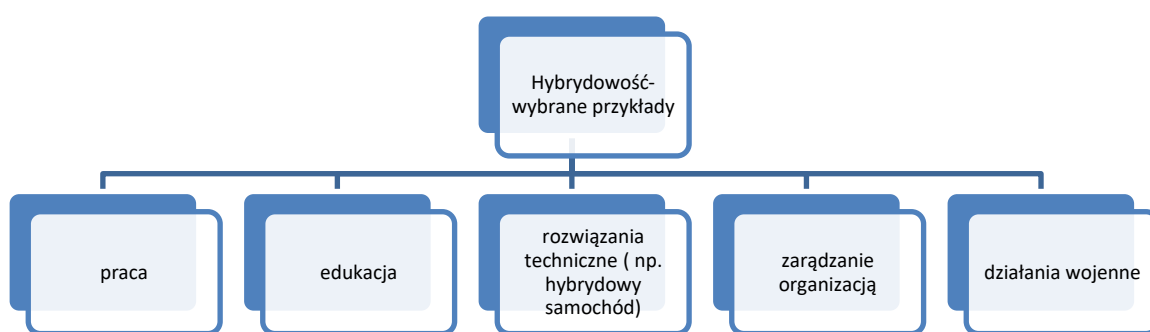
² O krzyżowaniu ras w świecie zwierząt zob. między innymi: B. Kosowska, Genetyka ogólna i weterynaryjna, Wyd. UP we Wrocławiu, Wrocław 2010; D. Dziurka, B. Długosz, Sposoby użytkowania osłów. Wiadomości Zootechniczne 2016, 54(3); R. Dawkins, Wspinaczka na szczyt nieprawdopodobieństwa. Prószyński i S-ka, 1998.

³ Zob. M. Czerżyńska, Zabiegi interwencyjne u dzieci w warunkach współczesnej sali hybrydowej (rozprawa doktorska Kraków 2021, [<https://dl.cm-uj.krakow.pl/Content/4591/praca%20doktorska%20dn%2025.04.2021.pdf>]; dostęp : 12 kwietnia 2026]

⁴ Zob. B. Schmitz, G. Glänzel, Hybrid organizations: Concept and measurement, International Journal of Organizational Analysis 2016, s. 24(1), s. 18–35. DOI: 10.1108/IJOA-07-2013-0690.

hybrydowym”⁵ Współczesny świat staje się hybrydowy między innymi dlatego, że nauka daje ku temu nowe możliwości. Nikogo dziś nie zaskakuje hybrydowy samochód, hybrydowa wojna czy hybrydowy sposób pracy. Człowiek osiągnął wysoki poziom rozwoju, projektując nie tylko nowe rozwiązania służące ludzkości (ale też i takie, które mogą ją zniszczyć), skonstruował humanoidalne roboty, sztuczną inteligencję. Wspomniane humanoidy (roboty) to swoiste hybrydowe urządzenia , będące połączeniem ludzkiej inteligencji z maszyną. Wiek XXI to czas, w jakim hybrydowość stała się rzeczywistością w globalnym wymiarze.

Schemat 1. Wybrane elementy hybrydowości

Rzeczywistość

Tytułowa rzeczywistość jest pojęciem powszechnie znanym. W piśmiennictwie można odnaleźć nie tyle definicję co opis tego terminu rozumianego jako oczywistość. Krzysztof Mudyń wskazuje, że rzeczywiste bywa to, co (w danej sytuacji) jest dla kogoś oczywiste⁶. W Słowniku języka polskiego termin „ rzeczywistość” oznacza „ coś co istnieje naprawdę” oraz „ sytuacja lub warunki, w których ktoś żyje, coś się odbywa”⁷. Rzeczywistość nie jest monolitem na gruncie nauki, bowiem funkcjonuje praktycznie we wszystkich jej dziedzinach, od psychologii, filozofii, medycyny, matematyki, po teologię.

⁵ H. Knutsson, A. Thomasson, Exploring organisational hybridity from a learning perspective, Qualitative Research in Accounting & Management 2017, 14(4), s. 430–447. DOI: 10.1108/QRAM- 04-2016-0030.

⁶ Zob. K. Mudyń, Między świadomością rzeczywistości a rzeczywistością świadomości, UJ , Kraków 2003

⁷ Źródło : sjp.pwn.pl [dostęp: 12 kwietnia 2026]

W wielu publikacjach termin „rzeczywistość” jawi się w rozważaniach o bycie, osiągnięciach nauki, opisach sytuacji czy refleksji na istotnymi dla autorów zagadnieniami⁸. Oczywistym jest, że człowiek żyje w określonej rzeczywistości, jaka go otacza. Wydaje się to oczywistym, jednakże należy pamiętać, że nie wszyscy ludzie w taki sam sposób postrzegają otaczający go świat. Nie ma w tym niczego odkrywczego, bowiem niektórzy widzą inaczej, słyszą inaczej. Od niepamiętnych czasów w każdej populacji żyją jednostki cierpiące na różne schorzenia, w tym także te, dziś określane mianem psychoz. Ich świat jest inny, niż ten, jaki w istocie ich otacza.

Hybrydowa rzeczywistość

Postęp cywilizacji przyniósł rozwój praktycznie we wszystkich dziedzinach i wymiarach. Nie wyobrażamy sobie świata bez telefonów, telewizji, samolotów, samochodów, robotów, komputerów, coraz bardziej zaawansowanych technik w budownictwie, transporcie czy medycynie. Nowe rozwiązania są obecne w zarządzaniu organizacjami, wojsku, rolnictwie, produkcji. Można byłoby wymieniać znacznie więcej owych osiągnięć, jakie wcześniej nie były znane. Hybrydowa edukacja staje się coraz bardziej popularna, podobnie – hybrydowa praca. Obie z wymienionych form aktywności człowieka stały się faktem w czasie pandemii covid-19. Okazuje się, że to szczególnie dobre rozwiązanie w przypadku pracy. Zdalna praca okazała się na tyle efektywna, że wielu przedsiębiorców zdecydowało się na hybrydowy system pracy. Ma to pozytywny wymiar zarówno dla pracodawcy, jak i pracownika. Podobnie jest w przypadku konferencji naukowych odbywających się w systemie hybrydowym (stacjonarnych – on line). Umożliwia to udział zainteresowanych z najodleglejszych państw świata. Równolegle do rzeczywistości tej, jaka otacza każdego, istnieje rzeczywistość wirtualna. Równoległość oznacza istnienie w tym samym czasie, co sprawia, że jest ona hybrydowa. Człowiek przenosi się z własnej woli do innej rzeczywistości, jaka po wielokroć odbiega od tej realnej. Klasycznym przykładem są gry komputerowe, w których przyjmuje się określone role. Jak

⁸ Zob. między innymi: A. Latawiec, *Rzeczywistość a świat wirtualny. Prace Naukowe Instytutu Organizacji i Zarządzania Politechniki Wrocławskiej. Studia i Materiały* 2003, 74(15), s.121-131; P. Szczepanik, *Rzeczywistość mityczna Słowian północno-zachodnich i jej materialne wyobrażenia*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2020; Ł. Zweifel, *Utopia-idealna odpowiedź na nieidealną rzeczywistość*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008; A. Dejnaka, *Rzeczywistość rozszerzona i jej zastosowanie w edukacji*. E-mentor 2012, 44(2), s. 30-36; W. Siwak, *Matrix i pół-Matrix czyli rzeczywistość wirtualna i rzeczywistość rozszerzona jako wyzwania dla tożsamości, kultury, sztuki*. Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji 2016, (11), s. 355-388; T. Markiewka, *Literatura, rzeczywistość, interpretacja*. Teksty Drugie 2012 (1-2), s. 280-293; D. Ulicka, *Między światami. Rzeczywistość w literaturze – literatura w rzeczywistości – rzeczywistość literatury*. Przestrzenie Teorii 2017, (28), s. 21-75; M. Wobalis, *E-rzeczywistość czy e-nierzeczywistość?*. Polonistyka 2010, 11, s. 12-18.

bardzo to zgubna rzeczywistość dziś już wiadomo o czym świadczą liczne publikacje na temat uzależnień od tychże gier, jak i od telefonów i komputera⁹ Wirtualny świat sieci Internet przenosi człowieka z rzeczywistości oczywistej w zupełnie inną. W prosty sposób jednostka dzieli swój byt między jedną a drugą rzeczywistością, kreując jednocześnie hybrydową rzeczywistość.

Nie sposób pomijać w tej hybrydowej rzeczywistości wojny, jaka w obecnym czasie coraz częściej przyjmuje wymiar hybrydowy. Wojny XXI wieku są inne niż te, jakie znany z przeszłości. Termin „wojna hybrydowa” nie jest pojęciem prawnym. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że w VI w. p.n.e. Sun Tzu postulował wykorzystanie w trakcie prowadzenia konfliktu takich metod, jak podstęp wojenny, działania wywiadowcze, operacje zaskoczenia, czy też zabiegi łamiące wolę walki przeciwnika¹⁰.

Hybrydowa rzeczywistość na stałe wpisała się w egzystencję człowieka XXI wieku. Jak każde zjawisko nowe, nienaturalne (nie pochodzące z natury), ma dobre i złe strony. Dobrą jest możliwość obserwacji świata przez pryzmat nauki i e osiągnięć. Złą jest przeniesienie istnienia do świata wirtualnego, jaki szybko staje się jedynym.

Innym wymiarem tytułowej rzeczywistości może być naprzemienna opieka nad małoletnim dzieckiem. Regularne zmiany miejsca pobytu dziecka tworzą hybrydowy układ w jakim egzystują wszystkie jego strony.

Wydaje się, że obecnie można w każdym wymiarze odnaleźć elementy hybrydowej rzeczywistości, od uczenia się, po wypoczynek. Nikogo nie trzeba przekonywać, że wiele turystycznych ofert ma taki charakter (wycieczki objazdowe połączone ze stacjonarnym wypoczynkiem). Podobnie jest z przemieszaniem się, w szczególności w dużych aglomeracjach (szybka kolej miejska + autobus miejski czy tramwaj). Nie inaczej jest w sektorze handlowym – od tradycyjnych zakupów w sklepie po zakupy on-line. Człowiek koegzystuje w dwóch wymiarach: rzeczywistym i wirtualnym, świecie skonstruowanym przez postęp cywilizacyjny. To zjawisko jest niezwykle interesujące i jak dotąd nie w pełni zbadane, choć nie brakuje publikacji w tym względzie¹¹. Jak już uprzednio wspomniano,

⁹ Zob. B. Woynarowska, Zachowania sedentarne przed ekranem w czasie wolnym. [w:] Zdrowie uczniów w 2018 roku na tle nowego modelu badań HBSC. J. Mazur, A. Małkowska - Szkutnik (red). IMiD, Warszawa 2018, s. 93-102; M. Jędrzejko, Śmierć jako zabawa – człowiek w świecie gier komputerowych i sieciowych (spojrzenie socjopedagogiczne). MiS 2011, 1, s. 165-179; N. Ogińska-Bulik, Uzależnienie od czynności. Mit czy rzeczywistość? Difin, Warszawa 2010; M. Bójko, A. Dzielska, J. Mazur, A. Oblacińska, Częstość grania oraz objawy uzależnienia od gier komputerowych a wybrane kompetencje emocjonalne nastolatków. Problemy higieny i epidemiologii 2019, 100(2), s. 95-103.

¹⁰ Sun Tzu, Sun Pin, Sztuka wojny, Gliwice 2004, s. 60-62; zob. także: P. Ochmann, J. Wojas, Wojna hybrydowa jako przykład umiędzynarodowionego konfliktu wewnętrznego. Studia Prawa Publicznego 2018, (2 (22)), s. 101-121.

¹¹ Zob. między innymi: M. Augé, Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności, przekł. R. Chymkowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010; S. Jaskuła, Hybrydalna wędrówka między wymiarami. Journal of Modern Science, 2021, 1(46), 41-55.

rzeczywistość (rozumiana jako oczywistość, realność) jest inna u tych, którzy cierpią na zaburzenia natury psychicznej, w szczególności w przypadku psychoz. Halucynacje, urojenia są tymi z symptomów, jakie zniekształcają rzeczywistość w sposób bardzo różny. Dziś medycyna osiągnęła tak wysoki poziom, że jest w stanie wyprowadzić pacjenta ze stanu innej rzeczywistości. Marcin Konieczny podkreśla, że „badacze coraz częściej skłaniają się do przypuszczenia, że chorych można pogrupować w różne grupy: na przykład chorych z dominującymi objawami wytwórczymi, takimi jak klasyczne „głosy”, czyli omamy słuchowe, „wizje”, czyli halucynacje wzrokowe z dominującymi urojeniami, czyli nieprawidłowymi sądami o świecie, powstającymi mimo prawidłowej percepcji zmysłowej, a także na przykład grupy pacjentów z przewagą objawów negatywnych, to znaczy zubażających psychikę chorego”¹². Patrząc przez pryzmat tytułowej rzeczywistości, niewątpliwie można przyjmować, że ludzie tacy żyją w hybrydowym świecie. Raz egzystują w oczywistej rzeczywistości, tej realnej, innym razem w tej zmienionej przez chorobę. Taki rozkład może być ujmowany jako hybrydowy. Z drugiej strony trudno nie dostrzec, że i nasze życie ma taki kształt; dzielimy aktywność na prywatną i zawodową. Co prawda nie jest to nic nowego, ale role społeczne, jakie pełniimy przez całe życie generują hybrydowy kształt naszej rzeczywistości. Zagadnienie to jest niezwykle interesujące, choć rzadko nazywane hybrydowym życiem. Liczne publikacje poświęcone rolom społecznym postawom, zainteresowaniom traktują z osobna każdy z wymienionych elementów, bądź w szerszej perspektywie łączącej je¹³.

Współczesny świat jest wielowymiarowy i takie jest także ludzkie życie. Jest hybrydowe, choć nie jest tak nazywane. Żyjemy w rzeczywistości wykreowanej przez ludzkość, jej zasady, normy i osiągnięcia. Jak każde zjawisko, hybrydowa rzeczywistość ma wiele odsłon, tych dobrych i tych złych. Wszystko czego doświadczamy (prócz zjawisk naturalnych) jest dziełem człowieka. To on kreuje teraźniejszość i przyszłość, tak samo jak kreował przeszłość. Na koniec nie sposób nie spojrzeć na dualizm świata, rozumianego jako tu i teraz oraz tego, jaki ma się ziścić po śmierci. Ten pierwszy jest znany, rzeczywisty,

DOI: 10.13166/JOMS.ISSN.1734-2031; S. Jaskuła, L. Korporowicz, Kultury narodowe w procesie wirtualizacji. *Politeja* 2014, 11(5). DOI: 10.12797/Politeja.11.2014.31_1.02.

¹² M. Konieczny, Przypadki przestępstw popełnianych przez osoby chorujące na schizofrenię – próba przybliżenia problemu (w:) *Roczniki Administracji i Prawa Annuals of The Administration and Law* 2023, XXIII, z. 2: s. 124; autor powołuje się na : https://www.researchgate.net/profile/Joanna-Franczyk-Glita/publication/257870141_Pietno_choroby_psychicznej_antycypacja_i_dowiadczanie/links/545a9a1f0cf25c508c31980f/Pietno-choroby-psychicznej-antycypacja-i-dowiadczanie.pdf [dostęp: 20.12.2022].

¹³ Zob. M. Glinowiecki, Role społeczne osób z zaburzeniami psychicznymi w ujęciu nauk społecznych. *Postępy Psychiatrii i Neurologii* 2014, 23(3); J. Rymaszewska, Funkcjonowanie społeczne osób z różnymi zaburzeniami psychicznymi. *Psychiatria Polska* 2007, 41(1); J. Łukasik, *Miedzy szkołą a domem: role zawodowe i rodzinne współczesnego nauczyciela*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2009.

ten przyszły stanowi swoistą niewiadomą. Wyznawcy wszystkich wielkich religii wierzą , że istnieje, jest lepszy niż ten, jaki znają, ale niewiele o nim wiedzą. Rozważania te wszakże pozostawić należy religioznawcom.

Podsumowanie

Dziś najczęściej hybrydowa rzeczywistość odnosi się do trwających wojen. Tak się dzieje w Ukrainie, gdzie działania takie są jaskrawo widoczne po agresji Federacji Rosyjskiej w 2022 roku. Tak jest na polsko-białoruskiej granicy, gdzie podejmowane są próby jej siłowego forsowania. Tak jest od lat na Bliskim Wschodzie i w wielu miejscach na świecie. Podstępne działania (pod obcą flagą), szpiegostwo, terroryzm to typowe elementy wojen hybrydowych. Nie są to nowe rodzaje aktywności, bo takie są znane od dawna. Hybrydowość wpisała się na stałe w dzieje ludzkości , czy tego chcemy, nie.

Bibliografia:

1. Augé M. Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności, przekł. R. Chymkowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
2. Bójko M. , Dzielska A. , Mazur J. , Oblacińska A. , Częstość grania oraz objawy uzależnienia od gier komputerowych a wybrane kompetencje emocjonalne nastolatków. *Problemy higieny i epidemiologii* 2019, 100(2).
3. Czerżyńska M. , Zabiegi interwencyjne u dzieci w warunkach współczesnej sali hybrydowej (rozprawa doktorska Kraków 2021, [<https://dl.cm-uj.krakow.pl/Content/4591/praca%20doktorska%20dn%2025.04.2021.pdf>])
4. Dejnaka A. , Rzeczywistość rozszerzona i jej zastosowanie w edukacji. *E-mentor* 2012, 44(2).
5. Dziurka D. , Długosz B. , Sposoby użytkowania osłów. *Wiadomości Zootechniczne* 2016, 54(3); R. Dawkins, Wspinaczka na szczyt nieprawdopodobieństwa. Prószyński i S-ka , 1998.
6. Glinowiecki M. , Role społeczne osób z zaburzeniami psychicznymi w ujęciu nauk społecznych. *Postępy Psychiatrii i Neurologii* 2014, 23(3).
7. Grabowska K. , Próba wyjaśnienia pojęcia i istoty wojen hybrydowych. *Świat Idei i Polityki* 2015, 14.
8. Jaskuła S. , Hybrydalna wędrówka między wymiarami. *Journal of Modern Science*, 2021, 1(46), DOI: 10.13166/JOMS.ISSN.1734-2031.
9. Jaskuła S. , Korporowicz L. , Kultury narodowe w procesie wirtualizacji. *Politeja* 2014, 11(5). DOI: 10.12797/Politeja.11.2014.31_1.02.
10. Jędrzejko M. , Śmierć jako zabawa – człowiek w świecie gier komputerowych i sieciowych (spojrzenie socjopedagogiczne). *MiS* 2011, 1.

11. Knutsson H. , Thomasson A. , Exploring organisational hybridity from a learning perspective, *Qualitative Research in Accounting & Management* 2017, 14(4); DOI: 10.1108/QRAM-04-2016-0030.
12. Konieczny M. , Przypadki przestępstw popełnianych przez osoby chorujące na schizofrenię – próba przybliżenia problemu (w:) *Roczniki Administracji i Prawa* *Annals of The Administration and Law* 2023, XXIII, z. 2.
13. Kopaliński W. , *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2006.
14. Kosowska B. , *Genetyka ogólna i weterynaryjna*, Wyd. UP we Wrocławiu, Wrocław 2010.
15. Latawiec A. , Rzeczywistość a świat wirtualny. *Prace Naukowe Instytutu Organizacji i Zarządzania Politechniki Wrocławskiej. Studia i Materiały* 2003, 74(15).
16. Łukasik J. , *Między szkołą a domem: role zawodowe i rodzinne współczesnego nauczyciela*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2009.
17. Markiewka T. , *Literatura, rzeczywistość, interpretacja. Teksty Drugie* 2012 (1-2).
18. Mudyń K. , *Między świadomością rzeczywistości a rzeczywistością świadomości*, UJ, Kraków 2003
19. Ochmann P. Wojas J. , *Wojna hybrydowa jako przykład umiędzynarodowionego konfliktu wewnętrznego*. *Studia Prawa Publicznego* 2018, (2 (22)).
20. Ogińska-Bulik N. , *Uzależnienie od czynności. Mit czy rzeczywistość?* Difin, Warszawa 2010.
21. Rymaszewska J. , *Funkcjonowanie społeczne osób z różnymi zaburzeniami psychicznymi*. *Psychiatria Polska* 2007, 41(1).
22. Schmitz B., Glänzel G. , *Hybrid organizations: Concept and measurement*, *International Journal of Organizational Analysis* 2016, s. 24(1), s.18–35. DOI: 10.1108/IJOA-07-2013-0690.
23. Siwak W., *Matrix i pół-Matrix czyli rzeczywistość wirtualna i rzeczywistość rozszerzona jako wyzwania dla tożsamości, kultury, sztuki*. *Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji* 2016, (11).
24. Sun Tzu, Sun Pin, *Sztuka wojny*, Gliwice 2004.
25. Szczepanik P. *Rzeczywistość mityczna Słowian północno-zachodnich i jej materialne wyobrażenia*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2020.
26. Ulicka D. *Między światami. Rzeczywistość w literaturze – literatura w rzeczywistości – rzeczywistość literatury*. *Przestrzenie Teorii* 2017, (28).
27. Wobalis M. , *E-rzeczywistość czy e-nierzeczywistość?*. *Polonistyka* 2010, 11.

28. Woynarowska B. , Zachowania sedentarne przed ekranem w czasie wolnym. [w:] Zdrowie uczniów w 2018 roku na tle nowego modelu badań HBSC. J. Mazur , A. Małkowska - Szkutnik (red). IMiD, Warszawa 2018.
29. Zweiffel Ł. *Utopia-idealna* odpowiedź na nieidealną rzeczywistość. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008.

Inne źródła

1. Źródło : sjp.pwn.pl [dostęp: 12 kwietnia 2026]
2. https://www.researchgate.net/profile/Joanna-Franczyk-Glita/publication/257870141_Pietno_choroby_psychicznej_antycypacja_i_dowiadczanie/links/545a9a1f0cf25c508c31980f/Pietno-choroby-psychicznej-antycypacja-i-dowiadczanie.pdf [dostęp: 20.12.2022].

УДК: 004.738.5:159.922.2:355.01(477)

ЦИФРОВА ГІГІЄНА ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ПІД ЧАС ВІЙНИ: РОЛЬ ВИКЛАДАЧА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

DIGITAL HYGIENE AS A MEANS OF PRESERVING MENTAL HEALTH DURING WAR: THE ROLE OF THE INFORMATION TECHNOLOGY LECTURER

Катерина Лукина,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна

Повномасштабна війна в Україні докорінно змінила інформаційний ландшафт, перетворивши цифрові пристрої не лише на інструменти навчання та зв'язку, а й на джерела постійного стресу, дезінформації та психологічного тиску. У таких умовах цифрова гігієна перестає бути просто набором технічних порад і стає критично важливим чинником збереження ментального здоров'я нації.

Ключові слова: цифрова гігієна, ментальне здоров'я, інформаційна інтоксикація, думскролінг, воєнний стан, викладач ІТ, резильєнтність, кібергігієна, цифровий детокс, медіаграмотність, психологічна стійкість.

The full-scale war in Ukraine has fundamentally transformed the information landscape, turning digital devices not only into tools for communication and learning but also into sources of constant stress, misinformation, and psychological pressure. In these conditions, digital hygiene is no longer merely a set of technical recommendations but becomes a critically important factor in preserving the mental health of the population.

Keywords: digital hygiene, mental health, information overload, doomscrolling, martial law, IT teacher, resilience, cyber hygiene, digital detox, media literacy, psychological resilience.

Сучасне гібридне протистояння демонструє, що інформаційні ресурси стали повноцінним інструментарієм агресії, здатним деформувати суспільну свідомість так само радикально, як і звичайна зброя [2, с. 115]. Через повномасштабну агресію РФ українці опинилися в епіцентрі інтенсивного медіапотoku, що створило критичне навантаження на когнітивну сферу та психіку кожного громадянина. Ключовою загрозою тут постає «інформаційна інтоксикація» — специфічне перевантаження, за

якого критична маса даних стає неможливою для якісної фільтрації та осмислення індивідом [1, с. 74] .

Важливим чинником медіаінтоксикації в період бойових дій є виникнення «інформаційної залежності». Цей стан проявляється через нав'язливу потребу постійно моніторити стрічки новин, де відсутність свіжих повідомлень провокує у людини тривогу та дратівливість. Подібна паттерна поведінки нерідко переростає в думскролінг — ірраціональну фіксацію на трагічних новинах, що дає хибне відчуття володіння ситуацією, проте в реальності лише підсилює психологічний дестабілізацію [10, с. 118] .

Сприйняття воєнного медіаконтенту запускає складні внутрішні процеси. Демонстрація жорстокості та руйнації стимулює лімбічну систему, провокуючи миттєвий фізіологічний відгук (тахікардію, гіпертонус м'язів) навіть у тих, хто перебуває в повній безпеці. Регулярний перегляд таких кадрів формує «ефект свідка». Ця форма вікарної травми змушує людей у тилу переживати симптоми, ідентичні ПТСР: депресивні стани, порушення сну та хронічне відчуття загрози [4, с. 52] .

Деструктивний вплив інформаційного перенасичення в період війни

Надмірне споживання медіаконтенту в умовах збройного конфлікту провокує низку негативних наслідків для когнітивної та емоційної сфер особистості:

1. Деградація аналітичних здібностей: Через колосальний обсяг даних виникає «когнітивна поверховість». Мозок, намагаючись заощадити ресурс, переходить від системного аналізу до миттєвих емоційних відгуків. Це створює ідеальне підґрунтя для успішного впровадження ворожих ІПСО, віральних фейків та маніпулятивних вкидів.
2. Психоемоційне вигорання та втрата емпатії: Тривала експозиція до травматичних новин виснажує нервову систему, викликаючи захисну реакцію — «сенсорне заціпеніння». Людина втрачає гостроту сприйняття трагедій (десенсибілізація) [5, с. 17] , що веде до апатії та зниження здатності до соціальної солідарності.
3. Когнітивний стопор (параліч рішень): Спроба опрацювати потік суперечливих фактів часто завершується психологічною дезорієнтацією. В такому стані навіть повсякденний вибір стає надважким завданням через страх помилитися в умовах невизначеності.
4. Замкнені інформаційні екосистеми: Рекомендаційні алгоритми цифрових платформ ізолюють користувача у «світоглядних коконах». Підбираючи контент, що лише підтверджує вже наявні погляди, соцмережі викривлюють реальну картину подій та перешкоджають критичному переосмисленню ситуації.

Стратегії подолання медіазалежності та збереження ментальної стійкості.

Мінімізація негативного впливу інформаційного перевантаження досягається через системне застосування методів цифрового детоксу та суворе дотримання правил медіагігієни [3, с. 45] . Ці підходи базуються на кількох фундаментальних принципах:

1. Рационалізація цифрової присутності: Перехід від хаотичного перебування в мережі до чітко регламентованого екранного часу.
2. Селективність джерел: Формування власного інформаційного поля виключно на основі верифікованих ресурсів із високим рівнем журналістських стандартів, що дозволяє уникнути дезінформації.
3. Когнітивна гігієна: Свідома відмова від споживання сенсаційного та насильницького контенту, який провокує надмірний викид гормонів стресу.
4. Культура монозадачності: Пріоритет зосередженої роботи над однією проблемою, що є технічною альтернативою виснажливій багатозадачності.

Впровадження парадигми «етичного медіаспоживання» та цілеспрямоване зміцнення особистої резильєнтності виступають надійними запобіжниками проти психологічного травмування [4, с. 58] . Саме ці компетенції дозволяють особистості зберігати адаптивність та психоемоційну рівновагу навіть у кризових умовах воєнного стану.

Технологічний інструментарій викладача у системі цифрової гігієни

Глобальна цифровізація освітнього простору вимагає переосмислення професійного профілю викладача: його функція еволюціонує від класичної передачі інформації до модерації безпечного цифрового простору. У цьому розрізі цифрова гігієна розглядається не як сукупність базових навичок роботи з антивірусними програмами, а як системна архітектура захисту, що включає:

1. Стратегічне управління персональними даними: впровадження протоколів шифрування та багаторівневої автентифікації для захисту академічної інформації.
2. Свідоме курування «цифрового сліду»: формування етичної та безпечної віртуальної репрезентації як викладача, так і здобувачів освіти [6, с. 48].
3. Забезпечення кіберстійкості навчання: використання спеціалізованого інструментарію для верифікації контенту та протидії технічним втручанням в освітній процес.

Отже, володіння засобами кібергігієни стає невід'ємною частиною професійної компетентності сучасного педагога, що гарантує стабільність та захищеність взаємодії всіх учасників навчання у динамічному цифровому середовищі [8, с. 92] .

Технологічна екосистема цифрової гігієни в освітній практиці

Для систематизації навчання цифровій грамотності доцільно впроваджувати наступний комплекс програмно-технічних засобів:

1. Оптимізація інформаційних потоків та когнітивного ресурсу

Фундаментом психологічної стабільності в мережі є перехід від пасивного споживання до активної фільтрації вхідних даних:

1. Синдикація контенту (RSS-технології): Замість деструктивного впливу алгоритмічних стрічок соцмереж пропонується використання сервісів *Inoreader* або *Feedly*. Це дозволяє створювати персоналізовані тематичні канали, що мінімізує вплив маніпулятивних механізмів «затягування» уваги.
2. Мережева фільтрація (DNS-рівень): Застосування рішень на кшталт *NextDNS* дозволяє на рівні запитів відсікати маркетинговий шум, трекери та потенційно небезпечні ресурси, суттєво зменшуючи зорове та психічне навантаження.
3. Аналітика цифрової активності: Використання *Toggl* або аналогічних тайм-трекерів надає студентам наочну статистику їхньої поведінки в мережі, допомагаючи усвідомити реальні масштаби часу, витраченого на нецільову активність.

Технічна база персональної кібербезпеки

Формування впевненості у захищеності власних даних безпосередньо впливає на зниження рівня фонові тривожності:

1. Автоматизація керування доступом: Використання менеджерів паролів (*Bitwarden*, *KeePassXC*) знімає навантаження на пам'ять та гарантує високу стійкість облікових записів.
2. Багатофакторна верифікація: Впровадження стандартів 2FA (через *Google Authenticator* або апаратні токени *YubiKey*) як обов'язкової норми цифрового побуту.
3. Технології верифікації інформації (OSINT-підхід): Опанування методів зворотного пошуку зображень та експертизи метаданих файлів як засіб технічного розпізнавання інформаційних маніпуляцій.

Архітектура ергономічного цифрового простору

Реалізація принципів цифрового мінімалізму через налаштування програмного оточення:

Пріоритетний напрям	Рекомендоване ПЗ	Вплив на психоемоційний стан
Когнітивна концентрація	<i>Forest</i> , <i>Cold Turkey</i>	Ізоляція від сповіщень для досягнення стану «потoku» та глибокого навчання.
Фізіологічна гігієна	<i>f.lux</i> , адаптивні режими ОС	Зниження впливу синього спектра для запобігання порушенням сну.

Екстерналізація знань	<i>Obsidian, Notion</i>	Створення «другого мозку» (Zettelkasten), що звільняє пам'ять від потреби зберігати надлишкові факти.
-----------------------	-------------------------	---

Інтерактивна інтеграція та гейміфіковане навчання

Для підвищення залученості здобувачів освіти викладач ІТ може застосовувати:

1. Контрольоване моделювання загроз: Використання *Gophish* для проведення навчальних симуляцій, що дозволяє студентам виробити рефлекс розпізнавання фішингу в безпечних умовах.
2. Колективні медіа-челенджі: Організація групових детокс-марафонів із моніторингом результатів через спільні цифрові дошки, що стимулює здорову конкуренцію у сфері самоконтролю.
3. Деконструкція алгоритмів: Технічний розбір принципів роботи рекомендаційних рушіїв сучасних платформ (TikTok, YouTube) з метою розуміння психологічних пасток, закладених у код.

Висновки. Цифрова гігієна як екзистенційна потреба: В умовах війни навички медіагігієни перетворюються на базовий інструмент самозбереження. Психологічна стійкість особистості сьогодні безпосередньо залежить від здатності керувати власним інформаційним простором, що робить цифрову грамотність невід'ємною частиною загальної системи безпеки.

Викладач як архітектор цифрового імунітету: Роль ІТ-педагога трансформується у функцію техно-ментора. Його завдання — озброїти студентів прикладними інструментами (технологічним «екзоскелетом»), які дозволяють автономно фільтрувати контент, протидіяти маніпуляціям та захищати ментальний ресурс від інформаційного перевантаження.

Освітня стратегія: Обґрунтовано перехід до системного вивчення інформаційної екології в межах технічних дисциплін. Впровадження таких модулів є необхідною умовою для підготовки фахівців, здатних зберігати професійну ефективність та інтелектуальну стабільність попри будь-які зовнішні кризи.

Література:

1. Петрик В. В., Почепцов Г. Г., Сенченко М. І. Інформаційно-психологічна безпека людини, суспільства, держави. Київ : КНЕУ, 2017. 300 с.
2. Почепцов Г. Г. Віртуальні війни. Як маніпулюють нашою свідомістю. Харків : Фоліо, 2019. 288 с.
3. Ньюпорт К. Цифровий мінімалізм. Як навести лад у цифровому житті. Київ : Наш Формат, 2021. 192 с.

4. Злобіна О. Г. Особистість в умовах воєнного стану: стратегії адаптації та психологічна стійкість. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 2. С. 45–60.
5. Панчук О. Інформаційна гігієна під час війни: як не стати жертвою маніпуляцій та зберегти ментальне здоров'я. *Медіаграмотність та критичне мислення*. 2023. Вип. 4. С. 12–19.
6. Брижко В. М. Кібергігієна як складова інформаційної безпеки особистості. *Правова інформатика*. 2020. № 1(65). С. 44–52.
7. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі. Указ Президента України від 25.05.2020 № 195/2020.
8. Король О. В. Цифрові інструменти в роботі викладача ІТ: від навчання до менторства. *Інформаційні технології в освіті*. 2024. № 2. С. 88–101.
9. Медіаграмотність: посібник для вчителя / За ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк. Київ : ЦВП, АУП, 2021. 212 с.
10. Sharma B., Gupta S. Impact of Doomscrolling on Mental Health during Crisis. *Journal of Psychological Resilience*. 2023. Vol. 15. P. 112–128.

UDC 341.67:341.332.7(091)

RETROSPEKCJA A WSPÓŁCZESNE „ZDROWE” PODEJŚCIE DO DZIAŁAŃ KONSPIRACYJNYCH

RETROSPECTIVE AND A CONTEMPORARY "SOUND" APPROACH TO CONSPIRACY

Dr Renata Włodarczyk

prof. CB dr hab. inż.

Collegium Balticum Akademia

Nauk Stosowanych w Szczecinie

biegły Sądu Okręgowego

w Szczecinie, Polska

Orcid ID: 0000-0001-7871-6728

Autorka niniejszego doniesienia pragnie zwrócić uwagę na sytuację, z jaką mamy współcześnie do czynienia na Ukrainie. Chodzi tutaj o możliwość wykorzystania przez ten kraj działań konspiracyjnych na terenach zagarniętych przez wroga, który niszczy naród ukraiński i jego terytorium, zabija bezbronnych ludzi i chce zagarnąć ziemię, a wraz z nią dobra, jakie się jemu nie należą. Widząc, że Ukraina daje sobie doskonale radę ekonomicznie, gospodarczo i politycznie, nie mógł patrzeć na jej rozwój, więc zaatakował raz, a potem drugi, dla poniesienia własnych korzyści. W celu stłumienia takiego postępowania należy działać taką samą „bronią”, jaką przyjęła „bestia” kreującą się na „baranka w wilczej skórze”.

Słowa kluczowe: konspiracja, działalność konspiracyjna, wywiadowcza, opozycja, zabór, bezpieczeństwo, wolność, niepodległość, naród.

The author of this report wishes to draw attention to the situation we are currently facing in Ukraine. The issue at hand is the possibility of Ukraine engaging in covert operations in territories occupied by an enemy that is destroying the Ukrainian nation and its territory, killing defenseless people, and seeking to seize land – and with it, assets that do not belong to it. Seeing that Ukraine is doing very well economically, commercially, and politically, he could not bear to watch its progress, so he attacked once, and then again, for his own gain. To suppress such behavior, we must fight back with the same “weapon” used by the “beast” posing as a “lamb in a wolf’s skin.”

Keywords: conspiracy, underground activities, intelligence, opposition, partition, security, freedom, independence, nation.

Wprowadzenie do zagadnień dotyczących konspiracji

Autorka niniejszego doniesienia postanowiła odnieść się do zjawiska, które przez kolejne wieki towarzyszyło m.in. Polsce po „rozdarciu” jej przez zaborców. Wśród nich wiodła prym Rosja, której imperialistyczne i zbrodnicze zapędy trwają po dziś dzień, a ludziom trudno się od nich wyzwolić. Polsce udało się wyrwać ze szponów tyranów dopiero w 1918 r. dzięki zjednoczeniu się ciemnionych rodaków i rozwinęciu na ogromną skalę grup zaangażowanych w tajne spiskowanie.

Obecnie podejmowana walka wobec potęgi agresora może nie wystarczyć, więc jest nadzieja na spotęgowanie się sił działalności konspiracyjnej, które mogą dać wsparcie Ukrainie w pozbyciu się z ich ziem Rosjan – panoszących się i zabijających niewinnych ludzi, gdyż bezduszny dyktator postanowił zagarnąć dobra należące do innej nacji. Cierpiącej Ukrainie potrzebny jest kolejny zastrzyk mobilizacji społeczeństwa, choć to trudne, ale możliwe przy „cichym” niwelowaniu wroga na terenach przez niego zajętych oraz korzystaniu z każdej możliwej sposobności do realizacji akcji o podłożu totalnego zaskoczenia dla wroga ludzkości. Postępowanie takie może pomóc przezwyciężyć bariery strachu i bezsilności w kierunku osiągania maksymalnych profitów przy minimalnych stratach własnych. Taką możliwość stwarzają rosyjscy żołnierze nieświadomi często roli, jaką mają odegrać w konflikcie, niewłaściwie przygotowani i popełniający błędy strategiczne. Ukraińcy wiedzą czego chcą, dlatego każda forma przyjętej taktyki ma na celu wyrzucenie wroga z niegodziwymi zamiarami, poza granice ich państwa.

W tym miejscu należy rozwinąć ważne onegdaj dla Polaków pojęcie konspiracja (łac. *conspiratio*), które oznacza tajną, nielegalną, zorganizowaną działalność polityczną, rewolucyjną i wojskową zwróconą przeciwko rygorystycznej i niesprawiedliwej władzy¹⁴. W konspiracji, zwłaszcza w kontekście działań w okresach wojennych lub pod reżimami totalitarnymi, są stosowane różnorodne metody mające na celu zachowanie tajemnicy, ochronę uczestników (danej społeczności) i realizację celów, bez wykrycia ich przez władzę lub przeciwników będących po drugiej stronie „barykady”. W takich warunkach możliwa jest konspiracyjna dzięki tajnym, ukrytym, podziemnym organizacjom bądź tworzoną obecnie siatkom konspiracyjnym. Zaangażowanie w owe struktury jest ogromnym poświęceniem, bo zmierza do obalenia lub wprowadzenia zmian w istniejącej władzy, a w ślad za tym, przejęcie steru od rządzących poprzez ukazanie prawdy społeczeństwu, które jest z reguły oszukiwane w kwestii faktycznego stanu rzeczywistości.

W kontekście historycznym stosowano konspirację w sytuacjach, kiedy to oficjalne i legalne drogi działalności były zablokowane lub zakazane dla ogółu ludności danej społeczności. Wtedy pojawiały(-ją) się pojedyncze osoby bądź grupy liczące po kilka, kilkanaście osób. Ich celem jest zmiana istniejącego systemu, wprowadzenie koniecznych reform, obalenie rządu lub wyjawienie i uświadomienie prawdy na temat stanu

¹⁴ Zob. więcej W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 2000; A. Doboszyński, *Konspiracje*, Krzeszowice 2004.

faktycznego funkcjonowania władzy w konkretnym państwie, albo dokonanie próby wywarcia nacisku na inne kraje na świecie.

Retrospektywne spojrzenie na działalność konspirację

Historia konspiracji ukazuje bogactwo jej różnych wizerunków od zarania dziejów, gdzie kolejne wydarzenia przyczyniły się lub miały zasadniczy wpływ na zmiany polityczne, albo społeczne w różnych częściach naszego globu. Przez wieki były wykorzystywane jakieś grupy czy siatki konspiracyjne do obalenia lub przywrócenia władzy bądź do wprowadzenia zmian w funkcjonujących strukturach społecznych. Początki konspiracji sięgają bowiem czasów starożytnych, kiedy to ciemniejsi ludzie zaczęli tworzyć spiskowe organizacje prowadzone w tajemnicy przed sprawującymi rządy, a ich celem była poprawa jakości życia danej grupy.

Na przestrzeni kolejnych wieków, a wraz z tym całych epok, stawały się działania konspiracyjne coraz bardziej zorganizowane, wymierzone i stosowane w formie ewidentnej walki lub w formie oporu stosowanego przeciw tyranii władcy, odbierania jemu władzy, aż po rewolucje społeczne zmieniające diametralnie rzeczywistość lub ustrój społeczny. Konspiracja jest zatem zjawiskiem związanym nierozdzielnie z dążeniem ludzi do zmian, kiedy to zawiodły rzeczywiste, jawne i legalnie podejmowane działania. Trzeba przy tym zadać pytanie, czy możliwe byłoby zdobycie lub osiągnięcie zmierzonego celu, gdyby nie wprowadzono w czyn działań konspiracyjnych?

Z reguły okazuje się, że w danym momencie historii nie jest to możliwe, ale to „historia rozgrzesza”, a patrząc przez pryzmat biegu następujących po sobie faktów, wydają się być różnie postrzegane przez badaczy historii. Za odpowiedzią, że niemożliwe jest uzyskanie konkretnego celu bez konspiracji przemawia fakt, że jawne i otwarte działania wobec władzy unicestwiają się w zarodku (siła stoi po stronie rządzących) lub tłumi skutecznie w taki sposób, aby z czasem poszło w niepamięć to co chciano zmienić w stylu zarządzania.

Jak wspomniano, konspiracja opiera się na działaniach w obrębie tajności i ukrytym działaniu opartym na planach, stąd jawna konspiracja w formie działania otwartego jawi się jako sprzeczne z jej podstawowym założeniem. Najważniejsze jest tu zachowanie tajemnicy, gdzie skuteczność konspiracji wiąże się ewidentnie z ukryciem przed stroną przeciwną celów i metod podejmowanych działań. Przeciwnik nie ma możliwości szybkiej reakcji i całkowitego zniszczenia działalności konspiracyjnej, więc jest zaskoczony faktem finalnych rozwiązań, a więc element zaskoczenia daje przewagę. Konspiracja mając określone cele polityczne, militarne, ideologiczne, a obecnie również spiskowe – daje podstawę do nowej formy walki konspiracyjnej, wiążąc się z korzystaniem z podstaw do inicjowania wojen hybrydowych czy też informacyjnych.

Do tego jest konieczne zaplanowanie bardzo precyzyjnie wszczynanych działań i muszą być one ukierunkowane na osiągnięcie konkretnego efektu. W grupach i strukturach konspiracyjnych jest ważne wzajemne zaufanie między członkami skłonnyymi do

poświęceń, odpornymi na stres, zdenerwowanie, konieczność funkcjonowania pod presją czasu, co wyrażają zaangażowaniem w budowę dobrze pojętego konfliktu. Jak pokazała historia minionych wieków, ludzie ci są odważni, nawet gotowi do poświęcenia własnego życia dla dobrej idei i osiągnięcia wyznaczonego sobie celu.

Konspiracja przynosi efekty w sytuacjach kryzysowych lub gdy tradycyjne metody oporu całkowicie zawiodą, a ona umożliwia przeprowadzenie skutecznych akcji. Właśnie taka ukryta działalność przyczyniła się wiele razy do obalenia reżimów, tyranii, niesprawiedliwych rządów królów, cesarzy i polityków czy monarchii absolutnych. Wadą konspiracji jest bardzo duże ryzyko wykrycia spisku, a to może doprowadzić do represji wobec jego uczestników, ich aresztowań, co w przeszłości wiązało się z wymierzaniem im kary śmierci, a nawet mordów ich rodzin. Tak poważne represje stosowano wobec wszystkich bez wyjątku powiązanych lub zaangażowanych w działalność konspiracyjną.

Można zatem przyjąć, że konspiracja stanowi opór jednostki bądź społeczny, w sensie poświęcenia własnego życia w imię celów wyższych. Jednak tak wygórowane poświęcenie się nie zawsze przynosiło zamierzony skutek, zwłaszcza, że konspiracja nie zawsze była odzwierciedleniem pożądanego celu. Historia wykazała bowiem, iż dzięki konspiracji uzyskiwany obraz świata z widmem zła, wymagał przywrócenia równowagi w zaburzonym otoczeniu. Ze stosowanych wcześniej metod korzysta się do dnia dzisiejszego, zwłaszcza w kontekście działań opozycyjnych, wywiadowczych lub zorganizowanych grup, które funkcjonują w warunkach ograniczonej wolności, a nawet represji wobec ich rodzin.

Historycznie ujmując powyższe, działalność konspiracyjna stawiała się dzięki rozwojowi ideologii wysoko rozwiniętych państw, częścią światowych uwarunkowań politycznych. Stosowany podstęp, spiski i intrygi, przy tym zaangażowane w podziemie, zrobiły swoje dzięki aktywności ruchów narodowo-wyzwoleńczych, rewolucyjnych i tajnych stowarzyszeń działających w XIX w. oraz na przełomie XIX i XX w. W tamtym czasie powstało wiele tajnych organizacji konspiracyjnych w Europie i na świecie, zwłaszcza związanych ze zmianami społecznymi, walkami wyzwoleńczymi o niepodległość, z doprowadzeniem do obalenia monarchii absolutnej, systemów autorytarnych, burżuazyjnych czy wyzwalać się spod panowania kolonizatorów.

Jeśli chodzi o sytuację dziewiętnastowiecznych Polaków – „rozdartych” zniewoleniem przez sąsiednie mocarstwa: Rosję, Prusy i Austrię, to w różnych częściach podziału na zabory narodziły się organizacje spiskujące przeciwko ich panowaniu. Działalność konspiracyjna o charakterze narodowo-wyzwoleńczym dawała nadzieję na wolność i przywrócenie granic przed podziałów Polski. Warto więc wymienić kilka ruchów oporu, które wywarły swe znaczące piętno na późniejsze losy państwa polskiego:

- Towarzystwo Filomatów i Filaretów – organizacja młodzieży polskiej w Wilnie, działająca w latach 1817–1831 na rzecz podtrzymania tożsamości narodowej,

- Sprzysiężenie Wysockiego z 1828 r. – organizacja wojskowa, która doprowadziła do Powstania Listopadowego i brała w nim czynny udział,
- Stowarzyszenie Ludu Polskiego – tajna organizacja działająca w latach 1834–1841, której celem było zorganizowanie ogólnonarodowego powstania,
- Rząd Narodowy – ukryta władza podziemna, która kierowała zorganizowaną i niezwykle skuteczną walką z zaborcami¹⁵.

M.in. działania ww. organizacji doprowadziły do wybuchu najpierw Powstania Listopadowego, a potem Powstania Styczniowego. Choć oba powstania zakończyły się fiaskiem, to jednak pokazały jak wielki duch walki był w uciśnionym narodzie, jak potrafił się zjednoczyć działając w konspiracji i pokazać zaborcom, że nie dadzą rady z wykorzenieniem naszej polskości, rodzimej mowy oraz miłości do Ojczyzny. Natomiast wielu spośród uczestników tych powstań, tj. tajnych członków Rządu Narodowego i sejmu oraz oficerów wojska polskiego (około 10.000 Polaków) wyjechało do Europy zachodniej, uchodząc przed represjami. Emigracja ta została nazwana Wielką Emigracją zarówno ze względu na liczebność, jak też na skupienie w swym gronie wybitnych przedstawicieli społeczeństwa polskiego. Większość z nich miała pochodzenie szlacheckie i stanowiła inteligencję, polityków, artystów, literatów, uczonych, oficerów¹⁶. Wykształceni polscy emigranci postawili sobie za cel heroiczne działania pozwalające na stworzenie prężnego ruchu konspiracyjnego, który miał przyczynić się do pozyskania rodaków ze zniewolonych terenów, a tym samym miał doprowadzić wspólnymi siłami do odzyskania niepodległości przez Polskę.

Europa była w tamtym okresie miejscem przemian i dążeń do wyzwolenia spod ucisku rządzących, dlatego powstające tajne organizacje miały przewodzić ruchom narodowo-wyzwoleńczym lub rewolucyjnym w danym kraju, albo zmierzać do niepodległości, bądź reform społecznych. Wytężony wysiłek spiskowców przyczynił się do upadku dużych mocarstw, a na ich miejsce wprowadzano systemy oparte na zasadach demokratycznych. Dzięki temu w XIX w. stały się ruchy konspiracyjne głównym narzędziem walki o zmiany polityczne i społeczne, co w konsekwencji zmieniło kształt Europy, a nawet świata. Do ruchów tych dołączyła z wielką nadzieją i wizją wolności dla narodu polskiego nastawiona patriotycznie Wielka Emigracja. Emigranci z Polski zdawali sobie doskonale sprawę z ucisku i nękania narodu, od kiedy to bezskutecznie stawiali do walki o wolność, w tym w trzech zorganizowanych powstaniach. Ich działania w ukryciu na rodzimym gruncie, a zwłaszcza olbrzymi wysiłek poza jego granicami, okupione niezwykle bohaterstwem i heroizmem, osiągnęły w końcu pożądaný skutek. Bowiem w

¹⁵ J. Skowronek, *Młodość polska i jej organizacje w ruchu narodowym 1795-1864*, Warszawa 1994; T. Malarski, *Armia Królestwa Polskiego 1815-1830*, Warszawa 1996; B. Łopuszański, *Stowarzyszenie Ludu Polskiego*, Kraków 1975; A. Biernat, I. Ihnatowicz, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 2003; S. Kieniewicz, A. Zahorski, W. Zajewski, *Trzy powstania narodowe*, Warszawa 1992.

¹⁶ J. Zdrada, *Wielka Emigracja po Powstaniu Listopadowym*, Warszawa 1987.

dniu 11 listopada 1918 r. została Polska wyzwolona spod ciemężycielskich zaborców, odzyskując niepodległość, którą straciła na 123 lata.

Początek XX w. przypadał również w całej Europie na działania wojenne, które zostaną powtórzone, z niewielkim odstępem dwudziestolecia międzywojennego, w kolejnej i to o znacznie większym zasięgu – drugiej wojnie światowej.

Pierwsza wojna światowa, a wraz z nią ruchy konspiracyjne odegrały rolę katalizatora, bo przyczyniły się zarówno do jej wybuchu, jak też wpłynęły na przebieg procesu konfliktu zbrojnego. Zdarzeniem, które bezpośrednio doprowadziło do wybuchu tej wojny był spiskowy zamach w 1914 r. na ulicach Sarajewa, na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda. Zamachu dokonali serbscy nacjonaliści i oficerowie armii, którzy założyli w sierpniu 1901 r. w Belgradzie organizację konspiracyjną o nazwie „Czarna Ręka”. Organizacją tą kierował płk. armii Dragutin Dimitrijević, który wraz z jej członkami prowadził działalność propagandową organizując opór przeciwko Austro-Węgrom na terenie Bośni. Przy tym domagali się oni zjednoczenia wszystkich serbskich ziem i Serbów mieszkających poza Królestwem Serbii. W momencie, gdy doszło do zamachu, „Czarna Ręka” ściśle współpracowała z grupą o nazwie „Zjednoczenie albo Śmierć”, która została powołana w dniu 22 maja 1911 r.¹⁷

Zainicjowany pojedynczy akt konspiracyjny wywołał globalny konflikt, którym okazała się pierwsza wojna światowa. W trakcie jej trwania obie strony działań zbrojnych prowadziły intensywne operacje wywiadowcze, zbierały informacje o planach przeciwnika, prowadziły akcje sabotażowe, co w zasadniczy sposób przyczyniło się do osłabienia zdolności militarnych przeciwników. Można z tego wynioskować, że działania konspiracyjne miały w czasie trwania tamtej wojny wielowymiarowe znaczenie, do czego zalicza się następujące fakty:

- bezpośredni wpływ na wybuch wojny dzięki zamachowi na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda,
- wpływ na strategię militarną poprzez działania wywiadowcze, które kształtowały przebieg pierwszej wojny światowej,
- budowanie świadomości narodowej, co miało szczególnie znaczenie dla krajów walczących o niepodległość,
- zmiany w układzie sił, gdyż działania konspiracyjne przyczyniły się do zmian w równowadze sił międzynarodowych, co wymiennie zdecydowało o kształcie politycznych uwarunkowań przyszłej Europy.

Z powyższego widać, że działania konspiracyjne nie tylko wpłynęły, ale też dały impuls do wybuchu pierwszej wojny światowej, jak również wpłynęły na dynamikę wojenną i ukształtowanie nowego porządku politycznego na świecie¹⁸.

¹⁷ J. Pajewski, *Pierwsza Wojna Światowa 1914–1918*, Warszawa 2004.

¹⁸ J. Dąbrowski, *Wielka Wojna 1914–1918*, Oświęcim 2017.

Z kolei ruch konspiracyjny po wybuchu pierwszej wojny światowej przyjął na zniewolonych terenach polskich następujące kierunki:

- działalność niepodległościowa (orientacja antyrosyjska) – stworzenie przez Józefa Piłsudskiego i organizacje strzeleckie (Związek Strzelecki, Drużyny Strzeleckie), które stały się zaczątkiem Legionów Polskich. Konspiracja ta miała charakter jawno-tajny, to znaczy organizacje działały legalnie w Austro-Węgrzech, ale ich struktury w zaborze rosyjskim były tajne,

- działalność orientacji prorosyjskiej skupiła się wokół Narodowej Demokracji na czele z Romanem Dmowskim, gdzie celem było dążenie do zjednoczenia ziem polskich pod przywództwem cara a przeciwko Niemcom,

- powstanie Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) – utworzonej w 1914 r. przez Józefa Piłsudskiego jako tajnej organizacji działającej na zniewolonych ziemiach polskich. Celem POW było prowadzenie walk dywersyjnych, sabotażu i wywiadu przeciwko państwom centralnym, tj. Niemcom, Austro-Węgrom i z czasem także Rosji.

- działalność wywiadowcza – organizacje konspiracyjne z terenów polskich przekazywały informacje wywiadowcze państwom ententy (Wielka Brytania, Francja, Rosja, później m.in. Włochy, USA, Japonia i Serbia) bądź centralnym (Niemcy, Austro-Węgry), w zależności od orientacji politycznej.

- propaganda i prasa podziemna – wydawanie tajnej prasy informującej o sytuacji i przebiegu walk frontowych oraz szerzenie idei niepodległościowych.

Z tego widać, że na terenach polskich działalność konspiracja w czasie pierwszej wojny światowej stanowiła bardzo istotny element przygotowujący do przejęcia władzy i budowy struktur wojskowych, co nastąpiło po odzyskaniu niepodległości w 1918 r.¹⁹

W czasie drugiej wojny światowej działalność konspiracja odegrała bardzo ważną rolę, wpływając zarówno na przebieg konfliktu, jak też na funkcjonowanie okupowanych narodów. Na przykład powołane Polskie Państwo Podziemne²⁰ było jedną z największych organizacji ruchu oporu. W jej skład wchodziła Armia Krajowa biorąca udział w akcjach sabotażowych, wywiadowczych, propagandowych. Dzięki zaangażowaniu wielu ludzi, zebrano cenne informacje, aby przeprowadzić akcje dywersyjne, które osłabiały wroga.

¹⁹ A. Dziurok, F. Musiał, Ł. Kamiński, M. Gałęzowski, *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918-1989*, Wyd. IPN, Warszawa 2012.

²⁰ Polskie Państwo Podziemne (PPP) stanowiło w czasie drugiej wojny światowej tajną strukturę państwa polskiego, działając prężnie w imieniu rządu RP na uchodźstwie, na terenach okupowanych przez III Rzeszę i ZSRR. Jego początek wiąże się z utworzeniem w dniu 27 września 1939 r. polityczno-wojskowej organizacji konspiracyjnej Służby Zwycięstwu Polski (SZP), którą w listopadzie 1939 r. zastąpił Związek Walki Zbrojnej (ZWZ). Komendantem ZWZ został gen. Kazimierz Sosnkowski, który dowodził z Paryża, a podlegali jemu dowódcy obszarów okupacji sowieckiej – gen. Michał Karaszewicz-Tokarzewski oraz niemieckiej – gen. Stefan Rowecki „Grot”. Po klęsce Francji i przeniesieniu rządu RP do Londynu zmieniono system dowodzenia podziemiem, przy tym na teren Polski został komendantem głównym ZWZ – gen. Stefan Rowecki, zob. M. Ney-Krwawicz, *Armia Krajowa. Siły Zbrojne Polskiego Państwa Podziemnego*, Warszawa 2009, s. 264-267.

Działalność takich grup była znana na Bałkanach, we Francji, Jugosławii i krajach nordyckich. Prowadzone przez organizacje działania miały istotny wpływ na morale społeczeństwa. Działalność konspiracyjna pozwalała okupowanym narodom zachować kulturę, język i ducha niepodległości, dając wiarę i siłę do walki z okupantem. Tajne organizacje i ich działalność sabotażowa podtrzymywały nie tylko tożsamość narodową, dając impuls do wytrwania w walce o niepodległość, ale miały też wkład w strategię wojenną. Ponadto działania konspiracyjne miały wpływ na przemiany powojenne i kształtowanie się nowego wizerunku politycznego Europy oraz świata.

Współczesne podejście do działań konspiracyjnych

21. Aktualnie działalność konspiracyjna ma inną formę, gdyż są tworzone „teorie spiskowe” i ich alternatywna narracja w Internecie jako tajne operacje wywiadowcze czy spekulacje na temat wpływu bogatych miliarderów na porządek świata itp. Ogrom platform internetowych umożliwia natychmiastowe rozpowszechnienie każdej informacji, a to sprzyja różnym teoriom spiskowym i spekulacjom. Omawiana konspiracja zmieniła formę, bo tajne działania prowadzą agencje państwowe i wojsko, które mają chronić interesy swojego państwa. Niechybnie w erze cyfrowej ma to duży wpływ na politykę, bezpieczeństwo i struktury funkcjonowania wielu społeczeństw.

Obecnie są stosowane różne metody w działaniach konspiracyjnych, które są dostosowywane do celów, jakim mają służyć i tak wyróżnia się następujące:

1. Tajna komunikacja: • kody i szyfrowanie; • kanały ukryte i zakamuflowane.
2. Struktury organizacji: • komórkowe, gdzie każda komórka działa niezależnie (jest tutaj ryzyko ujawnienia całej sieci); • agentura, gdzie działają wyszkoleni z różnych dziedzin agencji; • hierarchia, która koordynuje działania całej organizacji.
3. Operacje sabotaż: • działania uszkodzające infrastrukturę; • dywersja w postaci akcji mających rozproszyć uwagę przeciwnika.
4. Infiltracja: • infiltracja struktur przeciwnika jako przenikanie do organizacji lub instytucji, co ma osłabić wroga od środka; • wywiad i kontrwywiad jako zbieranie informacji, raportowanie, analiza danych, przeciwdziałanie akcjom szpiegowskim.
5. Wykorzystywanie technologii: • cyberbezpieczeństwo wykorzystywane podczas działań konspiracyjnych do szyfrowania, technik maskowania danych itd.; • ataki hackerskie – przełamujące zabezpieczenia systemów informacyjnych państwa, aby wykraść dane, co oddziałuje ujemnie na systemy rządowe lub finansowe.

Znaczenie ww. metod konspiracyjnych, od tradycyjnych spotkań i ustaleń, komunikacji szyfrowej, działań sabotażowych, po dywersję – stanowi solidną podstawę tajnych operacji, utrzymania bezpieczeństwa państwa, elastyczności i zdolności adaptacji do zachodzących zmian. Metody te mogą też wpływać strategicznie na wynik konfliktu, przekazywanie ważnych wiadomości, wartości, budowanie świadomości społecznej.

Działania konspiracyjne, zwłaszcza w okresie prowadzenia wojny czy reżimu totalitarnego, są stosowane metodami mającymi utrzymać określoną tajemnicę, chronić

uczestników i realizować ściśle cele, bez wykrycia przez władze i przeciwników. Do najczęściej stosowanych metod konspiracyjnych należą następujące:

Kryptografia – używanie szyfrów i kodów do przesyłania tajnych informacji, które są nieczytelne dla niepowołanych osób. W przeszłości stosowano np. szyfr Cezara (szyfr podstawieniowy), którego używał Juliusz Cezar w postaci przesuwania liter w alfabecie o ustaloną liczbę miejsc. Z kolei szyfr Vigenère'a jako bardziej zaawansowany, gdyż korzysta się tutaj z tablic liter i kluczy, aby odczytać zaszyfrowaną wiadomość²¹. Natomiast Enigma – maszyna szyfrująca używana przez Niemców podczas drugiej wojny światowej; szyfry złamał aliancki kryptoanalizator pochodzący z Bydgoszczy – Marian Rejewski, a miało to ogromne znaczenie dla zakończenia działań wojennych²².

Zmiana tożsamości agentów – w kontekście wojennym, politycznym i wywiadowczym są fałszowane dokumenty, np. dowód osobisty, paszport, akt urodzenia, dyplomy, świadectwa pracy itd., gdzie dla ukrycia oryginalnych danych agenta zmienia się dane osobowe: imiona, nazwiska, daty, adres zamieszkania, edukację, zatrudnienie, pochodzenie. Na ten użytek są też tworzone wiarygodne historie życia, która „wyjaśnia” wcześniejsze koneksje osoby. Zmianie podlega także wygląd agenta, np. kolor, uczesanie, długość włosów, zarost, sposób ubioru, tusza (chudnięcie, tycie).

Aktualnie zmienia się diametralnie wygląd typowanych osób, stosując chirurgię plastyczną i inne zabiegi chirurgiczne. W tym celu tworzy się nową tożsamość i używa pseudonimów, aby chronić agentów i członków ich rodzin przed zdekonspirowaniem. Zmiana tożsamości pozwala ukryć prawdziwe zamiary i przynależność zaangażowanych w działalność opozycyjną lub wywiadowczą.

Skrzynki kontaktowe – to ukryte miejsca, trudne do znalezienia przez osoby postronne, które zawierają zaszyfrowaną wiadomość w gazecie lub informację schowaną np. w specjalnej skrytce, dziurze w murze, dziupli drzewa, pod kamieniem. Zakamuflowane one były w miejscach publicznych miasta, na prowincji, uboczu, w lesie itd. Tajne skrytki służyły też do przekazania broni, instrukcji wywiadowczej, radiostacji, potrzebnych do akcji przedmiotów lub tych codziennego użytku, które miały ukryte znaczenie. Pomimo niejako dewaluacji tej metody, z martwych skrzynek korzystają nadal np. nielegale (oficer wywiadu wykorzystywany za granicą do najtrudniejszych zadań, pod przybraną tożsamością, bez posiadania immunitetu dyplomatycznego)²³.

Zasada ograniczonego zaufania – to podstawowa zasada konspiracji, wywiadu, operacji tajnej, która zakłada, że w działaniach wymagających ukrycia celów, strategii i tożsamości, zaufanie ogranicza się do niezbędnego minimum. Przyjmuje się, że nawet osoby, które są zaangażowane w tę samą sprawę nie powinny mieć pełnego wglądu w

²¹ P. Słowiński, *Geniusze szyfrów. Historia tajnych kodów od egipskich hieroglifów do komputerów kwantowych*, Warszawa 2024, s. 15-54.

²² R. Wobst, *Kryptologia – Budowa i łamanie zabezpieczeń*, Warszawa 2002, s. 138.

²³ Zob. więcej V.V. Severski, *Nielegalni*, Warszawa 2011, s. 157.

całość planu, operacji, działania, czyli nawet współpracownicy ze sobą mogą nie znać szczegółów, gdyż zdrada, niezamierzona dekonspiracja, czy nieprzewidziane okoliczności mogą zagrażać bezpieczeństwu przedsięwzięcia. Wielu agentów i członków organizacji wie tylko to co jest niezbędne do wykonania zadania, a nie ma pełnej informacji o całej grupie, jej planach – w ten sposób minimalizuje się ryzyko zdrady²⁴.

Działania pod przykrywką – takie działania konspiracyjne były prowadzone w ramach legalnych organizacji, np. różnych stowarzyszeniach, partiach politycznych, związkach zawodowych czy kulturalnych. Pozwalało to na ukrycie prawdziwych działań, np. Polska Partia Socjalistyczna, Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Narodowe w Polsce. Organizacją, która kierowała się interesami okupanta – Związku Radzieckiego²⁵ i jawnie z nim współpracowała, była komunistyczna Polska Partia Robotnicza (PPR) – wzywała Polaków do powstania, aby pomóc nadciągającej ze wschodu Armii Czerwonej²⁶.

Wykorzystywanie sieci informacyjnych – metoda stosowana w działaniach konspiracyjnych, opozycyjnych i wywiadowczych – polegająca na budowaniu i korzystaniu ze struktur pozwalających na wymianę, gromadzenie i przesyłanie informacji w sposób bezpieczny, dyskretny. Sieci informacyjne mogą obejmować osoby, organizacje, systemy komunikacyjne i techniki umożliwiające efektywną, tajną wymianę danych, zachowując bezpieczeństwo przed wrogimi służbami wywiadowczymi i innymi zagrożeniami. Stosowanie bezpiecznych kanałów komunikacji, które były trudniejsze do wykrycia przez wroga, np. listy, kurierzy, informacje przez radio i inne formy przekazu. W ruchach oporu podczas drugiej wojny światowej, sieci informacyjne były podzielone na segmenty, gdzie każda komórka grupy operacyjnej miała kontakt tylko z wybranymi osobami, a informacje przepływały w łańcuchu, co chroniło całą sieć w razie aresztowania ogniwa (jednej osoby). Ważną rolę odegrali w ruchu oporu także kurierzy Armii Krajowej, którzy przekazywali między centralą a oddziałami w terenie ważne informacje. Dotyczyły one planów działań, lokalizacji i innych danych wywiadowczych, a były przekazywane np. na zaszyfrowanych kartkach papieru, w butach, zaszyte w elementach odzieży itd.

Wielka ostrożność w relacjach międzyludzkich – polegała na stosowaniu zasad minimalizowania kontaktów, unikania skupisk ludzkich, które przyciągały uwagę, czy ciągła rotacja członków, by zmniejszyć ryzyko wykrycia. W działaniach konspiracyjnych – każda interakcja z obcymi ludźmi może skutkować potencjalnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa całej sieci, organizacji, operacji. Podobnie jak sposoby opisane powyżej, w

²⁴ W. Łebkowski, *Nauka i sztuka wojenna*, [w:] M. Krauze, B.M. Szulc (red.), *Sztuka wojenna (konteksty teoretyczne i praktyczne)*, Toruń 2000, s. 89.

²⁵ Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ros. ZSRR) funkcjonował jako totalitarne imperium komunistyczne, którego interesy w okresie istnienia (1922–1991) koncentrowały się na ekspansji ideologicznej, geopolitycznej, dominacji militarnej i eksploatacji gospodarczej podporządkowanych sobie terenów, z których ZSRR czerpało ogromne zyski na niekorzyść podległych krajów bloku wschodniego.

²⁶ S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne*, Warszawa 2008, s. 143.

drugiej wojnie światowej przekazywano informacje wywiadowcze ruchu oporu na zasadzie „jedna osoba zajmuje się tylko jednym etapem operacji, nie znając jej szczegółów”²⁷, co chroniło przed zdradą lub złamaniem ogniwa. Do tego agenci wywiadu i inni opozycjoniści unikali spotkań towarzyskich w kawiarniach, barach, na ulicy, wybierając odosobnione miejsca, gdzie bezpiecznie omawiano powierzany etap zadania.

Bezpieczne miejsca – nazywane kryjówkami, schronami; stanowią wybrane lokalizacje zapewniające schronienie dla członków działań konspiracyjnych, wywiadowczych, opozycyjnych podczas wystąpienia niebezpieczeństwa lub potrzeby ukrycia się przed wrogimi służbami. Członkowie ruchu oporu w drugiej wojnie światowej wykorzystywali piwnice, pustostany, komórki w domach itd., bo chroniły w razie potrzeby i były znane tylko współpracownikom, by minimalizować ryzyko dekonspiracji.

Dezinformacja – stanowi celowe wprowadzanie przeciwnika w błąd poprzez rozpowszechnianie fałszywych informacji, które mają na celu ograniczenie czujności lub doprowadzenie do popełnienia błędu. W Instrukcji Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego z 1929 r. jest mowa o „dezinformacji” – *podanie wywiadowi przeciwnika wiadomości ukrywającej własne zamierzenia i zmuszenie go do traktowania informacji podanej przez wywiad własny jako prawdziwej, względnie zmuszanie wywiadu obcego do analizy inspirowanych wiadomości przez czas dłuższy*²⁸.

Trening i dyscyplina – działalność konspiracyjna opiera się na edukacji oraz przygotowaniu fizycznym i psychicznym uczestników organizacji, którzy w razie potrzeby potrafią w dużym stresie działać i wykorzystywać do tego sprzyjające warunki.

Wymienione powyżej metody są powszechnie używane do dnia dzisiejszego, zwłaszcza w kontekście akcji opozycyjnych, wywiadowczych czy realizowanych przez inne organizacje, które działają w warunkach ograniczonej wolności lub represji.

Krótkie podsumowanie podjętej problematyki

- Obecna Rosja „zjadła zęby” na stosowaniu powyższych metod, ponieważ potrafi doskonale poruszać się, korzystając z działań pomijających zasady humanitaryzmu wobec innych nacji. Rosjanie szkoleni w ośrodkach agenturalnych są ekspertami w opanowaniu meandrów tworzenia skomplikowanych wydarzeń mających na celu pirackie korzystanie z cudzych zasobów i cudzego dorobku, przy tym znają meandry ludzkiego umysłu, aby zaakceptował „papkę” jako relikwyt podawany oficjalnie w mediach.

- Zawsze wroga jest najlepiej atakować jego własną bronią, aby nie spostrzegł się, że inni potrafią działać tak samo, tzn. rozszyfrować podawane publicznie „newsy”, rozpracować w konspiracji zasób stosowanej a przestępczej działalności, opracować własną

²⁷ W. Drzymulski, *Zagadnienie bezpieczeństwa w konspiracji*, [w:] Studium Polski Podziemnej w Londynie, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, SPP, sygn. Kolekcja 10, Vol. 7, s. 7-9.

²⁸ A. Peplowski, *Wojna o tajemnice*, Kraków 2011, s. 335.

koncepcję zastosowania „antidotum” i wprowadzić je w czyn tak, aby wróg nie zorientował się, że zadziałała na niego pułapka.

- Wprowadzenie w czyn sprytnego planu powinno opierać się na solidnej działalności konspiracyjnej, która jak wykazała historia i czasy współczesne, potrafi zniweczyć wiele niegodziwych planów wroga.

- Efektywność działań konspiracyjnych zmusza niejako ludzi do działania w celu poprawy swojego życia, ponieważ przekłada się na sukcesy polityczne i militarne podczas wojen, a więc może wpłynąć na bieg istniejącej sytuacji i jej zakończenie.

Bibliografia:

1. Biernat A., Ihnatowicz I., *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
2. Dąbrowski J., *Wielka Wojna 1914-1918*, Wydawnictwo: Napoleon V, Oświęcim 2017.
3. Doboszyński A., *Konspiracje*, Dom Wydawniczy „Ostoja”, Krzeszowice 2004.
4. Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
5. Drzymulski W., *Zagadnienie bezpieczeństwa w konspiracji*, [w:] Studium Polski Podziemnej w Londynie, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, SPP, sygn. Kolekcja 10, Vol. 7.
6. Dziurok A., Musiał F., Kamiński Ł., Gałęzowski M., *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918-1989*, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2012.
7. Kieniewicz S., Zahorski A., Zajewski W., *Trzy powstania narodowe*, Wydawnictwo: Książka i Wiedza, Warszawa 1992.
8. Korboński S., *Polskie Państwo Podziemne*, Wydawnictwo: Świat Książki, Warszawa 2008.
9. Łebkowski W., *Nauka i sztuka wojenna*, [w:] M. Krauze, B.M. Szulc (red.), *Sztuka wojenna (konteksty teoretyczne i praktyczne)*, Wydawnictwo: Adam Marszałek, Toruń 2000.
10. Łopuszański B., *Stowarzyszenie Ludu Polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1975.
11. Malarski T., *Armia Królestwa Polskiego 1815–1830*, Wydawnictwo: „Militaria”, Warszawa 1996.
12. Ney-Krwawicz M., *Armia Krajowa. Siły Zbrojne Polskiego Państwa Podziemnego*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2009.
13. Pajewski J., *Pierwsza Wojna Światowa 1914–1918*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
14. Peplowski A., *Wojna o tajemnice*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011.
15. Severski V.V., *Nielegalni*, Wydawnictwo: „Czarna Owca”, Warszawa 2011.
16. Skowronek J., *Młodzież polska i jej organizacje w ruchu narodowym 1795-1864*, Wydawnictwo: „Neriton”, Warszawa 1994.

17. Słowiński P., *Geniusze szyfrów. Historia tajnych kodów od egipskich hieroglifów do komputerów kwantowych*, Wydawnictwo: Zona Zero, Warszawa 2024.
18. Wobst R., *Kryptologia – Budowa i łamanie zabezpieczeń*, Wydawnictwo: „RM”, Warszawa 2002.
19. Zdrada J., *Wielka Emigracja po Powstaniu Listopadowym*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1987.

УДК 316.77

ІНФОРМАЦІЙНІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

INFORMATION AND COMMUNICATION CHALLENGES OF THE PRESENT DAY

Роман Сушко,

головний судовий експерт

Дніпропетровського НДЕКЦ МВС України,

м. Дніпро, Україна

У роботі проаналізовано ключові трансформації інформаційного середовища в умовах глобальної цифровізації. Досліджено феномени інформаційного перевантаження, «постправди» та вплив алгоритмів соціальних мереж на суспільну свідомість. Визначено ризики дегуманізації спілкування та поширення маніпулятивних технологій.

Ключові слова: інформаційне суспільство, комунікаційні виклики, штучний інтелект, медіаграмотність, цифровізація.

The paper analyzes the key transformations of the information environment in the context of global digitalization. The phenomena of information overload, post-truth, and the influence of social media algorithms on public consciousness are examined. The risks of communication dehumanization and the spread of manipulative technologies are identified.

Keywords: information society, communication challenges, artificial intelligence, media literacy, digitalization.

Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується практично тотальною цифровізацією та переходом до інформаційного суспільства. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій не лише відкрив нові можливості для глобальної комунікації, але й породив комплекс специфічних проблем. Серед них - поширення маніпуляцій, криза довіри до традиційних джерел інформації та кіберзагрози. За таких умов медіаграмотність та медіабезпека трансформуються з факультативних навичок у базовий фундамент національної безпеки та особистої стійкості індивіда.

Однією з ключових проблем сучасності є інформаційне перевантаження. Обсяг даних, який генерується щосекунди, перевищує когнітивні можливості людини для їхнього якісного сприйняття та аналізу. Це призводить до зниження концентрації уваги та вразливості до маніпуляцій. Другою вагомою проблемою є поляризація суспільства через алгоритми соціальних мереж. Алгоритми платформ (таких як

Facebook, TikTok, X) налаштовані на утримання уваги користувача, через що створюють так звані «інформаційні бульбашки» або «ехо-камери». Людина отримує лише той контент, що підтверджує її власні упередження, повністю ігноруючи альтернативні точки зору [1, с. 45]. Крім іншого, це може бути зумовлено тим, що у сучасному комунікаційному просторі об'єктивні факти є менш значущими для формування суспільної думки, ніж звернення до емоцій та особистих переконань [2, с. 88].

Особливе місце посідає проблема анонімності та безкарності в мережі Інтернет. Створення ботоферм та використання генеративного штучного інтелекту (ШІ) дозволяє масштабувати дезінформацію до небачених раніше обсягів за мінімальних фінансових витрат.

Потрібно зазначити, що медіабезпека — це стан захищеності психіки людини, суспільної свідомості та державних інститутів від деструктивних інформаційних впливів. В умовах сучасних гібридних конфліктів медіапростір перетворюється на повноцінне поле бою. Основними загрозами у цьому контексті є:

- класична дезінформація та пропаганда: свідоме поширення неправдивих відомостей з метою деморалізації населення або викривлення реальності.
- дипфейки (Deepfakes): використання технологій штучного інтелекту для створення фото-, аудіо- чи відеоконтенту, де обличчя або голос однієї людини реалістично замінюються іншою. Ця технологія дозволяє фальсифікувати заяви політиків чи лідерів думок.
- маніпуляція емоціями: використання тригерних тем (страх, гнів, паніка) для вимкнення раціонального мислення у споживача інформації.

Як зазначає дослідник Г. Почепцов, сучасні смислові війни спрямовані не на фізичне знищення супротивника, а на руйнування його моделі світу та здатності чинити опір [3]. Тому медіабезпека вимагає не лише технічного захисту (кібербезпеки), але й когнітивного захисту населення. Для цього необхідно забезпечити медіаграмотність людей.

Медіаграмотність визначається як сукупність знань, умінь та навичок, що дозволяють людям аналізувати, оцінювати та створювати повідомлення у різних формах. Вона виступає головним щитом проти інформаційних вірусів.

Для ефективної протидії дезінформації кожен користувач має володіти базовими інструментами:

1. Аналіз першоджерела: перевірка того, хто першим опублікував новину. Якщо це анонімний Telegram-канал або сайт-сміттярка без зазначення редакції - рівень довіри має бути нульовим.
2. Зворотний пошук за зображенням: використання сервісів Google Lens, TinEye або RevEye для виявлення того, чи не було фото зроблене кілька років тому в іншій країні та використане як «свіжа новина».

3. Перевірка метаданих: використання спеціальних програм (наприклад, Jeffrey's Image Metadata Viewer) для з'ясування точного часу, дати та геолокації створення цифрового файлу.

4. Аналіз експертного середовища: вивчення бекграунду спікера, який дає коментар. Чи є він профільним спеціалістом, чи просто медійним обличчям.

Український досвід впровадження медіаграмотності через національні проекти, такі як «Фільтр» Міністерства культури та інформаційної політики або ініціативи IREX, показує, що найбільш ефективним є залучення ігрових методик та інтеграція цих занять у шкільну програму [4, с. 112].

Для розуміння масштабу проблеми варто розглянути реальні випадки застосування деструктивних інформаційних технологій:

- як приклад випадок штучно згенерованого заклику (ШЗ): під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну ворог застосував дипфейк із зображенням Президента України, який нібито закликав скласти зброю. Завдяки швидкій реакції офіційних джерел та низькій на той момент якості відео, фейк було оперативно спростовано. Проте з розвитком ШЗ у 2024–2026 роках розпізнавати такі підробки стає все важче.

- другий приклад - «емоційна голка»: поширення в мережі повідомлень про «тотальне відключення зв'язку та світла по всій країні на місяці». Такі вкиди розраховані на створення паніки та хаотизацію суспільства. Протидією тут виступає виключно орієнтація на офіційні канали комунікації державних органів.

Ці приклади доводять, що ворог б'є по найвразливішому місці - людській психології. Інформаційна гігієна має стати такою ж звичною щоденною рутиною, як і гігієна побутова.

Для подолання комунікаційних криз та розбудови надійної системи медіабезпеки необхідна тісна взаємодія держави, журналістської спільноти та громадянського суспільства. Основні кроки мають включати:

- системну освіту: запровадження наскрізної медіаосвіти від дитячого садка до університетів, а також створення спеціальних програм цифрової грамотності для людей похилого віку.

- підтримку незалежного процесу дослідження інформації на достовірність, повноту та істинність, спрямований на виявлення фейків, маніпуляцій, пропаганди та популізму.

- маркування контенту ШЗ: на законодавчому рівні зобов'язати платформи та авторів чітко маркувати контент, створений або змінений за допомогою штучного інтелекту.

- відповідальність платформ: посилення вимог до технологічних гігантів щодо блокування ботоферм та деструктивних каналів поширення мови ворожнечі.

Поява та стрімке поширення генеративного штучного інтелекту (ШІ) стали одним із найбільш радикальних викликів останнього десятиліття. ШІ не просто автоматизує передачу даних, він починає виступати суб'єктом комунікації, генеруючи контент, який часто неможливо відрізнити від людського.

Одним із головних ризиків є технологія «дипфейків» (deepfakes). Використання нейромереж для створення реалістичних, але повністю сфальсифікованих аудіо- та відеоматеріалів підриває фундамент суспільної довіри. Як зазначають експерти з кібербезпеки, це створює умови для небачених раніше масштабів маніпуляції громадською думкою та дезінформації [5, с. 112].

Крім того, використання ШІ-ботів у клієнтській підтримці та соціальних мережах веде до дегуманізації комунікації. Алгоритмізація відповідей виключає емоційний контекст та індивідуальний підхід, що в довгостроковій перспективі може послабити соціальні зв'язки та здатність людей до глибокої міжособистісної взаємодії. Виникає етична дилема: де проходить межа між допомогою ШІ та заміною людської ідентичності цифровим сурогатом [6].

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що сучасні інформаційні та комунікаційні виклики мають системний характер. Інформаційне перевантаження та епоха «постправди» вимагають від особистості не просто навичок пошуку даних, а розвиненого критичного мислення. Трансформація міжособистісної комунікації в бік цифровізації несе загрозу втрати емпатії та соціальної ізоляції, попри технічну «підключеність». Водночас штучний інтелект, відкриваючи колосальні можливості для обробки знань, створює нові ризики у сфері безпеки та автентичності інформації.

Основним шляхом подолання цих викликів є впровадження комплексних програм з медіаграмотності та розвиток етичних стандартів використання цифрових технологій. Лише поєднання технологічного захисту та критичного сприйняття контенту дозволить зберегти стійкість суспільства перед викликами інформаційної епохи.

Література:

1. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк ; за наук. ред. В. В. Різуна. - Київ : Центр вільної преси, 2012. - 352 с.
2. McIntyre L. Post-Truth. Cambridge, MA : MIT Press, 2018. 232 p
3. Почепцов Г. Г. Когнітивні війни в сучасному медіапросторі. *MediaSapiens*. 2023. URL: detector.media (дата звернення: 22.04.2026).
4. Національний проєкт з медіаграмотності «Фільтр» : методичні рекомендації для державних службовців / Міністерство культури та інформаційної політики України. Київ, 2021. 156 с.
5. Дзюба М. Т. Інформаційна безпека держави в умовах глобалізації : навч.

посіб. Харків : Право, 2020. 312 с.

6. Фейки і маніпуляції в медіа : як розпізнати та протидіяти : практ. посіб. / Ін-т масової інформації. Київ, 2023. 88 с.

УДК 070:316.77:355.01(477)

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

MEDIA LITERACY AS A FACTOR IN COUNTERING RUSSIAN INFORMATION AGGRESSION IN UKRAINE

Анастасія Бреус,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна;

Тетяна Григорович,

завідувач сектору почеркознавчих
досліджень технічного дослідження
документів та обліку відділу
криміналістичних видів досліджень
Тернопільського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС
України, м. Тернопіль, Україна

Orcid ID: 0009-0000-8765-6499

У статті розглядається медіаграмотність як ключовий фактор протидії російській інформаційній агресії в умовах гібридної війни проти України. Проаналізовано методи дезінформації та пропаганди, зокрема з використанням штучного інтелекту, соціальних мереж і кібератак. На основі Стратегії розвитку медіаграмотності до 2026 року та даних «Індексу медіаграмотності українців 2020–2025» показано динаміку рівня медіаграмотності населення, ефективність державних і громадських ініціатив (кампанії Smart Angel, StopFake, «Фільтр», програма IREX «Learn to Discern»). Обґрунтовано необхідність системного розвитку медіаграмотності для зміцнення інформаційної безпеки та суспільної стійкості.

Ключові слова: медіаграмотність, інформаційна агресія, російська пропаганда, дезінформація, інформаційна стійкість, гібридна війна.

The article examines media literacy as a crucial factor in countering Russian information aggression in the context of the hybrid war against Ukraine. The study analyzes the main methods of disinformation and propaganda employed by the Russian Federation, including the use of artificial intelligence technologies, social media platforms, coordinated information campaigns, and

cyberattacks. Particular attention is paid to the growing role of digital technologies in spreading manipulative content and influencing public opinion.

Drawing on the Strategy for Media Literacy Development in Ukraine until 2026 and the findings of the Media Literacy Index of Ukrainians 2020–2025, the article explores trends in the development of media literacy among the population and assesses the effectiveness of national efforts aimed at strengthening critical thinking and resistance to information manipulation. The research highlights the contribution of governmental and civil society initiatives, including the Smart Angel campaign, the StopFake fact-checking project, the national media literacy project “Filter,” and the IREX educational program Learn to Discern. These initiatives have played a significant role in improving citizens’ ability to identify false information, verify sources, and resist propaganda narratives.

The article substantiates the necessity of a systematic and comprehensive approach to media literacy development as an essential component of national information security and social resilience. It is argued that enhancing media literacy contributes not only to protecting individuals from disinformation but also to strengthening democratic values, civic engagement, and the overall capacity of society to withstand external information threats. The findings demonstrate that media literacy has become one of the most effective instruments for safeguarding Ukraine’s information space during wartime.

Keywords: *media literacy, information aggression, Russian propaganda, disinformation, information resilience, hybrid warfare.*

Сьогодні медіаграмотність стає особливо важливою через стрімке зростання впливу інформаційних технологій, зокрема штучного інтелекту, та соціальних мереж. Для України це питання має критичне значення в умовах триваючої гібридної війни з боку росії. Агресор активно використовує медіапростір для поширення дезінформації та пропаганди з метою маніпулювання громадською думкою, підриву довіри до державних інституцій, введення в оману щодо ситуації на фронті, залякування населення, розколу суспільства через штучні конфлікти та наративи, а також послаблення міжнародної підтримки України. У таких умовах здатність критично оцінювати інформацію, перевіряти джерела та розпізнавати маніпуляції стає необхідною навичкою для кожного громадянина. Розвиток медіаграмотності сприяє зміцненню інформаційної безпеки держави та формуванню стійкого до пропаганди суспільства [1].

Значну роль у структурі інформаційної агресії відіграють кібератаки, які з 2014 року еволюціонували від прямого знищення даних до складних кампаній з витоку конфіденційної інформації, що може використовуватись як інструмент політичного та економічного тиску. Серед сучасних тактик – фішинг, соціальна інженерія, впровадження шпигунського ПЗ та атаки на канали постачання. Особливу загрозу становлять атаки на критичну інфраструктуру – енергетичну, банківську, інформаційну та урядову. Україна опинилася в умовах багаторівневої інформаційної

агресії, яка вимагає не лише реагування на окремі інциденти, а й формування стійкої системи кібер- та інформаційної безпеки з урахуванням новітніх форм атак і інформаційного впливу [2, с. 83].

Згідно зі Стратегією Міністерства культури та інформаційної політики України з розвитку медіаграмотності на період до 2026 року, медіаграмотність визнано пріоритетом для посилення стійкості суспільства до інформаційних загроз. Дослідження «Індекс медіаграмотності українців 2020–2025» (ГО «Детектор медіа») демонструє динамічні зміни: у 2022 році частка українців з вищим за середній рівнем медіаграмотності зросла до 81 %, а в 2025 році 69 % населення мають вищий за середній або високий рівень, хоча високий рівень знизився до 9 % через оновлення методології та адаптацію до воєнних реалій. [3].

Наукові публікації, зокрема робота Д. Ржевської та В. Кузьменко «Media Literacy in the Context of Russia's War» (2023), підкреслюють, що медіаграмотність є формою інформаційного захисту держави в умовах війни [4]. Аналогічно, стаття С. Петренка та Ю. Ільченка (2025) вказує на низький рівень критичного мислення як один із бар'єрів протидії, пропонуючи комплексний підхід з акцентом на освіту та технології [5].

Російська інформаційна агресія характеризується системністю та значними фінансовими ресурсами. За даними аналізу центру Debunk Disinformation, у 2023 році Кремль витратив 1,9 млрд доларів на пропаганду, витрати на державні ЗМІ зросли втричі порівняно з 2021 роком. Основні методи включають поширення фейків, діпфейків, теорій змов, маніпуляції емоціями (страх, паніка), використання бот-мереж та проксі-ресурсів. На окупованих територіях застосовується «інформаційна окупація» — контроль над медіа та нав'язування імперських наративів [1]. Такі дії спрямовані на дезорієнтацію щодо ситуації на фронті, дискредитацію ЗСУ та влади, а також вплив на міжнародну аудиторію.

У відповідь Україна реалізує багаторівневу модель протидії, де медіаграмотність посідає центральне місце. Державна стратегія 2024–2026 років передбачає координацію зусиль стейкхолдерів, інтеграцію медіаграмотності в освітні програми та використання цифрових платформ [6]. Яскравим прикладом є Всеохопна інформаційно-просвітницька кампанія з протидії дезінформації (червень 2023 – серпень 2024), реалізована ГО Smart Angel за підтримки ЄС у партнерстві з Міністерством культури та інформаційної політики, Центром протидії дезінформації при РНБО та іншими органами. Кампанія охопила 32 формати контенту (510 одиниць), включаючи серіали, документальні фільми, освітні відео та курси на платформах «Дія» та «Київстар ТБ». Результати: 224 млн охоплення в digital, 96 млн переглядів на ТБ. У створенні контенту брали участь ГО «Детектор медіа», StopFake, Vox Ukraine та інші [1].

Громадські організації відіграють ключову роль. Проект StopFake з 2014 року системно викриває російські фейки, а «Детектор медіа» проводить щорічні дослідження та освітні кампанії. Національний проєкт «Фільтр» Міністерства культури пропонує онлайн-курси та тести. За даними індексу 2025 року, 44 % українців регулярно перевіряють інформацію на достовірність (зростання пошуку джерел з 30 % у 2021 до 44 % у 2025), 37 % орієнтуються на відеопідтвердження. Водночас 55 % вважають дезінформацію значущою проблемою, а 49 % користуються ШІ, що створює нові виклики [3].

Ефективність медіаграмотності як інструменту протидії інформаційній агресії підтверджується емпіричними дослідженнями. Зокрема, оцінка впливу програми IREX «Learn to Discern» (2015–2016) показала, що учасники демонстрували статистично значуще вищий рівень навичок аналізу новин і знань про медіасередовище порівняно з контрольною групою навіть через 1,5 року після завершення навчання. Вони були на 13 % краще здатні розпізнавати дезінформацію та на 25 % частіше перевіряли інформацію з кількох джерел [7].

У воєнний період рівень медіаграмотності українців суттєво зріс і залишається стабільно високим. Якщо у 2021 році частка аудиторії з рівнем медіаграмотності вищим за середній становила 55 %, то у 2022 році вона зросла до 81 %. За даними шостої хвили дослідження «Індекс медіаграмотності українців 2020–2025» (2026), у 2025 році 69 % населення мають вищий за середній або високий рівень (60 % — вищий за середній, 9 % — високий), хоча частка з високим рівнем знизилася через оновлення методології та додавання індикаторів щодо штучного інтелекту. Середній індекс медіаграмотності стабілізувався на рівні 5,2 бала (за 10-бальною шкалою). Найвищі показники спостерігаються у віковій групі 18–35 років, тоді як найнижчі — серед осіб старшого віку та з нижчим рівнем освіти [3].

Отже, слід зазначити, що медіаграмотність є одним із ключових факторів протидії російській інформаційній агресії, що безпосередньо впливає на національну безпеку та суспільну стійкість. Сучасні емпіричні дані та державні ініціативи підтверджують її ефективність, водночас вказуючи на необхідність подальшого системного розвитку. Для посилення протидії доцільно: інтегрувати медіаграмотність як обов'язковий компонент шкільних і університетських програм; розширити державно-громадське партнерство з акцентом на вразливі групи (старше покоління, люди з нижчим освітнім рівнем); впроваджувати сучасні технологічні інструменти для виявлення ШІ-генерованого контенту; активізувати міжнародну співпрацю в обміні найкращими практиками. Лише комплексний і послідовний підхід дозволить забезпечити інформаційний суверенітет України в умовах триваючої гібридної агресії.

Література:

1. Російська пропаганда та медіаграмотність: як Україна протистоїть дезінформації [Електронний ресурс] // ГО «Детектор медіа». – 2024. – Режим доступу: <https://go.detector.media/rosijska-propaganda-ta-mediagramotnist-yak-ukrayina-protistoyit-dezinformatsiyi/>. – (Дата звернення: 15.04.2026).
2. Галіпчак В.Д. Безпека інформаційного простору України в умовах російської агресії на сучасному етапі: основні завдання та виклики. Регіональні студії. Вип. 34. 2023. С. 81–85. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/34/13.pdf> – (Дата звернення: 15.04.2026).
3. Індекс медіаграмотності українців: 2020–2025 (шоста хвиля) [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2026. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/248278/2026-03-13-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-20202025-shosta-khvylya/> (дата звернення: 15.04.2026).
4. Kharchenko S. Media Literacy of Citizens as a Factor in Counteracting Manipulative Influence on the State. European Journal of Sustainable Development. URL: <http://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1930> (дата звернення: 15.04.2026).
5. Стратегія Міністерства культури та інформаційної політики України з розвитку медіаграмотності на період до 2026 року. Міністерство культури та інформаційної політики України. 2024. URL: <https://mincult.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/example1622.pdf> (дата звернення: 15.04.2026).
6. Медіаграмотність як ключ до боротьби з російською пропагандою: виклики та рішення для України. URL: <https://www.stopfake.org/uk/mediagramotnist-yak-klyuch-do-borotbi-z-rosijskoju-propagandoyu-vikliki-ta-rishennya-dlya-ukrayini/> (дата звернення: 15.04.2026).
7. Murrock E., Amulya J., Druckman M., Liubyva T. Winning the War on State-Sponsored Propaganda: Results From An Impact Study Of A Ukrainian News Media And Information Literacy Program. URL: <https://digitalcommons.uri.edu/jmle/vol10/iss2/4/> (дата звернення: 17.04.2026).

**ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА В
КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ**

**FORMATION OF INFORMATION CULTURE IN SOCIETY IN THE CONTEXT
OF STATE INFORMATION POLICY**

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0003-4947-3581

Вікторія Брайченко,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна

У статті досліджено теоретичні засади формування інформаційної культури суспільства в контексті державної інформаційної політики України. Розглянуто еволюцію наукових поглядів на поняття «інформаційна культура» від вузько-прикладного розуміння до широкого соціально-культурного феномену. Охарактеризовано структурні компоненти інформаційної культури – когнітивний, діяльнісний, ціннісний, комунікативний, медіаграмотнісний і правовий, а також їхній зв'язок із відповідними напрямками державної політики. Проаналізовано функції інформаційної культури суспільства та чотирирівневу модель взаємодії держави й суспільства у формуванні інформаційно-культурного середовища. Висвітлено нормативно-правову базу й інституційну систему реалізації державної інформаційної політики в Україні. Узагальнено міжнародний досвід формування інформаційної культури населення та визначено перспективні напрями вдосконалення відповідної державної діяльності.

Ключові слова: інформаційна культура, державна інформаційна політика, медіаграмотність, цифрова компетентність, інформаційне суспільство, цифровізація, інформаційна безпека, медіаосвіта.

The article examines the theoretical foundations of forming the information culture of society in the context of the state information policy of Ukraine. The evolution of scientific views on the concept of "information culture" from a narrowly applied understanding to a broad socio-cultural phenomenon is considered. The structural components of information culture – cognitive, activity-based, value-based, communicative, media-literacy, and legal – are characterized, along with their connection to relevant areas of state policy. The functions of the information culture of society and the four-level model of interaction between the state and society in shaping the information-cultural environment are analyzed. The regulatory and institutional system for implementing state information policy in Ukraine is highlighted. International experience in forming the information culture of the population is summarized, and promising directions for improving relevant state activities are identified.

Keywords: *information culture, state information policy, media literacy, digital competence, information society, digitalization, information security, media education.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями. Розвиток інформаційного суспільства, стрімка цифровізація соціальних процесів та постійне зростання обсягів інформації актуалізують проблему формування інформаційної культури суспільства як одного з провідних чинників стабільного функціонування держави. Рівень інформаційної культури населення визначає здатність громадян орієнтуватися в інформаційних потоках, критично оцінювати повідомлення, протидіяти дезінформації та ефективно використовувати цифрові ресурси. Особливої ваги означена проблематика набуває в Україні в умовах воєнного стану, масштабних інформаційних атак і поширення маніпулятивних технологій.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю узагальнення теоретичних підходів до розуміння інформаційної культури та визначення механізмів державної інформаційної політики, спрямованих на її системне формування в умовах гібридних інформаційних загроз.

Зв'язок проблематики з практичними та теоретичними завданнями простежується у потребі систематизації нормативно-правового регулювання інформаційної сфери, удосконалення інституційної взаємодії органів влади, освітніх і бібліотечних установ, а також розроблення вимірних індикаторів рівня інформаційної культури населення.

Метою статті є дослідження теоретичних засад формування інформаційної культури суспільства та аналіз державної інформаційної політики як механізму її розвитку в Україні.

Реалізація поставленої мети передбачає характеристику сутності й структури поняття «інформаційна культура», аналіз функцій інформаційної культури суспільства, дослідження нормативно-правових і інституційних засад державної

інформаційної політики, а також узагальнення міжнародного досвіду у відповідній сфері.

Аналіз наукових досліджень та публікацій

Теоретико-концептуальний фундамент розуміння інформаційного суспільства закладено у працях М. Кастельса та Е. Тоффлера [1; 2], які обґрунтували феномен інформаційної революції як якісно нового етапу суспільного розвитку. Системне вивчення державної інформаційної політики в українській науці розпочала І. В. Арістова [3], яка визначила її організаційно-правові засади. Питання інформаційної культури та її структури досліджували Ю. І. Палеха, О. Ю. Палеха, Ю. І. Горбань [4], а також Ю. В. Трач [5], які розглядали інформаційну культуру як інтегративне утворення, що поєднує грамотність, ціннісні орієнтації та критичне мислення.

Концептуальні засади державної інформаційної політики висвітлено у праці Г. Г. Почепцова та С. А. Чукут [6], а проблематику інформаційної безпеки як складової державної політики проаналізовано В. Г. Пилипчуком та О. П. Дзьобанем [7]. Питання медіаосвіти та медіаграмотності розглянуто у підручнику В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк, Т. В. Іванової [8]. Зарубіжний досвід цифрової інформаційної культури досліджено Л. Тредіннік [9], яка обґрунтувала концепцію цифрової інформаційної культури як нової соціально-культурної реальності. Аналіз наукового доробку засвідчує значний теоретичний доробок із зазначеної проблематики, водночас питання комплексної інтеграції нормативно-правового, освітнього й комунікаційного вимірів державної інформаційної політики в єдину систему потребують подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Становлення інформаційного суспільства в умовах глобальних технологічних трансформацій висуває нові вимоги до рівня інформаційної культури населення, перетворюючи її на важливий чинник суспільного розвитку та державотворення. М. Кастельс наголошує, що інформаційна парадигма не зводиться до технологій, а пронизує всі сфери людської діяльності, трансформуючи виробництво, культуру та ідентичність [1, с. 31]. Здатність людини орієнтуватися в інформаційних потоках, критично оцінювати відомості та продуктивно використовувати інформаційні ресурси стає умовою повноцінної участі особистості в житті демократичного суспільства.

Термін «інформаційна культура» увійшов до наукового обігу у 1970–1980-х роках у контексті бібліотекознавчих і педагогічних досліджень, де під ним розумілася насамперед грамотність у роботі з документами та інформаційними ресурсами. З плином часу його зміст суттєво розширився до широкого соціально-культурного феномену, що охоплює всю сукупність відносин людини й суспільства з інформаційним середовищем. В. І. Гриценко визначає інформаційну культуру суспільства як стан розвитку суспільства у сфері виробництва, зберігання,

поширення і використання інформації, що відображає рівень цивілізованості суспільних відносин [10, с. 17]. Ю. І. Палеха, О. Ю. Палеха та Ю. І. Горбань трактують інформаційну культуру як органічне поєднання культури мислення, культури комунікацій, культури організації праці та культури роботи з інформацією [4, с. 14].

Зіставлення наведених дефініцій засвідчує, що всі вони фіксують три виміри інформаційної культури: когнітивний — знання людини про інформацію та інформаційні процеси; діяльнісний — практичні навички роботи з інформацією; аксіологічний — систему цінностей, що визначають ставлення до інформаційної діяльності. Ю. В. Трач підкреслює, що інформаційна культура є системним утворенням, яке синтезує інформаційну грамотність, ціннісні орієнтації щодо інформаційної діяльності та навички критичного мислення [5, с. 23]. До зазначеної тривимірної моделі додаються комунікативний і правовий складники, що відображають зв'язок інформаційної культури з правовою свідомістю та комунікаційною компетентністю особистості.

Структурні компоненти інформаційної культури мають безпосередній зв'язок із відповідними напрямками державної інформаційної політики. Когнітивний компонент формується через систему освіти й стандарти медіаосвіти; діяльнісний — через розвиток цифрової інфраструктури та програми підвищення цифрової компетентності населення; ціннісний — через правове регулювання інформаційних відносин і захист інтелектуальної власності; комунікативний — через регулювання медіапростору та забезпечення плюралізму думок; медіаграмотнісний — через державні програми медіаосвіти; правовий — через розвиток інформаційного законодавства та правову просвіту. Формування інформаційної культури, таким чином, виходить за межі будь-якої окремої галузевої політики й потребує міжвідомчої координації в межах єдиної державної стратегії.

Важливим аспектом розуміння інформаційної культури є її співвідношення із суміжними поняттями — інформаційної грамотності, медіаграмотності та цифрової компетентності, які нерідко вживаються як синоніми. Інформаційна грамотність охоплює вміння знаходити, оцінювати й використовувати інформацію; медіаграмотність розширює ці навички до сфери медіазмісту; цифрова компетентність додає технологічний вимір — здатність ефективно діяти в цифровому середовищі. Усі три категорії є складниками інформаційної культури, яка постає ширшим, узагальнювальним поняттям, що об'єднує їх у цілісну систему.

Інформаційна культура суспільства виконує низку важливих функцій, безпосередньо пов'язаних зі сферою державного управління. Пізнавальна функція забезпечує суспільству здатність адекватно відображати дійсність через інформаційні процеси, що є умовою раціонального прийняття рішень. Регулятивна функція впливає на норми й правила інформаційної взаємодії, сприяючи самообмеженню від поширення дезінформації. Захисна функція полягає у формуванні внутрішнього

критичного фільтра особистості, що захищає її від маніпулятивного впливу та який жоден технічний засіб захисту замінити не здатний [11, с. 79]. Соціалізаційна функція забезпечує інтеграцію людини в соціальне середовище, а демократизаційна — обґрунтовує необхідність розвитку демократичних інститутів через усвідомлену громадянську участь у суспільно-політичних процесах.

Державна інформаційна політика трактується в науковій літературі щонайменше у трьох значеннях: як сукупність правових норм, що регулюють інформаційну сферу; як система державних інститутів, уповноважених здійснювати вплив на інформаційні процеси; як цілеспрямована діяльність органів публічної влади щодо управління інформаційними ресурсами. Г. Г. Почепцов і С. А. Чукут визначають державну інформаційну політику як сукупність цілей, що відображають національні інтереси держави в інформаційній сфері, стратегічних напрямів їх досягнення та системи заходів щодо практичної реалізації [6, с. 34]. І. В. Арістова розглядає її передусім як організаційно-правовий механізм впливу держави на розвиток інформаційної сфери суспільства [3, с. 47].

Нормативно-правове забезпечення державної інформаційної політики в Україні формує розгалужену систему актів різної юридичної сили. Конституція України закріплює право кожного на вільне збирання, зберігання, використання й поширення інформації. Закон України «Про інформацію» визначає поняття й види інформації та закріплює поняття державної інформаційної політики. Закон «Про доступ до публічної інформації» встановлює порядок забезпечення права на доступ до інформації, що перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень. Доктрина інформаційної безпеки України визначає національні інтереси держави в інформаційній сфері та прямо вказує на недостатній рівень інформаційної культури суспільства як на чинник вразливості перед зовнішнім маніпулятивним впливом [12].

Інституційна система реалізації державної інформаційної політики охоплює органи влади різних рівнів і галузевої спрямованості. Центральним органом виконавчої влади у сфері цифрового розвитку є Міністерство цифрової трансформації України, відповідальне за впровадження е-урядування та політики цифрової грамотності. У сфері медіаосвіти провідну роль відіграють Міністерство освіти і науки, бібліотечні та архівні установи, а також організації громадянського суспільства. Роль публічних бібліотек у формуванні інформаційної культури населення є принципово важливою, оскільки вони перетворюються з пасивних сховищ документів на активних учасників процесів медіаосвіти, надаючи доступ до інформаційних ресурсів і проводячи освітні заходи з цифрової грамотності [13, с. 80].

Теоретичне осмислення взаємодії державної інформаційної політики й інформаційної культури дає змогу виокремити чотирирівневу модель цієї взаємодії. Нормативно-правовий рівень передбачає встановлення державою правових рамок інформаційної діяльності та стандартів медіаосвіти. Інституційний рівень охоплює

систему установ, уповноважених здійснювати заходи з розвитку інформаційної культури — заклади освіти, бібліотеки, медіарегулятори. Програмно-проектний рівень реалізується через цільові програми підвищення медіаграмотності й цифрової компетентності населення. Комунікаційний рівень формує інформаційне середовище через регулювання медіапростору й забезпечення доступу до публічної інформації.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду засвідчує, що в провідних країнах формування інформаційної культури розглядається як комплексне державне завдання. У Фінляндії медіаграмотність інтегрована в шкільний навчальний план усіх рівнів, що забезпечило найвищий у ЄС індекс медіаграмотності. В Естонії державна політика цифрової ідентичності та е-урядування зробила країну лідером цифрового врядування в Європейському Союзі. Спільними рисами успішних моделей є інтеграція медіаграмотності й цифрових компетентностей у формальну систему освіти, розвиток мережі публічних інституцій — бібліотек і цифрових хабів — на рівні місцевих громад, а також законодавче закріплення прав громадян у цифровому середовищі.

Аналіз сучасного стану засвідчує, що в Україні, попри значний прогрес у цифровізації державних сервісів і розвитку платформи «Дія», досі не сформовано цілісної комплексної системи, яка б системно забезпечувала підвищення рівня інформаційної культури всіх верств населення [14, с. 45]. Нерівномірність цифрового розвитку в соціальному й регіональному вимірах, а також умови інформаційної війни посилюють потребу в системній державній діяльності, спрямованій на формування медіаграмотності, критичного мислення й цифрової компетентності громадян.

Висновки.

Формування інформаційної культури суспільства є складним міждисциплінарним феноменом, дослідження якого потребує синтезу інструментарію правознавства, державного управління, педагогіки та соціальних комунікацій. Інформаційна культура постає як багатовимірне системне явище, що охоплює когнітивний, діяльнісний, ціннісний, комунікативний, медіаграмотнісний і правовий складники, кожен з яких має проєкцію на конкретний напрям державної інформаційної політики.

Дослідження державної інформаційної політики як механізму формування інформаційної культури засвідчило, що зазначена взаємодія відбувається на чотирьох взаємопов'язаних рівнях — нормативно-правовому, інституційному, програмно-проектному та комунікаційному. Попри наявність розгалуженої нормативної бази та здобутків у сфері е-урядування, Україна досі не сформувала цілісної системи державної діяльності, спрямованої на системне підвищення рівня інформаційної культури населення. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням вимірних індикаторів рівня інформаційної культури суспільства та

обґрунтуванням інтегративної моделі державної інформаційної політики, яка поєднує нормативно-правовий, освітній і комунікаційний виміри в єдину систему.

Література:

1. Асріян М., Кравченко О. Комунікативний простір в умовах інформаційного суспільства. *Актуальні питання права та соціальноекономічних відносин: Збірник наукових статей*. 2023. С. 590-595.
2. Тоффлер Е. Третя хвиля. К. : Всесвіт, 2000. 480 с.
3. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : монографія. Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 368 с.
4. Палеха Ю. І., Палеха О. Ю., Горбань Ю. І. Інформаційна культура : навч. посіб. К. : Ліра-К, 2018. 350 с.
5. Трач Ю. В. Інформаційна культура як феномен постіндустріального суспільства. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 3-4. С. 20-30.
6. Почепцов Г. Г., Чукут С. А. Інформаційна політика : навч. посіб. К. : Знання, 2006. 663 с.
7. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Правові засади формування інформаційного суспільства в Україні. *Інформація і право*. 2019. № 1. С. 15-22.
8. Іванов В. Ф., Волощенко О. В., Іванова Т. В. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник. К. : Центр вільної преси, 2014. 352 с.
9. Tredinnick L. Digital Information Culture: The Individual and Society in the Digital Age. Oxford : Chandos Publishing, 2008. 224 p.

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ПОСЛУГ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

DIGITALIZATION OF LIBRARY SERVICES AT THE PRESENT STAGE

Юлія Бут,

здобувачка вищої освіти
спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна
та архівна справа»
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна;

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0009-0007-1145-3055

У статті досліджено основні напрями діджиталізації бібліотечних послуг в умовах розвитку інформаційного суспільства та цифрової трансформації соціокультурного середовища. Проаналізовано сутність поняття «діджиталізація» стосовно бібліотечної сфери, визначено основні складники цього процесу – оцифрування фондів, розвиток електронних ресурсів і сервісів, впровадження хмарних технологій, штучного інтелекту та системи дистанційного обслуговування. Окреслено переваги та виклики, пов'язані з переходом бібліотек на цифрові моделі роботи, виявлено проблеми нормативно-правового, кадрового й матеріально-технічного забезпечення цього процесу. Визначено перспективи подальшого розвитку бібліотечно-інформаційних послуг в умовах цифрової епохи.

Ключові слова: діджиталізація, бібліотечні послуги, електронна бібліотека, цифрові ресурси, інформаційні технології, оцифрування, дистанційне обслуговування, штучний інтелект, хмарні технології, бібліотечно-інформаційна діяльність.

The article examines the main directions of digitalization of library services under the conditions of information society development and digital transformation of the socio-cultural environment. The essence of the concept of 'digitalization' in relation to the library sphere is analyzed; the key components of this process are identified – digitization of collections, development of electronic resources and services, introduction of cloud technologies, artificial intelligence, and

remote service systems. The advantages and challenges associated with the transition of libraries to digital operating models are outlined; problems of regulatory, staffing, and material-technical support for this process are identified. Prospects for the further development of library and information services in the digital age are determined.

Keywords: *digitalization, library services, digital library, digital resources, information technologies, digitization, remote services, artificial intelligence, cloud technologies, library and information activities.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, формування глобального цифрового суспільства та зміна інформаційних потреб користувачів зумовлюють переосмислення ролі та функцій бібліотечних установ. Бібліотека, яка традиційно виконувала функції зберігача книжкових фондів і організатора доступу до друкованих документів, нині перетворюється на багатофункціональний інформаційний центр, який об'єднує фізичний і цифровий виміри своєї діяльності. Сьогодні діджиталізація бібліотечних послуг постає не як технологічний тренд, а як стратегічна необхідність, визначаючи подальший розвиток бібліотечно-інформаційної галузі.

Актуальність дослідження зумовлена посиленням запиту суспільства на доступні, зручні та якісні цифрові бібліотечні сервіси, необхідністю наукового осмислення процесів трансформації бібліотечної діяльності під впливом цифрових технологій.

Зв'язок проблематики з практичними та теоретичними завданнями простежується в необхідності розроблення ефективних моделей цифрового обслуговування користувачів, формування нормативно-правової бази для регулювання електронних бібліотечних послуг, підготовки кваліфікованих фахівців та модернізації бібліотечної інфраструктури відповідно до вимог цифрової епохи.

Метою статті є комплексне дослідження процесів діджиталізації бібліотечних послуг на сучасному етапі, виявлення їх основних напрямів, характеристика основних форм і методів цифрового обслуговування користувачів, визначення проблем і перспектив розвитку бібліотечно-інформаційної галузі в умовах цифрової трансформації.

Реалізація поставленої мети передбачає аналіз теоретичних засад діджиталізації бібліотечної діяльності, систематизацію її основних складників, дослідження впливу сучасних технологій на форми взаємодії бібліотек із користувачами, виявлення проблем і перспектив розвитку цифрових бібліотечних сервісів.

Аналіз наукових досліджень та публікацій

Проблематика цифрової трансформації бібліотек та розвитку сучасних бібліотечних послуг досліджується у вітчизняному науковому дискурсі. Значна увага

приділяється питанням адаптації бібліотечних установ до умов цифрового суспільства, упровадженню інформаційно-комунікаційних технологій та розвитку нових форм взаємодії з користувачами. Соціокомунікаційні аспекти діяльності бібліотек у сучасних умовах аналізуються у праці О. В. Воскобойнікової-Гузевої [1], де висвітлено трансформацію бібліотек у контексті розвитку інформаційного середовища та суспільних комунікацій. Питання стратегічних орієнтирів розвитку бібліотек у цифровому середовищі покоління Z досліджує Т. Ю. Гранчак [2], яка акцентує увагу на необхідності модернізації бібліотечних сервісів відповідно до потреб сучасних користувачів.

Проблеми цифрової трансформації українських бібліотек в умовах глобалізаційних процесів розглядаються у роботі С. О. Денбновецького [3], у якій визначено основні напрями впровадження цифрових технологій у бібліотечну діяльність. Питання сучасного стану та перспектив цифрової трансформації бібліотек України висвітлює О. Івашкевич [4], підкреслюючи значення цифровізації для забезпечення відкритого доступу до інформаційних ресурсів та підвищення ефективності бібліотечного обслуговування. Важливу роль у формуванні державної політики модернізації бібліотечної сфери відіграє «Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року» [5], у якій визначено напрями цифрового розвитку бібліотек та їх інтеграції в сучасний інформаційний простір.

Теоретичні та практичні аспекти інформатизації бібліотек вищої школи України й США аналізуються у дослідженні Т. О. Колесникової [6], у праці здійснено порівняльну характеристику етапів розвитку бібліотечних інформаційних систем. Питання цифрових комунікацій сучасної бібліотеки досліджують Г. Колоскова та А. Михайлова [7], які визначають аспекти використання цифрових каналів взаємодії з користувачами та формування електронного комунікаційного середовища бібліотек. Концептуальні засади функціонування бібліотеки в умовах цифрової науки розкриваються у праці В. О. Копанєвої [8], де бібліотека розглядається як важливий елемент цифрової наукової інфраструктури.

Організаційно-методичні засади взаємодії бібліотек із цифровою наукою досліджуються у роботі Є. О. Кухарчук та В. О. Копанєвої [9], у якій обґрунтовуються перспективи інтеграції бібліотек у сучасне цифрове наукове середовище. Актуальні питання формування онлайн-репутації бібліотеки в умовах пандемії COVID-19 аналізує М. Маранчак [10], акцентуючи увагу на ролі дистанційних сервісів і цифрових платформ у підтримці ефективної комунікації з користувачами.

Узагальнення наукових підходів свідчить про значний інтерес дослідників до проблем цифрової трансформації бібліотек, розвитку електронних ресурсів та цифрових комунікацій. Водночас подальшого дослідження потребують питання комплексної інтеграції інноваційних технологій у бібліотечну діяльність,

удосконалення цифрових сервісів і забезпечення ефективної взаємодії бібліотек із користувачами в умовах цифрового суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поняття «діджиталізація» у контексті бібліотечної діяльності визначається як комплексний процес перетворення традиційних форм бібліотечної роботи через упровадження сучасних цифрових технологій, що охоплює оцифрування документних фондів, розвиток електронних сервісів і ресурсів, формування онлайн-середовища взаємодії бібліотеки з користувачами. Діджиталізація не обмежується переведенням аналогових документів у цифровий формат, а передбачає глибшу трансформацію бібліотечно-інформаційної діяльності на всіх рівнях – від організації фондів і довідково-бібліографічного обслуговування до управління установою та комунікації із суспільством. Так, О. Івашкевич підкреслює, що цифрова трансформація бібліотек охоплює технічні зміни та формування нового комунікаційного та соціокультурного середовища функціонування бібліотек [4, с. 52].

Одним із базових напрямів діджиталізації бібліотечної діяльності є оцифрування документних фондів – переведення фізичних носіїв інформації (книг, рукописів, журналів, карт, фотоматеріалів тощо) у цифровий формат із метою їх збереження та забезпечення дистанційного доступу для користувачів. Оцифрування дозволяє зберегти унікальні та рідкісні видання, які піддаються фізичному руйнуванню через вік або умови зберігання, а також суттєво розширити аудиторію споживачів інформації незалежно від їхнього географічного розташування. У процесі оцифрування бібліотеки вирішують комплекс технічних завдань – відбір пріоритетних матеріалів для оцифрування, вибір технологій та форматів збереження, забезпечення метаданими для ефективного пошуку. За словами В. О. Копанєвої, електронна бібліотека виступає новою формою організації бібліотечно-інформаційної діяльності, у якій цифрові ресурси стають основою функціонування бібліотеки [8, с. 8].

Невід'ємною складовою діджиталізації бібліотечних послуг є розвиток електронних ресурсів і баз даних – формування або підписки на повнотекстові бази даних, електронні журнали, цифрові колекції монографій та наукових публікацій. Доступ до електронних ресурсів суттєво збагачує можливості бібліотечного обслуговування, дозволяючи задовольняти науково-освітні запити користувачів на якісно вищому рівні, ніж це забезпечується традиційним фондом. Важливою особливістю електронних ресурсів є їхня оновлюваність – на відміну від друкованих видань, цифрові бази даних регулярно поповнюються новими матеріалами, забезпечуючи актуальність інформаційного обслуговування. Т. Ю. Гранчак наголошує, що розвиток цифрових бібліотечних ресурсів є необхідною умовою адаптації бібліотек до потреб сучасного інформаційного суспільства та покоління Z [2, с. 30].

Суттєвим компонентом цифрової трансформації бібліотечної роботи виступає запровадження систем дистанційного обслуговування користувачів, що передбачає можливість отримання бібліотечних послуг у режимі онлайн без фізичного відвідування установи. До послуг належать онлайн-реєстрація читачів, замовлення документів через електронний каталог, дистанційна довідково-бібліографічна допомога, електронна доставка документів, онлайн-консультування фахівців. Розвиток дистанційних форм обслуговування набув особливої актуальності в умовах пандемії COVID-19, коли бібліотеки були змушені переорієнтуватися на дистанційну модель роботи, що прискорило впровадження відповідних цифрових рішень. М. Маранчак зазначає, що розвиток онлайн-сервісів та дистанційної комунікації став одним із основних чинників підтримання ефективної взаємодії бібліотек із користувачами в період пандемії [10, с. 62].

Хмарні технології відкривають для бібліотек нові можливості у сфері зберігання та управління цифровими ресурсами, забезпечення масштабованості інформаційних систем та оптимізації витрат на технічне обслуговування інфраструктури. Відповідні рішення дозволяють бібліотекам зберігати значні обсяги цифрових документів без необхідності створення власної дорогої серверної інфраструктури, забезпечують гнучкий доступ до даних із будь-якого пристрою, підключеного до мережі Інтернет. У дослідженні Т. О. Колесникової підкреслюється, що інформатизація бібліотек супроводжується активним упровадженням сучасних інформаційних технологій, які сприяють удосконаленню бібліотечного обслуговування та розвитку електронних сервісів [6, с. 60].

Серед перспективних напрямів цифрової трансформації бібліотечних послуг важливе місце посідає використання інтелектуалізованих цифрових технологій та автоматизованих систем. Їх можливості охоплюють автоматизацію каталогізації й класифікації документів, персоналізацію рекомендаційних сервісів для користувачів, інтелектуальний пошук у масивах даних та вдосконалення довідково-бібліографічного обслуговування. С. О. Денбновецький зауважує, що сучасна цифрова трансформація бібліотек передбачає активне впровадження інноваційних технологій для підвищення ефективності інформаційного обслуговування користувачів [3, с. 30].

Важливим чинником успішної діджиталізації є розвиток бібліотечних вебсайтів і мобільних сервісів – цифрових платформ для взаємодії бібліотеки з користувачами. Сучасний бібліотечний вебсайт виконує функції електронного каталогу, особистого кабінету читача, доступу до цифрових ресурсів, інформаційного порталу та засобу комунікації з фахівцями бібліотеки. Мобільні сервіси дозволяють забезпечити доступ до бібліотечних послуг у будь-який час і з будь-якого місця через смартфони та планшети. Г. Колоскова та А. Михайлова наголошують, що цифрові комунікації

сучасної бібліотеки формують її інформаційну ідентичність та забезпечують ефективну взаємодію з користувачами у мережевому середовищі [7, с. 22].

Активна присутність бібліотек у соціальних мережах є важливим складником діджиталізації, спрямованим на популяризацію бібліотечних ресурсів, комунікацію з цільовими аудиторіями та залучення нових читачів. Соціальні мережі стали для бібліотек ефективним інструментом проведення онлайн-заходів, поширення інформації про нові надходження, організації цифрових виставок та підтримання зворотного зв'язку з користувачами. О. В. Воскобойнікова-Гузева підкреслює, що соціокомунікаційна діяльність сучасних бібліотек дедалі більше реалізується через цифрові платформи та мережеві форми взаємодії із суспільством [1, с. 15].

Розвиток діджиталізації бібліотечних послуг нерозривно пов'язаний із нормативно-правовим регулюванням цієї сфери. В Україні функціонування бібліотек регламентується Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», Законом України «Про авторське право і суміжні права», нормами законодавства у сфері інформатизації та захисту інформації. Водночас чинне законодавство не завжди встигає за темпами технологічних змін, що породжує правові колізії у сфері оцифрування об'єктів авторського права, надання доступу до цифрових ресурсів та дистанційного обслуговування користувачів. Особливо актуальним є питання нормативного забезпечення процесів цифрової трансформації бібліотек та створення умов для розвитку електронних бібліотечних сервісів. У «Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року» наголошується на необхідності модернізації нормативно-правового та організаційного забезпечення бібліотечної діяльності відповідно до викликів цифрового суспільства [5].

Кадрове забезпечення є одним із визначальних чинників успішності цифрової трансформації бібліотечних послуг. Сучасний бібліотечний фахівець повинен поєднувати традиційні компетентності у сфері бібліотекознавства та документознавства з умінням працювати з цифровими технологіями, електронними ресурсами, інформаційними системами та онлайн-комунікаціями. Підготовка бібліотекарів нового покоління, здатних ефективно функціонувати в умовах цифрового інформаційного середовища, є одним із пріоритетних завдань сучасної бібліотечної освіти. Т. Ю. Гранчак підкреслює, що розвиток бібліотек у середовищі покоління Z потребує формування нових професійних компетентностей працівників бібліотечної сфери, орієнтованих на використання цифрових сервісів та інтерактивних форм комунікації [2, с. 27].

Матеріально-технічне забезпечення бібліотечних установ є суттєвим чинником, що визначає темпи та масштаби діджиталізації. Організація цифрової бібліотечної інфраструктури потребує значних капіталовкладень у комп'ютерну техніку, серверне обладнання для зберігання цифрових ресурсів, сканери та інше обладнання для оцифрування, програмне забезпечення для управління

бібліотечними системами, а також надійне широкосмугове підключення до мережі Інтернет. Для публічних бібліотек, які фінансуються з місцевих бюджетів, питання ресурсного забезпечення цифрової трансформації є вкрай болючим, оскільки хронічне недофінансування бібліотечної галузі обмежує можливості придбання сучасних технологій та підписки на повнотекстові бази даних. Незважаючи на певний прогрес у технічному переоснащенні вітчизняних бібліотек завдяки програмам публічної та грантової підтримки, розрив у рівні цифровізації між великими бібліотеками обласних центрів і малими публічними бібліотеками сільської місцевості залишається значним.

Висновки.

Діджиталізація бібліотечних послуг є об'єктивним і невідворотним процесом, що визначає стратегічний вектор розвитку бібліотечної галузі в умовах формування інформаційного суспільства. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що цифрова трансформація бібліотек є багатовимірним явищем, яке охоплює оцифрування документних фондів, розвиток електронних ресурсів і баз даних, запровадження дистанційних форм обслуговування, використання хмарних технологій і штучного інтелекту, розвиток бібліотечних вебплатформ та активну присутність у соціальних мережах. Успішність цифрової трансформації визначається комплексом взаємопов'язаних чинників – нормативно-правовим регулюванням, рівнем матеріально-технічного та кадрового забезпечення, готовністю бібліотечної спільноти до інноваційних змін. Подальші наукові розвідки у зазначеному напрямі можуть бути пов'язані з вивченням ефективності конкретних моделей цифрового бібліотечного обслуговування, аналізом міжнародного досвіду та дослідженням можливостей застосування технологій великих даних і штучного інтелекту у вітчизняній бібліотечній практиці.

Література:

1. Воскобойнікова-Гузева О. В. Соціокомунікаційна діяльність провідних бібліотек України в новітніх умовах. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 1. С. 12-17.
2. Гранчак Т. Ю. Орієнтири розвитку бібліотек у середовищі покоління Z. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2019. Вип. 3. С. 20-35.
3. Денбновецький С. О. Цифрова трансформація українських бібліотек в умовах глобалізаційних перетворень. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 1. С. 26-33.
4. Івашкевич О. Цифрова трансформація бібліотек України: сьогодення та перспективи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 2. С. 50-56.

5. Кабінет Міністрів України Розпорядження від 23 березня 2016 р. № 219-р Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року – Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>. (дата звернення: 16.12.2025).
6. Колесникова Т. О. Етапи інформатизації бібліотек вищої школи України і США: порівняльна характеристика. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2010. № 4. С. 59-66.
7. Колоскова Г., Михайлова А. Цифрові комунікації сучасної бібліотеки: ключові аспекти. *Вісник Книжкової палати*. 2024. № 2. С. 15-24.
8. Кравченко О. Systems Of Effective Communication In State Institutions. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах: колективна монографія / за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської. Кропивницький – Вроцлав : Вид-во ЦІРоЛ, 2025. С. 570-598.*
9. Мильніченко Н. Збереження спадщини України: роль бібліотек, архівів і музеїв. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах: колективна монографія / за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської. Кропивницький – Вроцлав : Вид-во ЦІРоЛ, 2025. С. 599-634.*
10. Маранчак М. Онлайн-репутація бібліотеки в період пандемії COVID-19. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 3. С. 58-63.

УДК 351:004:316.42

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

THEORETICAL FOUNDATIONS OF E-GOVERNANCE IN THE SYSTEM OF THE INFORMATION AND COMMUNICATION SOCIETY

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0003-4947-3581

Оксана Бричка,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна», м.
Кропивницький, Україна

У статті досліджено теоретичні засади електронного урядування як складової інформаційно-комунікаційного суспільства. Розглянуто сутність поняття «електронне урядування» та його співвідношення з поняттям «цифрове врядування», проаналізовано основні концептуальні напрями осмислення інтеграції електронного урядування в інформаційну інфраструктуру держави. Охарактеризовано нормативно-правове підґрунтя розвитку електронного урядування в Україні, визначено функціональні ролі електронного урядування у структурі публічного управління. Висвітлено вплив воєнного стану на трансформацію цифрових механізмів взаємодії держави та громадян, окреслено перспективні напрями наукового осмислення зазначеної проблематики.

Ключові слова: електронне урядування, цифрове врядування, інформаційно-комунікаційне суспільство, інформаційна інфраструктура, цифрова трансформація, публічне управління, електронні послуги, нормативно-правове регулювання, цифрова держава.

The article examines theoretical foundations of e-governance as a component of the information and communication society. The essence of the concept of "e-governance" and its correlation with the concept of "digital governance" are considered, and main conceptual approaches to understanding the integration of e-governance into the information infrastructure of the state are analyzed. The regulatory and legal grounds for the development of e-governance in Ukraine are characterized, and functional roles of e-governance within the structure of public administration are identified. The impact of martial law on the transformation of digital mechanisms of interaction between the state and citizens is highlighted, and prospective directions for further scientific exploration of this issue are outlined.

Keywords: *e-governance, digital governance, information and communication society, information infrastructure, digital transformation, public administration, electronic services, regulatory and legal framework, digital state.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями. Розвиток інформаційного суспільства супроводжується стрімким зростанням ролі інформаційно-комунікаційних технологій у функціонуванні державних інституцій. Перетворення інформації на стратегічний ресурс управління зумовлює потребу переосмислення традиційних моделей організації публічної влади та формування нових механізмів взаємодії держави з громадянами і бізнесом. Електронне урядування постає одним із визначальних чинників модернізації публічного управління, оскільки забезпечує перехід від паперових процедур до цифрових форматів надання адміністративних послуг, обміну інформацією та прийняття управлінських рішень.

Особливої гостроти проблематика електронного урядування набула в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації проти України, яке розпочалося у лютому 2022 року. Збройна агресія поставила перед державою завдання забезпечити безперервність надання публічних послуг населенню за умов руйнування традиційної інфраструктури та масової внутрішньої міграції громадян. Цифрові інструменти – мобільні застосунки, електронні реєстри, платформи міжвідомчої взаємодії – стали засобом, що уможливив збереження функціональності органів влади у кризових умовах.

Електронне урядування розглядається також у контексті євроінтеграційних прагнень України, оскільки стандарти цифрового управління входять до переліку вимог, виконання яких є передумовою наближення до Європейського Союзу. Рівень розвитку електронних послуг, відкритість даних та захищеність цифрових систем розглядаються міжнародними партнерами як індикатори інституційної спроможності держави, що зумовлює необхідність наукового осмислення теоретичних засад електронного урядування в системі інформаційно-комунікаційного суспільства.

Актуальність дослідження зумовлена потребою системного узагальнення концептуальних напрямів осмислення електронного урядування, з'ясування його місця в архітектурі інформаційної інфраструктури держави та визначення функціональних ролей у структурі публічного управління в умовах стрімкої цифрової трансформації суспільства.

Зв'язок проблематики з практичними та теоретичними завданнями простежується у необхідності вдосконалення нормативно-правового регулювання електронного урядування, узгодження вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами цифрового управління та формування теоретичного підґрунтя для розроблення ефективних моделей цифрової взаємодії держави і суспільства.

Метою статті є визначення теоретичних засад електронного урядування як складової інформаційно-комунікаційного суспільства, аналіз концептуальних напрямів осмислення його інтеграції в інформаційну інфраструктуру держави та характеристика нормативно-правових і функціональних аспектів його розвитку в Україні.

Реалізація поставленої мети передбачає з'ясування сутності поняття «електронне урядування» та його співвідношення з поняттям «цифрове врядування», аналіз нормативно-правової бази розвитку електронного урядування в Україні, характеристику електронного урядування як підсистеми інформаційної інфраструктури держави, визначення його функціональних ролей та окреслення перспективних напрямів подальших наукових досліджень.

Аналіз наукових досліджень та публікацій

Проблематика електронного урядування посідає помітне місце у вітчизняному науковому дискурсі. Концептуальне підґрунтя дослідження становить монографія А. А. Барікової «Електронна держава: нова ефективність урядування» [1], у якій сформульовано розуміння електронного урядування як нової моделі організації державного управління, що ґрунтується на відкритості, залученні громадян та системній автоматизації адміністративних процесів. Дослідниця характеризує електронну державу як комплексну систему, що охоплює технологічну інфраструктуру та принципи взаємодії влади і суспільства.

Еволюцію концепції електронного урядування простежено у монографії О. П. Дубаса «Електронне урядування: генезис і перспективи» [2], в якій розкрито зв'язок між розвитком електронного урядування та процесами демократизації суспільства. Автор наголошує на тому, що електронне урядування в Україні пройшло шлях від декларативних намірів до практичних здобутків, хоча значний потенціал галузі залишається нереалізованим.

Системний виклад теоретичних і методологічних засад електронного урядування здійснено у підручнику авторського колективу за загальною редакцією Ю. В. Ковбасюка та науковою редакцією Н. В. Грицяк [3], який заклав методологічну основу вивчення електронного урядування як навчальної та наукової дисципліни в

Україні. Концептуальні моделі електронного урядування досліджено у монографії П. С. Клімушина та А. О. Серенка «Електронне урядування в інформаційному суспільстві» [4], де виокремлено рівні зрілості електронних послуг та визначено перспективи переходу України до вищих рівнів цифрового розвитку.

Питання розмежування понять «електронне урядування» та «цифрове врядування» висвітлено у праці В. С. Куїбіди, О. В. Карпенка та В. В. Наместніка [5], у якій цифрове врядування трактується як якісно новий рівень трансформації публічного управління, що передбачає водночас автоматизацію наявних процесів і переосмислення логіки взаємодії держави і суспільства на основі даних та платформних рішень. Інституційні передумови переходу до сервісно-орієнтованої моделі публічного управління досліджено у дисертаційній роботі О. В. Карпенка [6], в якій сервісна орієнтація розглядається як передумова ефективного електронного урядування.

Системне викладення основ електронного урядування представлено у навчальному посібнику С. А. Чукута, О. В. Загвойської та Я. Ю. Цимбаленка [7], де електронне урядування характеризується через функцію медіатора між технологічною інфраструктурою держави та механізмами взаємодії влади з громадянами. Конституційні засади формування інформаційного суспільства закладено у Конституції України [8], яка гарантує право громадян на доступ до інформації. Міжнародний вимір проблематики представлено у Доповіді ООН з електронного урядування 2022 року [9], яка фіксує динаміку розвитку цифрових послуг в Україні та визначає регіональну нерівність у доступі до них як актуальний виклик.

Узагальнення опрацьованих джерел свідчить про ґрунтовну розробленість понятійного апарату та законодавчих основ електронного урядування. Водночас питання комплексного осмислення електронного урядування як підсистеми інформаційної інфраструктури держави в умовах воєнного стану та цифрової трансформації суспільства потребує подальшого наукового опрацювання.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поняття «електронне урядування» охоплює систему організації діяльності органів публічної влади, що передбачає застосування інформаційно-комунікаційних технологій для надання адміністративних послуг, забезпечення взаємодії з громадянами та підвищення ефективності управлінських процесів. А. А. Барікова наголошує, що електронне урядування є принципово новою моделлю організації державного управління, яка ґрунтується на відкритості, залученні громадян та системній автоматизації адміністративних процесів [1, с. 18]. Електронне урядування не обмежується технічним переведенням документів у цифровий формат, а передбачає переосмислення способів організації відносин між державою, громадянами та бізнесом.

Теоретичне осмислення електронного урядування неможливе без розмежування його з поняттям «цифрове врядування», яке відображає вищий рівень трансформації управлінської системи. В. С. Куйбіда, О. В. Карпенко та В. В. Наместнік зазначають, що цифровізація врядування означає водночас автоматизацію наявних процесів і переосмислення самої логіки взаємодії держави й суспільства через призму даних, алгоритмів і платформних рішень [5, с. 7]. Якщо електронне урядування передбачає перенесення існуючих управлінських функцій у цифровий формат, цифрове врядування означає реінжиніринг управлінських процесів із залученням аналітичних інструментів та платформної логіки. Розрізнення зазначених понять має принципове значення для оцінювання реального стану цифрової трансформації публічного управління в Україні: формальна наявність електронних сервісів не є свідченням завершення переходу до цифрового врядування.

Нормативно-правове підґрунтя електронного урядування в Україні формувалося поетапно протягом кількох десятиліть. Фундаментальним документом є Конституція України, статті якої гарантують право громадян на доступ до інформації та визначають базові засади функціонування публічної влади, що окреслює конституційний вимір розбудови електронного урядування [8]. Подальший розвиток правового регулювання здійснювався через прийняття галузевих законів, що визначали правовий статус електронного документа, електронного підпису, електронних адміністративних послуг та публічної інформації, а також через стратегічні документи – концепції розвитку електронного урядування та цифрової економіки, які визначили орієнтири розбудови єдиного цифрового простору держави.

О. П. Дубас підкреслює, що електронне урядування в Україні пройшло шлях від декларативних намірів до практичних здобутків, хоча значний потенціал галузі досі залишається нереалізованим [2, с. 43]. Зазначена оцінка засвідчує суперечливий характер цифрової трансформації публічного управління: попри сформованість нормативної бази та запровадження численних електронних сервісів, рівень їх практичного використання та інституційної інтеграції не завжди відповідає закладеному потенціалу.

Концептуальні моделі електронного урядування передбачають виокремлення кількох рівнів зрілості електронних послуг, що відображають ступінь трансформації управлінських процесів. П. С. Клімушин та А. О. Серенок виокремлюють інформаційний, інтерактивний, транзакційний та трансформаційний рівні зрілості електронних послуг, наголошуючи, що перехід України до вищих рівнів зрілості електронного урядування залишається одним із найбільш актуальних завдань реформування публічного адміністрування [4, с. 87]. Інформаційний рівень передбачає одностороннє розміщення відомостей про послуги в цифровому просторі; інтерактивний – можливість двостороннього обміну інформацією;

транзакційний – здійснення повного циклу надання послуги в електронному форматі; трансформаційний – якісну зміну організаційної структури та управлінських процесів на основі цифрових технологій.

Системний виклад теоретичних засад електронного урядування здійснено у підручнику за загальною редакцією Ю. В. Ковбасюка, де електронне урядування розглядається як комплексна управлінська та технологічна система, що поєднує організаційні, правові, технологічні та соціальні компоненти [3]. Зазначена праця заклала методологічну основу подальших досліджень електронного урядування як самостійного напрямку наукового пошуку в Україні, що охоплює одночасно правовий, організаційний, технологічний та соціальний вимір цифрової трансформації публічного управління.

Електронне урядування доцільно розглядати як підсистему інформаційної інфраструктури держави – сукупності технологічних, організаційних, правових та людських ресурсів, що забезпечують виробництво, зберігання, обробку та передачу інформації в інтересах публічного управління і суспільного розвитку. У структурному відношенні інформаційна інфраструктура охоплює базовий рівень фізичного зберігання та передачі даних, платформний рівень програмно-апаратних комплексів органів влади, сервісний рівень інструментів взаємодії з громадянами та бізнесом, а також регуляторний рівень нормативно-правової бази, стандартів і протоколів. Електронне урядування виступає передусім сервісним рівнем зазначеної інфраструктури, втіленням орієнтованості держави на потреби громадянина в інформаційному вимірі.

С. А. Чукут, О. В. Загвойська та Я. Ю. Цимбаленко наголошують, що місце електронного урядування в інформаційній архітектурі держави визначається його функцією медіатора – структури, яка перетворює технологічні можливості інформаційної інфраструктури на конкретні механізми взаємодії між публічною владою та громадянами [7, с. 34]. Функція медіатора є визначальною для розуміння природи електронного урядування: воно не продукує нову інфраструктуру, а використовує наявну, спрямовуючи технологічний потенціал на досягнення публічних цілей. Електронне урядування перебуває у тісному взаємозв'язку з системою державних реєстрів, комунікаційними мережами та управлінськими структурами, а ефективність цифрових механізмів публічного управління визначається якістю окремих технологічних рішень та зрілістю всього системного середовища.

Функціональна роль електронного урядування у структурі публічного управління є багатовимірною. Поряд із сервісною функцією – наданням адміністративних послуг у цифровому форматі, електронне урядування виконує інформаційно-комунікативну функцію, забезпечуючи обмін даними між органами влади та громадянами; аналітично-управлінську функцію, формуючи підґрунтя для

прийняття управлінських рішень на основі даних; контрольно-моніторингову функцію, що посилює підзвітність органів влади; та інтегративну функцію, що забезпечує міжвідомчу взаємодію та усунення дублювання інформаційних потоків. О. В. Карпенко формулює принцип, згідно з яким сервісна орієнтація публічного управління є інституційною передумовою ефективного електронного урядування, а не його наслідком: спочатку держава має переосмислити свою роль у відносинах із громадянином, і лише тоді цифровізація набуває управлінського сенсу [6, с. 32].

У науковому дискурсі сформувалося декілька концептуальних напрямів осмислення інтеграції електронного урядування в загальну систему інформаційного розвитку держави. Технократичний напрям розглядає електронне урядування передусім як технологічний проект, успіх якого визначається якістю програмно-апаратних рішень та рівнем автоматизації управлінських процесів. Інституційний напрям акцентує на трансформації організаційних структур та управлінських відносин як передумові реального впровадження електронного урядування, наголошуючи на готовності відомств до горизонтальної взаємодії та сформованості культури відкритості. Системний напрям розглядає електронне урядування як підсистему загальнодержавного інформаційного простору, що має розвиватися синхронно з системою освіти, цифрової грамотності населення, правовою базою захисту персональних даних та механізмами кібербезпеки. Ціннісно-орієнтований напрям виходить із того, що метою електронного урядування є підвищення цінності публічних послуг для громадянина та зміцнення довіри між суспільством і державою.

Жоден із зазначених напрямів не є самодостатнім: найбільш продуктивним є їх синтез, що враховує технологічну, організаційну, соціальну та ціннісну складові цифрової трансформації публічного управління. Доповідь ООН з електронного урядування 2022 року фіксує позитивну динаміку розвитку цифрових послуг в Україні, водночас відзначаючи збереження регіональної нерівності у доступі до цифрових послуг як виклику, що потребує системних рішень [9, с. 78]. Зазначена оцінка підтверджує необхідність синтезованого осмислення розвитку електронного урядування, який поєднує технологічну модернізацію з інституційними та соціальними перетвореннями.

Особливого значення теоретичне осмислення електронного урядування набуло в умовах воєнного стану, що розпочався у лютому 2022 року. Збройна агресія Російської Федерації проти України поставила перед державою завдання забезпечити безперервність надання публічних послуг населенню за умов руйнування традиційної інфраструктури та масштабної внутрішньої міграції громадян. Цифрові платформи продемонстрували здатність зберігати функціональність органів публічного управління навіть у кризових умовах, що засвідчило стратегічне значення електронного урядування для стійкості державних інституцій. Досвід воєнного періоду підтвердив тезу про те, що електронне урядування є інструментом

підвищення ефективності управлінських процесів у мирний час і водночас чинником забезпечення безперервності функціонування держави в умовах надзвичайних загроз.

Узагальнення розглянутих теоретичних положень дає підстави констатувати, що електронне урядування становить органічну складову інформаційно-комунікаційного суспільства, яка інтегрує технологічний, правовий, організаційний та соціальний вимір цифрової трансформації публічного управління. Розуміння електронного урядування як підсистеми інформаційної інфраструктури держави, усвідомлення його функціональної багатовимірності та синтез концептуальних напрямів до його розвитку формують теоретичне підґрунтя для подальшого вдосконалення механізмів цифрової взаємодії держави, громадян та бізнесу в умовах формування інформаційного суспільства.

Висновки.

Електронне урядування є невід'ємною складовою інформаційно-комунікаційного суспільства, що забезпечує трансформацію відносин між державою, громадянами та бізнесом у цифровому середовищі. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що електронне урядування становить багатовимірне явище, теоретичне осмислення якого потребує розмежування з поняттям цифрового урядування, аналізу нормативно-правового підґрунтя та визначення функціональних ролей у структурі публічного управління.

Нормативно-правова база розвитку електронного урядування в Україні формувалася поетапно і охоплює конституційні гарантії, галузеве законодавство та стратегічні документи, що визначили орієнтири цифрової трансформації держави. Електронне урядування виступає сервісним рівнем інформаційної інфраструктури держави, виконуючи функцію медіатора між технологічним потенціалом інфраструктури та механізмами взаємодії влади з суспільством, та реалізує сукупність функціональних ролей – інформаційно-комунікативну, сервісну, аналітично-управлінську, контрольно-моніторингову та інтегративну.

Поєднання технократичного, інституційного, системного та ціннісно-орієнтованого напрямів осмислення електронного урядування формує найбільш продуктивну теоретичну основу для подальших досліджень. Досвід функціонування електронного урядування в умовах воєнного стану підтвердив його стратегічне значення для забезпечення безперервності державного управління. Подальшими напрямками дослідження можуть слугувати аналіз механізмів забезпечення кібербезпеки електронних сервісів, вивчення регіональної диференціації цифрової трансформації та розроблення методичних рекомендацій щодо підвищення рівня зрілості електронних послуг в Україні.

Література:

1. Барікова А. А. Електронна держава: нова ефективність урядування : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 224 с.
2. Дубас О. П. Електронне урядування: генезис і перспективи : монографія. Київ : НІСД, 2016. 160 с.
3. Електронне урядування : підручник / авт. кол.: В. П. Горбулін, Н. В. Грицяк, А. І. Семенченко, О. В. Карпенко та ін. ; за заг. ред. проф. Ю. В. Ковбасюка ; наук. ред. проф. Н. В. Грицяк. Київ : НАДУ, 2014. 290 с.
4. Клімушин П. С., Серенок А. О. Електронне урядування в інформаційному суспільстві : монографія. Харків : ХарPI НАДУ «Магістр», 2010. 312 с.
5. Куйбіда В. С., Карпенко О. В., Наместнік В. В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник НАДУ при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2018. № 1. С. 5–10.
6. Карпенко О. В. Механізми формування та реалізації сервісно-орієнтованої державної політики в Україні : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2017. 40 с.
7. Чукут С. А., Загвойська О. В., Цимбаленко Я. Ю. Основи електронного урядування : навч. посіб. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2022. 176 с.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змін.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.03.2026).
9. United Nations E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government. New York : UN DESA, 2022. 210 p. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2022> (date of access: 01.03.2026).

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT IN HEALTHCARE INSTITUTIONS

Сергій Іванченко,

здобувач вищої освіти
спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна
та архівна справа»
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна;

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0009-0007-1145-3055

У статті досліджено особливості впровадження електронного документообігу в закладах охорони здоров'я в умовах цифрової трансформації медичної сфери. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення функціонування електронної медичної документації, визначено її структурні елементи, функціональне призначення та роль у забезпеченні безперервності медичного процесу. Обґрунтовано значення стандартизації, інформаційної безпеки та інтеграції електронних систем для підвищення ефективності управління медичними установами й доступності медичних послуг.

Ключові слова: електронний документообіг, електронна медична документація, електронна медична карта, цифровізація охорони здоров'я, eHealth, медична інформаційна система, електронний рецепт, інформаційна безпека, електронні медичні записи, медичні інформаційні ресурси.

The article examines the peculiarities of implementing electronic document management in healthcare institutions under the conditions of digital transformation of the medical sector. The study analyzes the legal framework regulating electronic medical documentation, identifies its structural components, functional purpose and role in ensuring continuity of the medical process. The

importance of standardization, information security and integration of electronic systems for improving healthcare management efficiency and accessibility of medical services is substantiated.

Keywords: *electronic document management, electronic medical documentation, electronic medical record, healthcare digitalization, eHealth, medical information system, electronic prescription, information security, electronic medical records, medical information resources.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями. Цифрова трансформація системи охорони здоров'я супроводжується зміною підходів до організації документообігу, обробки медичної інформації та забезпечення взаємодії між суб'єктами медичної діяльності. Перехід від паперової документації до електронних форматів фіксації даних актуалізує питання стандартизації медичних записів, захисту персональної інформації та забезпечення ефективного функціонування електронних інформаційних систем у медичних установах.

Практичне значення проблеми. Результативне функціонування електронного документообігу сприяє підвищенню оперативності управлінських процесів, якості медичного обслуговування та доступності медичних послуг.

Мета статті – дослідити особливості функціонування електронного документообігу в закладах охорони здоров'я, проаналізувати структуру електронної медичної документації та визначити основні проблеми і перспективи цифровізації медичної сфери.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичне осмислення електронного документообігу в медичній сфері значною мірою ґрунтується на концепції інформаційних систем охорони здоров'я. Ю. В. Борисенко наголошує, що впровадження електронного документообігу сприяє оптимізації адміністративних процедур, підвищенню прозорості діяльності медичних установ та покращенню якості медичних послуг [2, с. 143]. Подібні висновки подають А. Р. Галяс та Л. А. Ковальська, пов'язуючи розвиток електронного документування з потребою уніфікації електронних форм документів і стандартизації процедур їх обробки [5, с. 152].

Сутність електронного документообігу як управлінської категорії розглядається у науковій літературі переважно крізь призму оптимізації інформаційних процесів та цифрової трансформації управління. І. Я. Назарова визначає електронний документообіг як інструмент підвищення ефективності обробки інформації, скорочення часу руху документів та посилення контролю за інформаційними потоками [14, с. 167]. Л. В. Прокопець, К. М. Сторцун та Г. І. Чуса характеризують електронний документообіг як складову сучасного інформаційного середовища, функціонування якої забезпечує результативність діяльності організацій у процесі цифровізації управління [15, с. 89]. Водночас дослідники приділяють значну увагу правовим і безпековим аспектам функціонування

електронних систем. Б. В. Дерев'янка підкреслює необхідність удосконалення нормативного забезпечення цифрових процесів у медичній сфері відповідно до сучасних вимог інформаційного суспільства [7, с. 49]. Н. В. Топчій, Т. П. Прохорська та О. А. Дегтяр акцентують увагу на ризиках, пов'язаних із обробкою конфіденційної медичної інформації, наголошуючи на необхідності впровадження сучасних механізмів кіберзахисту [16, с. 338].

Сучасні наукові дослідження демонструють посилення уваги до інтеграційних процесів у системі охорони здоров'я, орієнтованих на забезпечення взаємодії між різними інформаційними платформами та учасниками медичного процесу. Н. Філіпова, О. Михайловська та М. Колотов підкреслюють, що архітектура електронної системи охорони здоров'я ґрунтується на принципах інтероперабельності, забезпечуючи обмін даними між різними інформаційними системами без втрати структури та змісту інформації [18, с. 13]. Значна увага приділяється також електронній медичній документації як специфічному об'єкту інформаційних відносин. В. В. Валах зазначає, що медична документація виступає сукупністю документів, які містять інформацію про стан здоров'я пацієнта, перебіг лікування та результати медичного втручання [3, с. 27]. У працях, присвячених цифровізації медичної сфери, наголошується, що розвиток електронних медичних записів, електронних рецептів і телемедичних сервісів сприяє формуванню пацієнтоорієнтованої моделі охорони здоров'я, у межах якої інформаційні технології виступають інструментом забезпечення доступності та якості медичних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Функціонування електронного документообігу в закладах охорони здоров'я безпосередньо пов'язане зі структурою та змістовим наповненням електронної медичної документації, яка формує основу інформаційної взаємодії між усіма суб'єктами медичної діяльності. Трансформаційні процеси у сфері охорони здоров'я супроводжуються поступовою відмовою від паперових носіїв інформації та переходом до цифрових форматів фіксації медичних даних, що обумовлює потребу визначення видів електронних документів, їх функціонального призначення та особливостей використання у практичній діяльності медичних установ. Попри активний розвиток електронної системи охорони здоров'я, у вітчизняному науковому середовищі відсутнє єдине трактування поняття електронної медичної документації. В. В. Валах зазначає, що поряд із розгалуженою системою нормативного регулювання окремих категорій медичних документів зберігаються труднощі, пов'язані з визначенням їх правового статусу та особливостей використання в цифровому середовищі [3, с. 28].

Поняття електронної медичної документації у сучасній системі охорони здоров'я України пов'язується з функціонуванням електронної системи охорони здоров'я та розвитком електронних медичних записів як цифрового аналога традиційної паперової документації. У нормативно-правових актах електронна

медична карта пацієнта визначається як «структурована сукупність медичної інформації про пацієнта (медичних записів, записів про направлення, рецептів та медичних висновків), яка внесена до центральної бази даних» [8]. У межах цифрової трансформації медичної сфери електронна медична документація формується як багаторівнева система інформаційних ресурсів, що охоплює клінічні, діагностичні, адміністративні та управлінські дані. Функціонування зазначеної системи забезпечується медичними інформаційними системами, які здійснюють автоматизацію роботи користувачів, обмін інформацією між закладами охорони здоров'я та взаємодію з центральною базою даних електронної системи охорони здоров'я.

Сутність електронної медичної документації полягає у фіксації медичної інформації в цифровому форматі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують створення, обробку, передачу, зберігання та використання інформаційних ресурсів у межах єдиного інформаційного простору. Електронні медичні документи повинні відповідати загальним вимогам, установленим для електронних документів, передбачаючи наявність обов'язкових реквізитів, можливість ідентифікації автора документа та забезпечення цілісності інформації. Водночас специфіка медичної інформації формує підвищені вимоги до точності даних, достовірності медичних записів і захисту конфіденційної інформації пацієнтів. В. В. Валах характеризує медичну документацію як систематизований комплекс документів, сформованих у процесі надання медичної допомоги, які містять інформацію про стан здоров'я пацієнта, проведені лікувальні та профілактичні заходи, маючи юридичну силу офіційних документів [3, с. 32].

Структура електронної медичної документації визначається функціональними потребами системи охорони здоров'я та охоплює декілька взаємопов'язаних груп документів, кожна з яких виконує окрему роль у забезпеченні лікувального процесу. Центральне місце посідає первинна медична документація, представлена електронною медичною картою пацієнта, яка акумулює інформацію про історію захворювань, результати обстежень, призначення лікаря, проведені медичні втручання та інші відомості, сформовані у процесі медичного обслуговування. Функціонування електронної медичної карти забезпечує безперервність лікувального процесу, надаючи медичним працівникам оперативний доступ до актуальної інформації незалежно від місця її створення чи зберігання. Використання електронних медичних записів сприяє скороченню часу пошуку необхідних даних, підвищенню точності клінічних рішень та зменшенню ризику втрати медичної інформації.

Важливе місце у структурі електронної медичної документації посідають документи взаємодії між різними рівнями надання медичної допомоги. До зазначеної групи належать електронні направлення, які формуються лікарями первинної ланки

для скерування пацієнтів до вузькопрофільних спеціалістів або на додаткові обстеження. Використання електронних направлень сприяє оптимізації маршрутизації пацієнтів, скороченню часу очікування медичних послуг та підвищенню прозорості процесу медичного обслуговування. Передача інформації через електронні системи дозволяє мінімізувати ризик втрати документів та забезпечити ефективну комунікацію між медичними установами різних рівнів. Поряд із документами взаємодії важливу роль відіграють електронні рецепти, впровадження яких орієнтоване на підвищення контролю за обігом лікарських засобів, зменшення кількості помилок при призначенні лікування та забезпечення прозорості фармацевтичного сектору. Електронний рецепт містить інформацію про пацієнта, лікаря, призначений лікарський засіб та умови його отримання, забезпечуючи автоматизацію взаємодії між медичними закладами й аптечними установами.

Складовою електронної медичної документації виступають також документи, пов'язані з проведенням діагностичних досліджень, лабораторних аналізів та інструментальних обстежень. Зберігання результатів діагностики в електронній формі забезпечує доступність інформації для лікарів різних спеціальностей, сприяючи підвищенню точності діагностики та ефективності лікування. Інтеграція діагностичних документів із іншими компонентами електронної системи охорони здоров'я формує комплексний підхід до обробки медичної інформації та створює умови для безперервного інформаційного супроводу пацієнта. Поряд із клінічною документацією функціонують адміністративні документи, представлені звітами, статистичними матеріалами, наказами та внутрішніми управлінськими документами. Перехід до електронної форми ведення адміністративної документації сприяє підвищенню оперативності управлінських процесів, забезпечує контроль за використанням ресурсів та покращує ефективність управління медичними установами.

Узагальнення структури електронної медичної документації дозволяє виокремити декілька основних функціональних груп: первинну медичну документацію, документи взаємодії, лікувально-призначальну документацію, діагностичні документи та адміністративну документацію. Сукупність зазначених елементів формує єдиний інформаційний простір, який забезпечує безперервність інформаційних потоків у процесі надання медичної допомоги. Функціонування багатокомпонентної системи електронної документації охоплює всі етапи медичного обслуговування — від первинного звернення пацієнта до завершення лікування та архівного зберігання інформації.

Ефективність електронного документообігу значною мірою визначається дотриманням установлених вимог до створення, оформлення, зберігання та використання електронних документів. Особливого значення в умовах цифровізації

набуває стандартизація медичних записів, яка забезпечує сумісність різних інформаційних систем та можливість подальшого використання даних в аналітичних і управлінських процесах. Належне оформлення електронних документів передбачає використання стандартизованих форматів, єдиних класифікаторів, довідників та чітко визначеної структури даних, що дозволяє уникнути неоднозначності трактування інформації. Використання уніфікованих стандартів забезпечує інтеграцію інформаційних систем у межах єдиного інформаційного простору та створює умови для гармонізації національної системи охорони здоров'я із міжнародними тенденціями розвитку цифрової медицини.

Особливості зберігання електронної медичної документації пов'язані з необхідністю забезпечення довготривалого доступу до інформації, яка має медичну та юридичну цінність. У сучасних умовах актуалізується проблема створення надійних систем архівування, здатних гарантувати збереження інформації протягом усього періоду її актуальності. Використання хмарних технологій, розподілених баз даних та сучасних інформаційних платформ дозволяє підвищити рівень доступності медичної інформації, водночас формуючи потребу у впровадженні ефективних механізмів захисту даних від несанкціонованого доступу. Л. А. Чередник наголошує, що цифрові трансформації у сфері охорони здоров'я супроводжуються формуванням нових підходів до управління інформаційними ресурсами, орієнтованих на забезпечення цілісності та безпеки даних [20, с. 59].

Забезпечення конфіденційності медичної інформації виступає одним із визначальних завдань функціонування електронного документообігу, оскільки обробка персональних даних пацієнтів супроводжується підвищеними ризиками неправомірного доступу, втрати інформації або її несанкціонованого поширення. Медичні дані належать до категорії інформації з обмеженим доступом, що обумовлює необхідність застосування комплексних механізмів інформаційного захисту. У межах електронної системи охорони здоров'я використовуються технічні, організаційні та правові заходи безпеки, спрямовані на забезпечення цілісності, достовірності та конфіденційності інформаційних ресурсів. Значна роль відводиться системам ідентифікації та автентифікації користувачів, електронному цифровому підпису, розмежуванню прав доступу до інформації, шифруванню даних і проведенню регулярного аудиту інформаційних систем. О. М. Ілюшик та О. Ярема підкреслюють, що ефективність електронного документообігу безпосередньо залежить від рівня захищеності інформаційних ресурсів, оскільки порушення конфіденційності медичних даних може спричинити суттєві правові та соціальні наслідки [12, с. 220].

Проблематика інформаційної безпеки набуває особливої актуальності в умовах активного розвитку телемедицини, дистанційних консультацій та електронних сервісів взаємодії між пацієнтами й медичними працівниками. Розширення

цифрового середовища медичної сфери супроводжується збільшенням обсягів інформації, яка циркулює між різними інформаційними системами, формуючи нові виклики для організації захисту даних. Використання електронних медичних записів, електронних рецептів, цифрових кабінетів пацієнтів та мобільних додатків потребує створення безпечної інфраструктури передачі інформації, здатної забезпечити стійкість системи до кібератак і технічних збоїв. У сучасних умовах особливого значення набуває поєднання технологічних механізмів захисту з удосконаленням нормативного регулювання цифрових процесів у сфері охорони здоров'я. Посилення вимог до інформаційної безпеки обумовлюється також необхідністю забезпечення довіри громадян до електронних сервісів та цифрових інструментів медичного обслуговування.

Важливою умовою ефективного функціонування електронного документообігу виступає стандартизація електронної медичної документації, яка забезпечує сумісність інформаційних систем, уніфікацію форматів документів та узгодженість інформаційних процесів. Відсутність єдиних підходів до структури медичних записів та правил обробки інформації значно ускладнює інтеграцію інформаційних ресурсів і взаємодію між медичними установами. Використання уніфікованих стандартів дозволяє спростити обмін інформацією, підвищити ефективність використання медичних даних та забезпечити інтеграцію різних електронних платформ у межах єдиного інформаційного простору. Стандартизація охоплює структуру електронних документів, формати передачі даних, правила ведення електронних записів і використання класифікаторів медичної інформації. Впровадження міжнародних стандартів медичної інформатики сприяє гармонізації національної системи охорони здоров'я із сучасними світовими тенденціями цифровізації та створює умови для розвитку інтероперабельності медичних інформаційних систем.

Функціонування електронної медичної документації передбачає чітко визначений життєвий цикл електронного документа, який охоплює всі етапи роботи з інформацією — від моменту створення документа до його архівного зберігання або знищення. На початковому етапі відбувається формування медичного запису та внесення інформації до електронної системи охорони здоров'я. Подальша обробка документа пов'язана з його перевіркою, редагуванням, підписанням та реєстрацією у відповідних інформаційних ресурсах. Після завершення етапу оформлення документ передається через інформаційні системи іншим учасникам медичного процесу, забезпечуючи взаємодію між лікарями, медичними установами та державними органами. Важливого значення набуває етап зберігання інформації, який передбачає використання надійних механізмів архівування та захисту даних від втрати або пошкодження. Аналіз життєвого циклу електронного документа дозволяє

визначити критичні точки інформаційного процесу, на яких існує ризик втрати, спотворення або несанкціонованого поширення інформації.

Безпосереднє ведення медичної документації у форматі електронних медичних документів охоплює створення, реєстрацію, підписання, передачу, використання та зберігання інформації в межах єдиної державної електронної системи охорони здоров'я. Процес документування медичних послуг супроводжується внесенням інформації до центральної бази даних, адміністрування якої здійснюється Національною службою здоров'я України. Функціонування електронного документообігу передбачає також забезпечення доступу до медичної інформації для всіх учасників лікувального процесу відповідно до встановлених рівнів доступу. А. Р. Галяс та Л. А. Ковальська наголошують, що документальне забезпечення електронних медичних послуг охоплює процес створення, підписання, зберігання та реєстрації електронних документів у межах державної системи електронної охорони здоров'я [5, с. 151].

Розвиток електронної медичної документації супроводжується впровадженням нових цифрових сервісів, орієнтованих на підвищення доступності медичної інформації та розширення можливостей взаємодії між пацієнтами й медичними працівниками. У сучасній системі охорони здоров'я важливого значення набувають електронні кабінети пацієнтів, мобільні застосунки, системи дистанційного запису на прийом та електронні сервіси отримання медичних довідок і результатів обстежень. Використання цифрових інструментів сприяє скороченню часу отримання медичних послуг, підвищує прозорість медичного обслуговування та спрощує доступ громадян до власної медичної інформації. О. В. Устимчук підкреслює, що розвиток електронних кабінетів пацієнтів забезпечує формування нових моделей взаємодії між пацієнтом і медичним закладом у межах електронної системи охорони здоров'я [17, с. 107].

Попри значні переваги електронного документообігу, процес його впровадження у медичних установах супроводжується низкою організаційних, технічних і кадрових проблем. Однією з найбільш поширених труднощів залишається недостатній рівень технічного забезпечення окремих закладів охорони здоров'я, пов'язаний із використанням застарілого обладнання, нестабільністю мережевої інфраструктури та обмеженим доступом до сучасних інформаційних технологій. Відчутний вплив на ефективність цифровізації справляє також недостатній рівень цифрової компетентності частини медичного персоналу, що ускладнює адаптацію працівників до нових умов організації документообігу. Перехід до електронної форми ведення документації потребує зміни усталених організаційних практик, підвищення кваліфікації працівників і формування нових підходів до управління інформаційними ресурсами.

Проблемним залишається також питання фінансового забезпечення цифрової трансформації медичної сфери. Впровадження сучасних медичних інформаційних систем, створення захищених каналів передачі інформації, технічне обслуговування електронних платформ та організація систем кіберзахисту потребують значних матеріальних ресурсів. Водночас довгостроковий ефект цифровізації проявляється у скороченні витрат на паперовий документообіг, підвищенні оперативності управлінських рішень, зменшенні кількості помилок у процесі документування та оптимізації роботи медичних установ. Формування ефективної системи електронного документообігу потребує комплексного підходу, орієнтованого на поєднання технологічних рішень, нормативного забезпечення, професійної підготовки персоналу та розвитку цифрової інфраструктури охорони здоров'я.

Висновки. Впровадження електронного документообігу в закладах охорони здоров'я виступає одним із визначальних напрямів цифрової трансформації медичної сфери, забезпечуючи модернізацію процесів управління медичною інформацією, підвищення ефективності організації медичного обслуговування та розвиток єдиного інформаційного простору охорони здоров'я. Електронна медична документація формує основу інформаційної взаємодії між учасниками медичного процесу, забезпечуючи безперервність лікування, оперативний доступ до медичних даних і підвищення якості прийняття клінічних рішень. Розвиток електронних сервісів, електронних медичних записів, цифрових кабінетів пацієнтів та інтегрованих інформаційних систем сприяє підвищенню доступності медичних послуг і прозорості функціонування медичних установ.

Результативність функціонування електронного документообігу безпосередньо залежить від рівня стандартизації інформаційних процесів, ефективності механізмів інформаційної безпеки, технічного забезпечення медичних установ та професійної готовності персоналу до роботи в умовах цифрового середовища. Подальший розвиток електронного документообігу потребує удосконалення нормативно-правового регулювання, впровадження сучасних технологій захисту інформації, розвитку інтегрованості медичних інформаційних систем та формування цілісної цифрової інфраструктури охорони здоров'я, здатної забезпечити стабільне функціонування медичної галузі в умовах інтенсивної цифровізації суспільства.

Література:

1. Барзилович А. Д. Впровадження електронної медичної карти в Україні. *Економіка та держава*. 2020. № 2. С. 31–35.

2. Борисенко Ю. В. Сучасні тенденції розвитку електронного документообігу в медичній галузі України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 8. С. 140–145.
3. Валах В. В. Визначення та характерні ознаки правової категорії «медична документація». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 27–32.
4. Вальчук М. С. Цифровізація сфери охорони здоров'я в Україні на шляху до забезпечення клієнто- та пацієнтоорієнтованості. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. № 34. С. 14–18.
5. Галяс А. Р., Ковальська Л. А. Документування електронних послуг у системі охорони здоров'я України. *Інформація, комунікація, суспільство 2022 : матеріали 11-ї Міжнародної наукової конференції ІКС-2022*. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2022. С. 150–152.
6. Грищенко В. Г., Суховірська Л. П. Телемедицина в Україні: переваги та недоліки. *Сучасні медичні технології*. 2021. № 3. С. 228–232.
7. Дерев'янко Б. В. Про удосконалення правового забезпечення цифрового документообігу у сфері медицини. *Право України*. 2024. № 1. С. 45–50.
8. Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 411. URL: Верховна Рада України – Постанова № 411 (дата звернення 04.05.2026).
9. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство: виклики для України. Київ : НІСД, 2010. 220 с.
10. Електронні медичні записи в ЕСОЗ / Міністерство охорони здоров'я України. URL: МОЗ України – Електронні медичні записи в ЕСОЗ (дата звернення 04.05.2026).
11. Заборовський В. В. Правове забезпечення захисту медичної інформації в умовах цифровізації та воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 543–547.
12. Ілюшик О. М., Ярема О. Г. Правові аспекти електронного документообігу у телемедицині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 218–221.
13. Кравченко О. Systems Of Effective Communication In State Institutions. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах: колективна монографія / за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської*. Кропивницький – Вроцлав : Вид-во ЦІРОЛ, 2025. С. 570-598.
14. Мильніченко Н. Збереження спадщини України: роль бібліотек, архівів і музеїв. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах: колективна монографія / за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської*. Кропивницький – Вроцлав : Вид-во ЦІРОЛ, 2025. С. 599-634.

15. Прокопець Л. В., Сторцун К. М., Чуса Г. І. Електронний документообіг в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Молодий вчений*. 2021. № 4 (92). С. 87–91.
16. Топчій Н. В., Прохорська Т. П., Дегтяр О. А. Кіберзахист у електронному документообігу медичної сфери. *Інформаційні технології і суспільство*. 2023. № 4. С. 336–340.
17. Устимчук О. В. Впровадження електронного кабінету пацієнта як складової електронної системи охорони здоров'я в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 10. С. 103–108.
18. Філіпова Н., Михайловська О., Колотов М. Аналіз архітектури електронної системи охорони здоров'я та основні проблеми інтегрованості. *Системи обробки інформації*. 2020. № 1 (160). С. 11–15.
19. Хоменко І. М., Корнійчук О. П., Шушпанов Д. Г., Чешко Я. М. Електронна система громадського здоров'я як інструмент цифровізації медичної сфери. *Україна. Здоров'я нації*. 2022. № 3. С. 73–78.
20. Чередник Л. А. Використання електронних інформаційних ресурсів у сфері охорони здоров'я України. *Наукові перспективи*. 2022. № 7 (25). С. 56–61.

ЦИФРОВІ МЕДІА В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

DIGITAL MEDIA IN THE CONTEXT OF INFORMATION WARFARE

Віктор Горбановський,

здобувач вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та
архівна справа»
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри права та соціально-економічних
відносин, Центральноукраїнського
інституту розвитку людини Університету
«Україна», м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0003-4947-3581

Олександр Коломоєць,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри галузевого права та
правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
університету, провідний фахівець з
організації наукової роботи
відділу забезпечення діяльності
Кіровоградського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС
України,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0003-2129-9374

У статті досліджено функціонування цифрових медіа в умовах інформаційної війни. Охарактеризовано цифрові медіа як складову сучасного інформаційного простору, визначено їхні принципи відмінності від традиційних медіа – інтерактивність, мережевість,

швидкість і алгоритмічну опосередкованість. Розкрито сутність поняття «інформаційна війна» та її співвідношення з поняттями смислової й гібридної війни. Систематизовано типологію форм інформаційного протистояння – пропаганду, дезінформацію, маніпуляцію та операції впливу в соціальних мережах. Висвітлено психологічний і технологічний виміри інформаційної агресії, зокрема феномени дипфейків та бот-мереж. Обґрунтовано значення стратегічних комунікацій, верифікації інформації та медіаграмотності як механізмів формування інформаційної стійкості суспільства в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: цифрові медіа, інформаційна війна, дезінформація, гібридна війна, медіаграмотність, верифікація інформації, стратегічні комунікації, інформаційна стійкість, пропаганда.

The article examines the functioning of digital media in the context of information warfare. Digital media are characterized as a component of the modern information space, and their fundamental differences from traditional media – interactivity, networking, speed, and algorithmic mediation – are identified. The essence of the concept of "information warfare" and its relationship with the concepts of meaning warfare and hybrid warfare are revealed. The typology of forms of information confrontation – propaganda, disinformation, manipulation, and influence operations in social networks – is systematized. The psychological and technological dimensions of information aggression, including the phenomena of deepfakes and bot networks, are highlighted. The significance of strategic communications, information verification, and media literacy as mechanisms for forming the information resilience of society in conditions of armed conflict is substantiated.

Keywords: digital media, information warfare, disinformation, hybrid warfare, media literacy, information verification, strategic communications, information resilience, propaganda.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями. Стрімкий розвиток цифрових технологій докорінно змінив архітектуру публічної комунікації: замість вертикальної моделі, де традиційні редакції виконували роль єдиних формувачів порядку денного, утвердилася горизонтальна мережева модель, у якій мільйони учасників одночасно виробляють, поширюють і споживають контент. Ця демократизація інформаційного простору відкрила нові можливості для розвитку відкритого суспільства, але водночас породила нові вразливості: децентралізованість і швидкість цифрового середовища перетворили його на простір для цілеспрямованого поширення дезінформації, маніпулятивних наративів та координованих операцій інформаційного впливу. Для України означена проблематика набуває стратегічного значення у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації, що супроводжується безпрецедентним за масштабами інформаційним тиском на українське суспільство.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю системного наукового осмислення функціонування цифрових медіа в умовах інформаційного

протистояння, без розуміння якого неможливо виробити дієві механізми захисту інформаційного суверенітету держави та інформаційної стійкості громадян.

Зв'язок проблематики з практичними та теоретичними завданнями простежується у потребі систематизації технологій дезінформації, узагальнення механізмів верифікації інформації та обґрунтування ролі медіаграмотності й стратегічних комунікацій у системі інформаційної безпеки суспільства.

Метою статті є дослідження функціонування цифрових медіа в умовах інформаційної війни, характеристика типології форм інформаційного протистояння та визначення механізмів формування інформаційної стійкості суспільства.

Реалізація поставленої мети передбачає характеристику цифрових медіа як складової сучасного інформаційного простору, розкриття сутності поняття «інформаційна війна», аналіз технологічного й психологічного вимірів інформаційного протистояння, а також дослідження інструментів суспільного захисту від дезінформації.

Аналіз наукових досліджень та публікацій

Фундаментальні теоретичні підвалини для вивчення функціонування медіа в умовах інформаційних конфліктів заклали праці Г. Г. Почепцова [1; 2], який обґрунтовує концепцію смислової війни та аналізує стратегію резонансу в сучасному інформаційному протистоянні. Проблематику гібридної агресії досліджено в колективній монографії під редакцією В. П. Горбуліна [3], де інформаційному виміру відведено рівноправне місце поряд із воєнним та економічним. Теоретичні засади масової комунікації опрацьовано В. В. Різуном [4] та В. Ф. Івановим [5].

Феномени дезінформації та інформаційних маніпуляцій досліджено А.П. Гаврилюком [6], який характеризує фейкові новини як складноструктуровану комунікативну систему. Питання медіаграмотності висвітлено Л. Є. Смолою [7], яка обґрунтовує її значення як найбільш стійкого засобу захисту від деструктивних інформаційних впливів. Зарубіжний досвід типологізації інформаційних розладів представлено в доповіді К. Уордл та Г. Дерахшан [8], а аналіз медійного протистояння на матеріалі українського конфлікту здійснено І. Халдаровою та М. Панті [9]. Узагальнення наукового доробку засвідчує значну розробленість окремих аспектів проблематики, водночас комплексне осмислення цифрових медіа одночасно в технологічному, комунікаційному та психологічному вимірах потребує подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Цифрові медіа як поняття охоплюють усі форми медіаконтенту та медіакомунікації, що існують у цифровому форматі й поширюються через мережеву інфраструктуру: інтернет-видання, новинні портали, соціальні мережі, месенджери, відеохостинги, подкасти та блоги. Принципова відмінність цифрових медіа від традиційних полягає у кількох взаємопов'язаних характеристиках: інтерактивність, за якої споживач контенту є водночас потенційним його виробником і

розповсюджувачем; мережевість, що передбачає циркуляцію інформаційних потоків у горизонтальному режимі; швидкість, що скорочує цикл новинного виробництва; та алгоритмічна опосередкованість, за якої доступ аудиторії до інформації фільтрується автоматизованими алгоритмами. Н. М. Вернигора характеризує цей процес як якісну зміну всієї архітектури медіасередовища, а не лише зміну технічних носіїв [10, с. 5].

Поява інтернету та подальший розвиток соціальних мереж зумовили формування нової медіаекосистеми, у якій межа між традиційними й цифровими медіа стала менш виразною. Процес медіаконвергенції змусив традиційні редакції переосмислювати моделі роботи й шукати нові форми взаємодії з аудиторією. Соціальні мережі принципово відрізняються від традиційних медіа тим, що вони не виробляють контент самостійно, а створюють інфраструктуру для його виробництва й поширення мільйонами користувачів одночасно. Алгоритми ранжування контенту формують так звані «бульбашки фільтрів» – персоналізовані інформаційні середовища, де людина переважно отримує контент, що підтверджує її вже наявні переконання. В. В. Кравченко звертає увагу на те, що алгоритмічні механізми соціальних мереж перетворилися на автоматизовані підсилювачі інформаційного впливу, що підвищують деструктивний потенціал дезінформаційних кампаній [11, с. 35].

Інформаційна війна як соціальне явище існувала задовго до появи цифрових технологій, проте саме цифрова революція надала інформаційному протистоянню нових масштабів, швидкості та руйнівної сили. Г. Г. Почепцов, аналізуючи природу сучасних інформаційних воєн, підкреслює, що їхньою принциповою особливістю є боротьба за моделі реальності у свідомості людей, а не лише за факти та події [1, с. 28]. Інформаційна війна у широкому розумінні – це форма конфлікту, де інформація та інформаційна інфраструктура використовуються як зброя для досягнення стратегічних цілей шляхом впливу на знання, переконання й поведінку противника та власного населення.

Г. Г. Почепцов розмежовує поняття інформаційної та смислової воєн, вказуючи, що якщо інформаційна війна оперує переважно фактами та подіями, то смислова війна спрямована на зміну інтерпретаційних рамок, через які ці факти сприймаються [2, с. 19]. Поняття гібридної війни є ширшим за поняття інформаційної і включає останню як один із ключових компонентів, поєднуючи конвенційні та неконвенційні методи ведення бойових дій, економічний тиск, кібератаки та інформаційні кампанії в єдиній скоординованій стратегії. Колектив авторів під редакцією В. П. Горбуліна обґрунтовує, що інформаційний вимір є найбільш характерною рисою гібридної агресії, оскільки він передував, супроводжував і продовжується паралельно зі збройною фазою конфлікту [3, с. 203].

Типологія форм інформаційного протистояння охоплює пропаганду – систематичне поширення ідеологічно упереджених повідомлень; дезінформацію –

свідоме поширення неправдивої або спотвореної інформації; маніпуляцію – використання психологічних механізмів впливу, що обходять критичне мислення аудиторії; кібератаки на інформаційну інфраструктуру; а також операції впливу в соціальних мережах із залученням ботів і скоординованих мереж фіктивних акаунтів. К. Уордл та Г. Дерахшан розмежовують дезінформацію як свідому неправду з наміром завдати шкоди, місінформацію як неправдиву інформацію без такого наміру та малінформацію як правдиву інформацію, що поширюється з метою завдати шкоди – і ця тричастинна схема значно точніше відображає різноманіття реальних практик інформаційного маніпулювання [8, с. 20].

Психологічний вимір інформаційної війни реалізується через використання низки закономірностей: когнітивних упереджень, що систематично спотворюють сприйняття інформації; емоційного резонансу, через який повідомлення, що викликають страх або обурення, поширюються значно ефективніше за нейтральні; ефекту повторення, завдяки якому багаторазово відтворюване твердження починає сприйматися як достовірне. О. В. Олексієнко, досліджуючи феномен постправди, підкреслює, що в умовах інформаційної перенасиченості емоційна достовірність повідомлення нерідко переважає над його фактологічною перевіреністю у сприйнятті аудиторії [12, с. 47].

Технологічний вимір сучасної інформаційної війни охоплює широкий спектр інструментів, що постійно ускладнюються в міру розвитку цифрових технологій. Особливе місце серед інструментів інформаційної агресії посідають дипфейки – синтетичний відео- та аудіоконтент, створений за допомогою алгоритмів штучного інтелекту. В. О. Чернець наголошує, що дипфейки є принципово новим рівнем загрози для інформаційного середовища, оскільки підривають саму можливість використання відеозапису як доказу [13, с. 147]. Бот-мережі, що імітують масову підтримку певних наративів у соціальних мережах, є ще одним широко використовуваним інструментом, здатним штучно формувати враження про суспільний консенсус там, де його немає.

Стратегічні комунікації є відповіддю держави та суспільства на виклики інформаційної війни й становлять систему скоординованих комунікаційних зусиль, спрямованих на формування сприятливого інформаційного середовища та нейтралізацію ворожого впливу. О. В. Зернецька розглядає стратегічні комунікації як систему, в якій цифрові медіа виступають не лише каналом трансляції повідомлень, а й активним учасником формування смислів [14, с. 115]. Верифікація інформації та фактчекінг набули в Україні особливого розвитку під впливом тривалого інформаційного тиску: верифікаційні ресурси сформували інфраструктуру публічного спростування дезінформаційних кейсів. А. П. Гаврилук наголошує, що фейкові новини набувають у соціальних мережах ознак вірусного контенту, поширення якого в рази перевищує поширення спростувань, що ставить під сумнів

ефективність реактивного фактчекінгу та вимагає вироблення превентивних стратегій [6, с. 14].

Інформаційна стійкість суспільства – здатність протистояти деструктивним інформаційним впливам, зберігаючи критичне мислення, довіру до перевірених джерел і соціальну єдність – є кінцевою метою всіх зусиль у сфері медіаграмотності та стратегічних комунікацій. Л. Є. Смола доводить, що саме медіаграмотність населення є найбільш стійким елементом системи інформаційної стійкості, оскільки навички критичного сприйняття інформації зберігають свою цінність незалежно від конкретних технологій і платформ, що використовуються для поширення дезінформації [7, с. 41]. І. Халдарова та М. Панті на матеріалі українського конфлікту демонструють, що суспільство з вищим рівнем медіаграмотності та розвинутою культурою верифікації інформації виявляє значно більшу стійкість до зовнішніх дезінформаційних кампаній [9, с. 897].

Висновки.

Цифрові медіа є складовою сучасного інформаційного простору, що динамічно розвивається і справляє дедалі більший вплив на всі виміри суспільного життя. Їхня специфіка – інтерактивність, мережевість, алгоритмічна опосередкованість і транснаціональна природа – формує як нові можливості для розвитку відкритого інформаційного суспільства, так і нові вразливості, які активно використовуються в умовах інформаційного протистояння.

Інформаційна війна в сучасному розумінні є багатовимірним явищем, що поєднує пропагандистські, психологічні, технологічні та стратегічно-комунікаційні складові в єдиній системі цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість. Цифрові медіа відіграють у ній центральну роль – і як основне поле розгортання інформаційного протистояння, і як головний інструмент агресивних операцій та захисних стратегій. Формування інформаційної стійкості суспільства потребує системного поєднання освітнього, інституційного й технологічного вимірів – розвитку медіаграмотності, верифікаційних практик та ефективних стратегічних комунікацій. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом порівняльної ефективності різних моделей медіаграмотності в умовах активного збройного конфлікту.

Література:

1. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни : монографія. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.

2. Почепцов Г. Г. Сенси і війни: Україна і росія в інформаційній і сенсиовій війнах. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 316 с.
3. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.
4. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник. К. : Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.
5. Іванов В. Ф. Основні теорії масової комунікації і журналістики : навч. посіб. К. : Центр вільної преси, 2010. 258 с.
6. Кравченко О. Systems Of Effective Communication In State Institutions. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах: колективна монографія* / за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської. Кропивницький – Вроцлав : Вид-во ЦРПЛ, 2025. С. 570-598.
7. Смола Л. Є. Розвиток медіаграмотності в Україні в умовах інформаційної агресії. Вісник Книжкової палати. 2022. № 4. С. 37–42.
8. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. Strasbourg : Council of Europe, 2017. 109 p.
9. Khaldarova I., Pantti M. Fake News: The Narrative Battle Over the Ukrainian Conflict. Journalism Practice. 2016. Vol. 10, No. 7. P. 891–901.

УДК: 027.022:028.5-053.6

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЧИТАННЯ СЕРЕД МОЛОДІ ЧЕРЕЗ ПРОЄКТИ СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ

PROMOTION OF READING AMONG YOUNG PEOPLE THROUGH MODERN LIBRARY PROJECTS

Ельвіра Шмуратова,

здобувачка вищої освіти
спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна
та архівна справа»
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна;

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0009-0007-1145-3055

У статті досліджено основні напрями популяризації читання серед молоді в діяльності сучасних бібліотек. Проаналізовано трансформацію функцій бібліотеки за умов розвитку цифрового інформаційного середовища та зростання ролі інформаційно-комунікаційних технологій у бібліотечній практиці. Охарактеризовано традиційні та інноваційні форми популяризації читання. Значну увагу приділено проєктній діяльності бібліотек як ефективному засобу залучення молодіжної аудиторії до читання та культурної комунікації. Визначено особливості використання сучасних медіатехнологій у процесі просування книги та формування позитивного іміджу бібліотеки. Обґрунтовано значення інноваційних підходів у розвитку читацької культури молодого покоління.

Ключові слова: бібліотека, популяризація читання, молодь, читацька культура, бібліотечні проєкти, інформаційно-комунікаційні технології, буктрейлер, цифрове середовище, інноваційні форми роботи.

The article examines the main directions of reading promotion among young people in the activities of modern libraries. The transformation of library functions under conditions of digital information environment development and the growing role of information and communication technologies in library practice is analyzed. Traditional and innovative forms of reading promotion are characterized, including book exhibitions, literary clubs, thematic campaigns, interactive events,

book trailers, online projects, and activities in social networks. Considerable attention is paid to library project activities as an effective means of engaging young audiences in reading and cultural communication. The study identifies the peculiarities of using modern media technologies in book promotion and in shaping a positive image of the library. The importance of innovative approaches in the development of youth reading culture is substantiated.

Keywords: library, reading promotion, youth, reading culture, library projects, information and communication technologies, book trailer, digital environment, innovative forms of activity.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями. За умов стрімкого розвитку цифрового інформаційного середовища та домінування візуального контенту проблема зниження читацької активності молоді набуває особливої актуальності. Сучасна молодіжна аудиторія дедалі більше орієнтується на швидкі форми отримання інформації, це впливає на рівень зацікавленості книгою та систематичним читанням. У зв'язку з подібними тенденціями бібліотеки змушені трансформувати традиційні підходи до обслуговування користувачів, упроваджувати інноваційні форми комунікації, використовувати інформаційно-комунікаційні технології та розробляти культурно-просвітницькі проекти, спрямовані на популяризацію читання серед молодого покоління. Актуальність дослідження пов'язана з потребою переосмислення ролі сучасної бібліотеки як соціокультурного простору, здатного формувати читацьку культуру та підтримувати інтелектуальний розвиток молоді.

Практичне значення проблеми. Практична цінність дослідження полягає у можливості використання результатів для вдосконалення бібліотечної діяльності у сфері популяризації читання серед молодіжної аудиторії. Розглянуті форми та методи роботи можуть бути застосовані публічними, шкільними, університетськими та дитячими бібліотеками під час організації культурно-просвітницьких заходів, реалізації читацьких проектів, створення інтерактивних програм і розвитку комунікації з користувачами у цифровому середовищі. Матеріали дослідження становлять практичний інтерес для бібліотечних працівників, фахівців інформаційної сфери, педагогів та організаторів молодіжних культурних ініціатив.

Мета статті. Мета статті – дослідження сучасних форм і методів популяризації читання серед молоді через проектну діяльність бібліотек, визначення особливостей використання інноваційних технологій та інтерактивних форматів роботи з молодіжною аудиторією, а також аналізі ролі бібліотеки у формуванні читацької культури в умовах цифрового суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про посилення наукового інтересу до проблеми популяризації читання в діяльності сучасних бібліотек, особливо в молодіжному середовищі. Значна увага приділяється трансформації бібліотеки під впливом цифровізації суспільства, розширенню культурно-комунікаційних функцій книгозбірень та впровадженню інноваційних форм роботи

з користувачами. У сучасних наукових і методичних працях бібліотека розглядається як інформаційний центр та як важливий соціокультурний простір, здатний формувати читацькі практики, підтримувати культурний розвиток молоді та забезпечувати інтеграцію книги у цифрове середовище.

Теоретичні аспекти культурно-інформаційної функції бібліотеки висвітлено у праці Т. Бруй та О. Корольова [1]. Дослідники акцентують увагу на історичній трансформації бібліотеки, яка поступово перейшла від традиційного книгосховища до багатофункціонального інформаційного центру, наголошуючи на важливості культурно-просвітницької діяльності бібліотек та необхідності адаптації бібліотечного середовища до сучасних суспільних потреб. Подібний підхід дозволяє розглядати бібліотеку як активного учасника культурної комунікації та важливий інструмент підтримки читацької культури.

Проблематика розвитку молодіжного читання та створення бібліотечного простору, орієнтованого на молодіжну аудиторію, розкрита у матеріалах Л. Костенко [2], а також у державній «Стратегія розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія»» [8]. У зазначених документах наголошується на необхідності формування стійкого інтересу молоді до читання через інтерактивні культурні проекти, комунікаційні заходи та використання цифрових технологій. Дослідники підкреслюють важливість створення комфортного молодіжного середовища, у межах якого бібліотека виконує функцію платформи для спілкування, творчого розвитку та культурного обміну.

Практичні аспекти промоції читання у діяльності бібліотек проаналізовано у працях Л. Лагута [3], І. Лепська [4], у методичних рекомендаціях щодо просування читання у молодіжному середовищі [6]. Увага дослідників зосереджується на застосуванні сучасних форм бібліотечної роботи, серед яких тематичні акції, літературні клуби, читацькі марафони, віртуальні виставки, флешмоби та інтерактивні онлайн-заходи. Науковці та практики бібліотечної сфери відзначають, що ефективність популяризації читання значною мірою залежить від здатності бібліотеки використовувати актуальні комунікаційні інструменти та адаптувати форми діяльності відповідно до інформаційних потреб молоді.

Особливості впровадження інноваційних технологій у бібліотечну практику висвітлено у дослідженнях А. Рубан [6], методичних пропозиціях щодо розвитку читання в бібліотеках [7], а також у праці О. Шапчиць [10]. Автори акцентують увагу на необхідності використання інформаційно-комунікаційних технологій, соціальних мереж, мультимедійного контенту та буктрейлерів як ефективних засобів залучення молодіжної аудиторії до читання. Дослідники наголошують, що сучасна бібліотека повинна поєднувати традиційні культурно-просвітницькі функції з цифровими форматами взаємодії, здатними забезпечити конкурентоспроможність книги у сучасному медіапросторі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Бібліотека належить до фундаментальних суспільних інституцій, діяльність яких безпосередньо пов'язана з розвитком культури, освіти та наукової сфери. Протягом історичного розвитку функціональне призначення бібліотек зазнало суттєвих змін, які супроводжувалося розширенням напрямів роботи, оновленням змісту діяльності та переосмисленням соціальної ролі книгозбірень. Науковці Т. Бруй та О. Корольова наголошують, що бібліотека пройшла шлях від закритого осередку накопичення знань, доступного обмеженому колу осіб, до відкритого й універсального інформаційного центру [1, с. 79]. Подібна трансформація сприяла формуванню нових моделей взаємодії між бібліотечною установою та суспільством, передусім молодіжною аудиторією.

За умов цифровізації інформаційного простору традиційного зберігання книжкових фондів уже недостатньо для забезпечення повноцінного функціонування бібліотеки. Сучасні книгозбірні активно інтегрують інформаційно-комунікаційні технології, надають віддалений доступ до електронних ресурсів, організовують онлайн-сервіси, освітні платформи та віртуальні комунікаційні майданчики [10, с. 47]. Розширення спектра бібліотечних послуг сприяє залученню нових категорій користувачів, серед яких особливе місце посідає молодь.

Сучасна бібліотека виконує не лише інформаційну й освітню функції, а й активно впливає на формування читацької культури. Популяризація читання передбачає створення позитивного суспільного сприйняття читацької діяльності, поширення інтересу до книги та залучення представників різних вікових груп до систематичного читання [9]. Особливої актуальності подібна діяльність набуває у роботі з дітьми та молоддю, адже читацькі практики, сформовані у ранньому віці, значною мірою визначають інтенсивність звернення до книги у подальшому житті [9]. Молодіжне середовище відіграє важливу роль у формуванні культурних орієнтирів суспільства, тому підтримка інтересу до читання набуває стратегічного значення для духовного й інтелектуального розвитку майбутніх поколінь.

Бібліотека за сучасних умов постає своєрідним культурно-комунікаційним посередником між книгою та читачем. Діяльність книгозбірень дедалі більше орієнтується на створення комфортного середовища для молодих користувачів, здатного поєднати освітню, дозвілєву й комунікативну складові. Поширення цифрових технологій, активне використання соціальних мереж та домінування візуального контенту ускладнюють процес залучення молоді до читання. Значна частина комунікації переміщується у віртуальний простір, де друкована книга змушена конкурувати з великою кількістю мультимедійних форматів. За подібних умов традиційні підходи до популяризації читання потребують оновлення та адаптації відповідно до інформаційних запитів сучасної аудиторії [4].

У 2021 р. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого провела дослідження «Роль публічних бібліотек у промоції читання», результати якого

засвідчили активне використання бібліотеками різноманітних форм роботи з користувачами [3]. Найбільш поширеними напрямками стали організація масових заходів для молоді та дітей, проведення презентацій книжкових видань, зустрічей із письменниками, літературних вечорів, інтерактивних вікторин, квестів та ігор. Значного поширення набули тематичні акції – бібліоночі, бібліопікніки, читацькі челенджі, а також сторітелінг, голосні читання, функціонування гуртків і клубів за інтересами. Популярності набувають майстер-класи, тренінги, театралізовані вистави, тематичні екскурсії, конкурси, дні відкритих дверей та різні форми індивідуальної роботи з читачами. Важливе місце посідає просування книги через соціальні мережі, бібліотечні сайти, онлайн-заходи, віртуальні виставки, буктрейлери та дистанційні проєкти на цифрових платформах.

У молодіжному середовищі найбільшу ефективність демонструє інформація, представлена у динамічному, лаконічному та візуально привабливому форматі [6, с. 29]. У зв'язку з подібними тенденціями діяльність бібліотечних працівників дедалі більше спрямовується на формування емоційного інтересу до книги, створення інтерактивного середовища та використання інноваційних методів комунікації з читачами. Робота з молоддю вимагає постійного оновлення професійних підходів, розвитку творчого потенціалу бібліотечних фахівців і впровадження нестандартних форм бібліотечної діяльності [7, с. 3–4]. Перспективним напрямом є реалізація проєктної діяльності, орієнтованої на інтеграцію читання у молодіжний культурний простір через використання мультимедійних технологій, інтерактивних форматів та мережевої комунікації.

Серед напрямів популяризації читання, які активно використовуються українськими бібліотеками, важливе місце посідає дослідження читацьких інтересів шляхом анкетування, соціологічних опитувань та аналізу запитів користувачів. Отримані результати дають можливість адаптувати бібліотечну діяльність відповідно до потреб аудиторії, формувати тематичні книжкові добірки, рекомендаційні списки, виставки читацьких уподобань і виставки-рекомендації [5]. Подібний підхід сприяє підвищенню рівня комунікації між бібліотекою та користувачем, а також забезпечує більш ефективне просування літератури серед молодіжної аудиторії.

Книжкові виставки залишаються однією з найбільш результативних форм популяризації читання. Їхня перевага полягає у можливості візуального привернення уваги навіть тих користувачів, які рідко звертаються до систематичного пошуку літератури через каталоги або електронні ресурси. Естетично оформлені експозиції здатні формувати зацікавлення книгою, стимулювати емоційне сприйняття та створювати позитивне уявлення про бібліотеку як сучасний культурно-інформаційний простір. Тематичне оформлення виставок, використання мультимедійних елементів, QR-кодів, інтерактивних матеріалів та візуальних акцентів значно підвищує ефективність подібних заходів у молодіжному середовищі.

З метою залучення дітей та молоді до читацької діяльності бібліотеки організовують тижні молодіжної книги, спрямовані на популяризацію української й зарубіжної літератури, ознайомлення з новими виданнями та активізацію культурної комунікації [2, с. 3]. Реалізація подібних заходів передбачає використання інноваційних форм роботи, залучення письменників, митців, представників творчої молоді, блогерів і медіафахівців. Участь молодіжної аудиторії у літературних подіях дедалі частіше набуває інтерактивного характеру, що сприяє формуванню стійкого інтересу до книги та читання.

Ефективними формами роботи виступають ярмарки читацьких вражень, тематичні дискусії, літературні флешмоби, вуличні акції, відкриті обговорення сучасної літератури та читацьких практик молоді. Проведення заходів на кшталт «Молодь обирає...» створює умови для вільного висловлення власних читацьких уподобань, обговорення літературних жанрів, авторських стилів і суспільного значення книги [2, с. 4]. Подібні формати сприяють розвитку критичного мислення, комунікативних навичок і культурного діалогу в молодіжному середовищі.

Важливу роль у популяризації читання відіграють літературні клуби та творчі об'єднання, що функціонують при бібліотеках [5]. Їхня діяльність формує комунікаційний простір для обговорення художніх творів, обміну читацьким досвідом і підтримки інтересу до сучасної літератури. Робота подібних об'єднань сприяє формуванню читацьких спільнот, у межах яких молодь отримує можливість брати участь у дискусіях, літературних дебатах, творчих зустрічах та колективних проєктах.

Сучасна бібліотечна практика характеризується активним пошуком нових підходів до просування книги та читання. Бібліотечні працівники дедалі частіше відходять від виключно традиційних форм роботи, інтегруючи інтерактивні методи, цифрові сервіси та мультимедійні технології [6, с. 23]. За умов стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційного середовища особливого значення набуває використання ІКТ, здатних розширити можливості бібліотечної діяльності та забезпечити ефективну взаємодію з молодіжною аудиторією.

Одним із найбільш актуальних інструментів популяризації книги у цифровому просторі виступають буктрейлери — короткі відеопрезентації літературних творів, орієнтовані насамперед на молодих користувачів [7, с. 6]. Подібний формат поєднує елементи реклами, візуального мистецтва та медіакомунікації, формуючи емоційний інтерес до книги й стимулюючи бажання ознайомитися з літературним твором. Поширення буктрейлерів через соціальні мережі, відеоплатформи та бібліотечні сайти забезпечує охоплення ширшої аудиторії та сприяє популяризації читання в онлайн-середовищі.

Для підвищення ефективності бібліотечної діяльності у сфері популяризації читання доцільно враховувати низку практичних рекомендацій. Насамперед

інноваційні форми роботи повинні демонструвати реальні переваги порівняно з традиційними підходами та використовуватися для вдосконалення бібліотечного обслуговування, а не задля формального впровадження новацій. Важливого значення набуває аналіз українського й зарубіжного досвіду реалізації бібліотечних проєктів, що дозволяє адаптувати успішні практики до потреб конкретної аудиторії та розробляти власні інноваційні рішення.

Не менш важливою умовою є професійна готовність бібліотечних фахівців до впровадження сучасних методів роботи. Подібна діяльність потребує належного рівня інформаційної компетентності, творчого підходу, комунікативних навичок та здатності працювати в умовах постійних змін. Після реалізації нових форм роботи необхідно здійснювати оцінювання їхньої результативності, визначати переваги та недоліки, аналізувати перспективи подальшого вдосконалення й можливості використання отриманого досвіду іншими бібліотеками [6, с. 29–30].

Висновки. Сучасна бібліотека поступово перетворюється на багатофункціональний культурно-інформаційний центр, діяльність якого спрямовується на забезпечення доступу до інформаційних ресурсів та на формування читацької культури молодого покоління. За умов цифровізації суспільства традиційні форми бібліотечної роботи потребують оновлення та поєднання з інтерактивними технологіями, мультимедійними засобами й онлайн-комунікацією. Реалізація читацьких проєктів, організація літературних акцій, використання соціальних мереж, буктрейлерів і віртуальних платформ сприяють підвищенню інтересу молоді до книги та читання.

Проведене дослідження засвідчило, що ефективність популяризації читання значною мірою залежить від здатності бібліотеки адаптуватися до сучасних інформаційних потреб користувачів, упроваджувати інноваційні форми діяльності та підтримувати активний діалог із молодіжною аудиторією. Подальший розвиток бібліотечних проєктів, орієнтованих на інтеграцію цифрових технологій і творчих форматів взаємодії, сприятиме зміцненню ролі бібліотеки у культурному та освітньому просторі суспільства.

Література:

1. Бруй Т. О., Корольова О. Є. Культурно-інформаційна функція бібліотеки. *Вчені записки кафедри документознавства та інформаційної діяльності (КДІД) НМетАУ: зб. наук. праць*. Вип. 2; ред. кол.: О. В. Михайлюк (голова ред. кол.) та ін. Дніпро: НМетАУ, 2020. С. 78-83.
2. Костенко Л. Тиждень молодіжної книги у публічних бібліотеках: методичні поради. Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олеся Гончара. Полтава, 2022. 24 с.

3. Лагута Л. Промоція читання: практичний внесок публічних бібліотек. Блог Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=4839> (дата звернення: 20.12.2025).
4. Лепська І. Найкращі досягнення у популяризації читання. Bookplatform. URL: <https://bookplatform.org/uk/resources/137-best-practices-report-on-reading-promotion.html> (дата звернення: 20.12.2025).
5. Можливості бібліотеки щодо просування читання у молодіжне середовище: сучасний підхід (Методичні рекомендації). URL: https://unalib.ks.ua/files/unalib/File/professionals/metod_porad.pdf (дата звернення: 20.12.2025).
6. Рубан А. І. Сучасні форми і методи підтримки й розвитку читання: інформ.-аналіт. огляд. НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2021. 62 с.
7. Стратегія розвитку читання в бібліотеках: інноваційність, креатив, інтереси громади: метод. пропозиції. Департамент культури, національностей, релігій та охорони об'єктів культурної спадщини Одес. облдержадмін., Одес. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Грушевського, Наук.-метод. від.; упоряд. Ю. С. Амелюченко; комп'ют. набір Ю. С. Амелюченко; верстка, заг. редагування О. М. Ласкевич; відп. за вип. О. А. Булгакова. Одеса, 2023. 8 с.
8. Стратегія розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#n15> (дата звернення: 20.12.2025).
9. Форми популяризації книг сучасної української літератури в бібліотеці. URL: <https://biblio.lib.kherson.ua/formi-populyarizatsii.htm> (дата звернення: 20.12.2025).
10. Шапчиць О. Візія, цінності та місія сучасної бібліотеки. *Науково-практичний семінар «Стратегії розвитку бібліотек: від ідеї до втілення»*: збірник тез. Київ: УБА, 2017. С. 47-50.

УДК 025.3:02:004

НАУКОВА ОБРОБКА ДОКУМЕНТІВ ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

SCIENTIFIC PROCESSING OF DOCUMENTS AS A COMPONENT OF INFORMATION ACTIVITY

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0003-4947-3581

Ірина Струк,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна

У статті досліджено теоретичні засади та методологічні аспекти наукової обробки документів у бібліотечній діяльності. Розглянуто сутність поняття «наукова обробка документів», визначено її роль як складової аналітико-синтетичної переробки інформації. Охарактеризовано документ як об'єкт наукової обробки, висвітлено розмежування первинних і вторинних документів у контексті бібліотечно-інформаційної практики. Проаналізовано основні процеси систематизації та предметизації документів, виявлено їхній взаємозв'язок з електронними можливостями каталогізації. Визначено особливості наукової обробки та систематизації документів в Обласній універсальній науковій бібліотеці імені Д. І. Чижевського, окреслено шляхи підвищення ефективності відповідних процесів в умовах розвитку цифрового інформаційного середовища.

Ключові слова: наукова обробка документів, систематизація, предметизація, індексування, бібліотечна діяльність, електронний каталог, класифікація, аналітико-синтетична переробка інформації, бібліографічний опис, інформаційно-пошукові системи.

The article examines the theoretical foundations and methodological aspects of scientific document processing in library activities. The essence of the concept of "scientific processing of

documents" is considered, and its role as a component of analytical and synthetic information processing is defined. The document as an object of scientific processing is characterized; the distinction between primary and secondary documents in the context of library and information practice is highlighted. The main processes of systematization and subject indexing of documents are analyzed, and their interrelation with the digital capabilities of cataloguing is revealed. The peculiarities of scientific processing and systematization of documents at the Oblast Universal Scientific Library named after D. I. Chyzhevskiy are identified, and ways to increase the efficiency of these processes in the context of the digital information environment development are outlined.

Keywords: *scientific processing of documents, systematization, subject indexing, indexing, library activities, electronic catalog, classification, analytical and synthetic information processing, bibliographic description, information retrieval systems.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями. Сучасний етап розвитку людства характеризується стрімким зростанням ролі інформації у функціонуванні суспільних систем. В умовах формування інформаційного суспільства та переходу до суспільства знань інформаційні ресурси набувають значення стратегічного чинника наукового, освітнього й культурного поступу. Бібліотечні установи посідають важливе місце в процесах накопичення, збереження та систематизації документних фондів, забезпечуючи ефективний доступ до знань. Збільшення обсягів документних потоків, ускладнення структури інформаційного простору та інтенсивний розвиток цифрових технологій висувають нові вимоги до організації наукової обробки документів. Наукова обробка постає не лише як технологічний процес, а як інтелектуальна діяльність, що визначає якість інформаційного обслуговування і рівень доступності знань для користувачів.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до точності та повноти наукової обробки документів в умовах розширення електронних фондів і запровадження автоматизованих бібліотечних систем, а також необхідністю наукового осмислення практики систематизації та предметизації в провідних бібліотечних установах регіону.

Зв'язок проблематики з практичними та теоретичними завданнями простежується у необхідності вдосконалення методик аналітико-синтетичної обробки інформації, розроблення ефективних моделей організації електронних каталогів, підготовки кваліфікованих фахівців, спроможних поєднувати традиційні бібліотечні компетентності з навичками роботи в цифровому середовищі.

Метою статті є комплексне дослідження теоретичних засад і методологічних аспектів наукової обробки документів, аналіз процесів систематизації та предметизації у практиці сучасних бібліотечних установ, зокрема на прикладі Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Д. І. Чижевського, а також визначення шляхів підвищення ефективності відповідних процесів.

Реалізація поставленої мети передбачає аналіз сутності поняття «наукова обробка документів», характеристику документа як об'єкта інформаційної діяльності, дослідження методологічних засад систематизації та предметизації, виявлення електронних можливостей каталогізації та вивчення практики наукової обробки документів у провідній обласній бібліотеці.

Аналіз наукових досліджень та публікацій

Проблематика наукової обробки документів та організації бібліотечних фондів займає помітне місце у вітчизняному науковому дискурсі. Базовим підручником із зазначеної тематики залишається праця Н. М. Кушнарєнко та В. К. Удалової «Наукова обробка документів» [1], у якій системно охарактеризовано теорію, методiku і практику бібліографічного опису, індексування, предметизації, систематизації та реферування документів. У підручнику вперше здійснено комплексне узагальнення процесів наукової обробки первинних документів, що розглядаються водночас як окремі одиниці опрацювання й як сукупності матеріалів, систематизованих за визначеними ознаками.

Теоретичні аспекти аналітико-синтетичної переробки інформації досліджено у підручниках О. Т. Карачинської [2] та Г. В. Власової [3]. О. Т. Карачинська детально розкриває методiku бібліографування, анотування та реферування, характеризуючи процес формування вторинних документів; Г. В. Власова акцентує увагу на переробці інформації як механізмі трансформації первинних даних у структуровані інформаційні продукти. Обидва дослідники підкреслюють нерозривний зв'язок методів обробки документів з інформаційними потребами користувачів бібліотек.

Питання класифікації та організації знань у бібліотечних системах висвітлено у монографіях В. В. Бездрабко [4] та О. О. Сербіна [5]. В. В. Бездрабко аналізує процес інституціоналізації документознавства в Україні, акцентуючи увагу на стандартизації та сучасних методах обробки документації. О. О. Сербін досліджує еволюцію бібліотечно-бібліографічних класифікацій та сучасні тенденції їхнього розвитку, підкреслюючи роль класифікаційних систем в упорядкуванні знань. Питанням предметизації документів із різних галузей знань присвячено ґрунтовну працю І. Г. Лобановської [6], у якій розкрито методiku формування предметних рубрик і тематичних рубрикатив. Бібліотечні класифікації в контексті сучасних інформаційних сервісів розглядає К. В. Лобузін [7], акцентуючи на ролі класифікаційних систем у формуванні ефективних пошукових механізмів. Проблеми впровадження електронних послуг і цифрових каталогів у бібліотечну практику висвітлює А. І. Андрухів [8], визначаючи перспективи автоматизації каталогізаційних процесів. Значущим внеском у дослідження організації документних потоків є праця С. А. Соляника [9], у якій охарактеризовано структуру сучасних документних масивів та визначено механізми їхньої систематизації.

Узагальнення наукових публікацій свідчить про стійкий дослідницький інтерес до теоретичних і прикладних аспектів наукової обробки документів.

Водночас питання комплексної інтеграції традиційних методик систематизації та предметизації з можливостями електронної каталогізації й автоматизованих систем потребують подальшого вивчення, особливо в контексті регіональної бібліотечної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поняття «наукова обробка документів» охоплює сукупність інтелектуальних операцій, спрямованих на аналітико-синтетичне опрацювання змісту документів з метою їхньої системної організації, впорядкування та забезпечення ефективного доступу до інформації. Н. М. Кушнарєнко наголошує, що стрімке зростання обсягів документної інформації формує принципово нові умови функціонування інформаційного середовища, у межах якого систематизація та інтелектуальне опрацювання ресурсів набувають особливого значення [1, с. 17]. Наукова обробка не обмежується технічними процедурами реєстрації та збереження документів, а передбачає глибоке змістове осмислення та структурування інформаційних масивів.

Документ є базовим об'єктом наукової обробки. Відповідно до чинного законодавства, документ – це передбачена законом матеріальна форма одержання, збирання, використання й поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві. У бібліотечно-інформаційній практиці фундаментальне значення має розмежування первинних і вторинних документів. Первинний документ фіксує результати наукової, виробничої або суспільної діяльності й містить оригінальні відомості; вторинний документ постає результатом аналітико-синтетичної обробки одного чи кількох першоджерел, узагальнюючи та структуруючи їхній зміст у форматі бібліографічних описів, рефератів, оглядів або покажчиків. Г. М. Швецова-Водка зазначає, що документ у системі соціальних комунікацій виконує функцію фіксації та передавання знань, завдяки чому інформація набуває стабільної форми і може використовуватися різними поколіннями користувачів [9, с. 57].

Наукова обробка документів нерозривно пов'язана з інформаційною діяльністю в широкому розумінні. Зростання обсягів документних потоків, соціальна значущість інформації та потреба в науково-технічному забезпеченні суспільних процесів зумовили виокремлення інформаційної діяльності як самостійної галузі. Г. В. Власова підкреслює, що аналітико-синтетична переробка інформації формує інтелектуальну основу інформаційної діяльності, оскільки спрямована на виявлення змістових характеристик документів, їхню тематичну організацію та відображення у системах пошуку [3, с. 34]. Завдяки науковій обробці первинна інформація перетворюється на систематизовані ресурси, придатні для використання в науковій, освітній та управлінській практиці.

Систематизація є одним із базових процесів наукової обробки документів. Вона передбачає розподіл документів за галузями знань відповідно до класифікаційних систем, що забезпечує логічне впорядкування бібліотечних фондів і формує

структуровану основу для інформаційного пошуку. У бібліотечній практиці України найширшого застосування набула Універсальна десяткова класифікація (УДК), яка забезпечує системне групування знань і сприяє впорядкуванню документних масивів. О. О. Сербін зазначає, що бібліотечно-бібліографічні класифікації виконують важливу функцію впорядкування знань, формуючи структуровану систему доступу до інформаційних ресурсів [5, с. 71]. Паралельно застосовується Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК), яка забезпечує деталізацію за специфічними напрямками та враховує особливості національної системи знань.

Предметизація документів у бібліотечній практиці визначається як процес встановлення змістового профілю документа шляхом формування предметних рубрик і добору контрольованих термінів, що відображають основну проблематику дослідження. І. Г. Лобановська підкреслює, що предметизація сприяє точнішому відображенню змісту документів та забезпечує здійснення тематичного пошуку в бібліотечних і електронних інформаційних системах [6, с. 63]. Предметизація і систематизація взаємодоповнюють одна одну: якщо систематизація формує логічну структуру фондів, то предметизація забезпечує доступ до документів через їхній змістовий профіль.

Паралельно із предметизацією здійснюється індексування – процес присвоєння документам умовних позначень або кодів відповідно до класифікаційних систем. А. І. Андрухів зауважує, що електронні послуги у бібліотечній справі потребують високого рівня точності тематичних рубрик і індексів, оскільки від цього залежить ефективність роботи пошукових систем [8, с. 136]. Індексування забезпечує зв'язок між різними тематичними категоріями, що сприяє інтеграції бібліотечних ресурсів у наукову й освітню комунікацію.

Електронна каталогізація посідає важливе місце у сучасній бібліотечній діяльності, забезпечуючи організацію бібліографічних записів у цифровому середовищі. Електронний каталог – це інформаційна система, що містить структуровані бібліографічні записи й забезпечує автоматизований доступ до документних ресурсів. К. В. Лобузін підкреслює, що бібліотечні класифікаційні системи виконують важливу роль у процесах організації знань і створення ефективних інформаційних сервісів [7, с. 24]. Цифровий каталог уможливорює одночасний пошук за автором, назвою, тематикою, ключовими словами і класифікаційними індексами, а також надає можливість аналітичного опрацювання масивів даних. Інтеграція електронного каталогу з наукометричними та реферативними базами даних суттєво розширює можливості інформаційного обслуговування й підтримує дослідницьку діяльність.

Нормативно-правове регулювання наукової обробки документів охоплює комплекс законодавчих актів і державних стандартів. Конституція України закріплює право громадян на доступ до інформації; Закон України «Про бібліотеки та

бібліотечну справу» визначає правові засади формування бібліотечних фондів та організації інформаційного обслуговування; Закон «Про інформацію» встановлює загальні принципи інформаційних відносин. Державні стандарти регламентують термінологічний апарат, правила бібліографічного опису й методики індексування, забезпечуючи уніфікацію процесів наукової обробки документів у бібліотечній практиці.

Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека імені Д. І. Чижевського є найбільшою книгозбірнею Кіровоградської області, що здійснює наукову обробку документів у широкому обсязі. Установа зберігає понад 800 тисяч примірників документів 43 мовами світу, серед яких рукописи, стародруки, картографічні матеріали, аудіовізуальні ресурси та електронні документи. Наукова обробка документів посідає в структурі діяльності бібліотеки центральне місце серед технологічних процесів, що забезпечують функціонування фондів та організацію доступу до інформаційних ресурсів.

Основні напрями наукової обробки в установі охоплюють взаємопов'язані процеси: бібліографічний опис фіксує формальні характеристики документа, забезпечуючи його ідентифікацію; систематизація здійснює класифікаційне впорядкування відповідно до галузей знань із присвоєнням індексів УДК; предметизація відображає змістові аспекти через формування предметних рубрик; індексування надає документам умовні позначення, що використовуються в каталогах і базах даних. Узгоджене застосування зазначених процедур утворює багаторівневу модель представлення інформації, яка поєднує формальні й змістові параметри документів.

З 1997 року в бібліотеці функціонує електронний каталог, у межах якого акумулюються бібліографічні записи на всі види документних ресурсів. Каталог структуровано як сукупність взаємопов'язаних баз даних, що охоплюють книжкові видання, аудіовізуальні матеріали, документи іноземними мовами, краєзнавчі ресурси та електронні джерела. Окремо сформовано бази для аналітичного опису статей із місцевої преси та нотних партитур. Система бібліотеки охоплює понад 100 комп'ютерів, з'єднаних локальною мережею, що забезпечує ефективну організацію доступу до цифрових ресурсів. Бібліотека також виступає координаційним центром регіональних кооперативних каталогів – Кіровоградського та Центральноукраїнського, що об'єднують ресурси кількох десятків бібліотечних установ регіону.

Технологія бібліографічного опису в бібліотеці ґрунтується на застосуванні чинних національних стандартів із урахуванням міжнародних вимог. Особливий акцент зроблено на аналітичному описі статей із місцевої преси, що має суттєве значення для формування краєзнавчих інформаційних ресурсів. Опрацювання рідкісних і цінних документів – рукописів XV–XVIII ст., стародруків, архівних зібрань

– передбачає деталізований бібліографічний опис із фіксацією фізичних та історичних ознак, що забезпечує збереження інформації про культурну спадщину регіону. Спеціалізовані підходи застосовуються й до обробки іншомовних документів: використання транслітерації, перекладу елементів бібліографічного опису та стандартизованих тематичних рубрик забезпечує точну ідентифікацію й ефективну тематичну класифікацію зарубіжних видань.

Кадрове забезпечення процесів наукової обробки передбачає наявність фахівців із відповідною бібліотечною освітою та практичним досвідом. Сучасний бібліотечний фахівець поєднує традиційні компетентності у галузі бібліотекознавства і документознавства з умінням працювати з автоматизованими бібліотечними системами, електронними ресурсами та цифровими форматами документів. Методичний супровід здійснюється через розроблення внутрішніх інструкцій і рекомендацій, що регламентують послідовність і зміст технологічних операцій. Науково-методичний відділ бібліотеки виконує функції методичного центру для установ регіону, сприяючи поширенню фахового досвіду і підвищенню кваліфікації кадрів.

Аналіз практики наукової обробки документів в ОУНБ ім. Д. І. Чижевського засвідчує наявність низки перспективних напрямів удосконалення. Серед них – стандартизація предметних рубрик і контроль їхньої відповідності змісту документів різних видів, запровадження алгоритмів автоматизованого індексування для обробки великих масивів електронних ресурсів, поглиблення корпоративної взаємодії між бібліотеками регіону для обміну бібліографічними записами та уніфікації систематизації. С. А. Соляник підкреслює, що сучасні документні потоки характеризуються значними обсягами та складною структурою, що потребує розвинених механізмів їхнього впорядкування [9, с. 28]. Зазначені заходи сприятимуть підвищенню якості інформаційного обслуговування користувачів і розвитку бібліотеки як центру інформаційної аналітики регіону.

Висновки.

Наукова обробка документів є невід'ємною складовою бібліотечно-інформаційної діяльності, що забезпечує системне впорядкування документних масивів та ефективний доступ до знань. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що зазначена діяльність є багатовимірним явищем, яке охоплює взаємопов'язані процеси бібліографічного опису, систематизації, предметизації та індексування документів. Перехід бібліотек до цифрового інформаційного середовища суттєво розширив інструментарій наукової обробки: електронні каталоги й автоматизовані системи забезпечують оперативне опрацювання значних документних масивів і відкривають нові можливості для аналітичної роботи з ресурсами.

Досвід Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Д. І. Чижевського засвідчує, що ефективна наукова обробка документів ґрунтується на

поєднанні стандартизованих методик бібліографічного опису та систематизації, розвиненої кадрової системи з відповідними компетентностями, а також технічної інфраструктури, що об'єднує традиційні й цифрові формати роботи. Успіх цифрової трансформації бібліотечних процесів обробки визначається не лише технологічним оновленням, а й збереженням інтелектуального потенціалу фахівців і науково обґрунтованих підходів до організації документних фондів. Подальшими напрямками дослідження можуть слугувати аналіз ефективності конкретних моделей автоматизованої обробки документів, вивчення міжнародного досвіду та розроблення комплексних методичних рекомендацій для впровадження в практику вітчизняних бібліотечних установ.

Література:

1. Кушнарєнко Н. М., Удалова В. К. Наукова обробка документів : підруч. К. : Вінар, 2013. 328 с.
2. Карачинська О. Т. Аналітико-синтетична обробка документів : підруч. для студ. ін-тів культури. Х. : ХДІК, 2006. 258 с.
3. Власова Г. В. Аналітико-синтетична переробка інформації. Харків, 2006. 300 с.
4. Бездрабко В. В. Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток : монографія. К., 2009. 720 с.
5. Мильніченко Н. Збереження спадщини України: роль бібліотек, архівів і музеїв. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах: колективна монографія* / за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської. Кропивницький – Вроцлав : Вид-во ЦІРОЛ, 2025. С. 599-634.
6. Лобановська І. Г. Предметизація документів з питань освіти, педагогіки, психології. К. : Тезис, 2016. 309 с.
7. Лобузіна К. В. Бібліотечні класифікації в сучасних інформаційних сервісах. К. : НБУВ, 2010. 131 с.
8. Андрухів А. І. Електронні послуги в бібліотечній справі. Львів, 2014. 186 с.
9. Соляник А. А. Документальні потоки та масиви : навч. посіб. Х. : Харк. держ. акад. культури, 2018. 112 с.

УДК 005.57:316.77:37.014

КОМУНІКАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ У ЦИФРОВОМУ
СЕРЕДОВИЩІ

COMMUNICATION ACTIVITIES OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри права та соціально-економічних
відносин, Центральноукраїнського
інституту розвитку людини Університету
«Україна», м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0003-4947-3581

Максим Гуменюк,

здобувач вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна
справа» Центральноукраїнського інституту
розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна

У статті досліджено теоретичні засади та практичні особливості комунікаційної діяльності освітніх закладів у цифровому середовищі. Охарактеризовано соціальні мережі як інструмент стратегічних комунікацій освітньої установи, що реалізує функції формування іміджу, репутаційного менеджменту та залучення абітурієнтів. Розкрито специфіку контент-стратегій та моделей комунікації у соціальних мережах, обґрунтовано значення регулярності публікацій, форматного різноманіття та діалогічної взаємодії з аудиторією. На прикладі Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна» проаналізовано практику ведення офіційних сторінок у Facebook, Instagram та TikTok, виявлено системні проблеми цифрової комунікації закладу. Обґрунтовано практичні рекомендації щодо переходу від реактивної до проактивної контентної моделі та запровадження стратегічного управління соціальними мережами.

Ключові слова: комунікаційна діяльність, цифрове середовище, освітній заклад, соціальні мережі, контент-стратегія, цифрова комунікація, репутаційний менеджмент, залучення абітурієнтів.

The article examines the theoretical foundations and practical features of communication activities of educational institutions in the digital environment. Social networks are characterized as an instrument of strategic communications of an educational institution, realizing the functions of image formation, reputation management, and applicant recruitment. The specifics of content strategies and communication models in social networks are revealed, and the importance of

publication regularity, format diversity, and dialogical interaction with the audience is substantiated. Using the example of the Central Ukrainian Institute of Human Development of the University "Ukraine", the practice of managing official pages on Facebook, Instagram, and TikTok is analyzed, and systemic problems of the institution's digital communication are identified. Practical recommendations for transitioning from a reactive to a proactive content model and implementing strategic social media management are substantiated.

Keywords: communication activity, digital environment, educational institution, social networks, content strategy, digital communication, reputation management, applicant recruitment.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями.

Стрімка цифровізація освітнього середовища суттєво трансформувала систему комунікації між закладами освіти та суспільством. Соціальні мережі набули статусу одного з найбільш поширених каналів поширення інформації, формування репутації освітньої установи, підтримки взаємодії зі здобувачами освіти, батьками, педагогами й громадськістю. Офіційні сторінки установ у Facebook, Instagram, Telegram, TikTok та інших мережевих сервісах виконують інформаційну, іміджеву, організаційну й комунікативну функції [29, с. 6].

Актуальність дослідження посилюється зміною моделей інформаційного споживання серед молоді, переорієнтацією суспільства на візуальний контент і зростанням значення інтерактивної комунікації. Зв'язок проблематики з практичними завданнями простежується у потребі аналізу практики функціонування офіційних сторінок закладів освіти для визначення ефективності сучасних комунікаційних механізмів та розробки рекомендацій щодо вдосконалення цифрової комунікації в освітньому середовищі.

Метою статті є дослідження особливостей комунікаційної діяльності освітніх закладів у цифровому середовищі, аналіз сучасних практик використання соціальних мереж та визначення напрямів підвищення ефективності інформаційної взаємодії на прикладі Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна».

Аналіз наукових досліджень та публікацій.

Концептуальні засади розуміння соціальних мереж як специфічного медіапростору закладено у працях А. М. Каплана та М. Хенлейна [59], які визначають соціальні медіа як групу інтернет-застосунків, що уможливлюють створення та обмін контентом, генерованим користувачами. Роль соціальних медіа у вищій освіті розглянуто П. А. Тессом [63] та Р. Джунко зі співавторами [58].

Питання стратегічних комунікацій та контент-стратегій освітніх закладів досліджено А. О. Іванченко [21], О. М. Ятченком [55], Я. В. Лісуном [25; 26]. Зазначені автори обґрунтовують необхідність переходу від тактичного до стратегічного рівня

використання соціальних мереж із чітким цілепокладанням та сегментацією аудиторій.

Платформно-специфічний аналіз комунікаційних практик представлено у дослідженнях С. В. Кириленко [23], А. Г. Зінченка [19], Н. М. Цимбалюк [52]. Питання комунікаційної діяльності українських освітніх закладів в умовах воєнного стану висвітлено І. Р. Жиленко та В. О. Шульгою [12], М. Маранчаком [28].

Виклад основного матеріалу дослідження.

Соціальні мережі як інструмент стратегічних комунікацій освітніх закладів.

Розмежування між стратегічним і тактичним виміром використання соціальних мереж є принциповим для розуміння природи інституційних комунікацій освітніх закладів. Тактичний рівень охоплює конкретні рішення щодо публікацій, форматів і платформ; стратегічний — цілі, спрямовані на формування стійкого публічного образу установи та утримання довіри аудиторій. Переважна більшість освітніх закладів в Україні функціонує переважно на тактичному рівні, реагуючи на поточні потреби без прив'язки до стратегічних орієнтирів. Н. Статівка та М. Бублій наголошують, що стратегічна комунікація відрізняється від тактичної системністю цілепокладання: вона будується навколо довгострокових пріоритетів і вбудовує поточну активність у несуперечливу загальну логіку [44, с. 27].

Формування іміджу освітнього закладу в соціальних мережах є першочерговою стратегічною функцією цифрової комунікації. Х. Передало, досліджуючи соціальні мережі як інструмент формування ділової репутації, наголошує, що цифрова репутація будується повільно і руйнується швидко: кожна публікація є або внеском у позитивний образ інституції, або відхиленням від нього [33, с. 253]. Стратегічні функції соціальних мереж — формування іміджу, брендинг, репутаційний менеджмент, залучення абітурієнтів, взаємодія зі стейкхолдерами — утворюють взаємопов'язану систему, в якій жодна функція не реалізується ізольовано.

Залучення абітурієнтів через соціальні мережі є однією з найбільш прагматично орієнтованих стратегічних функцій. О. М. Ятченко виокремлює ефективні формати залучення абітурієнтів: відеоогляди кампусу, інтерв'ю зі студентами й викладачами, трансляції Дня відкритих дверей, Q&A-сесії [55, с. 103]. Автентичний контент, створений самими студентами (UGC), сприймається цільовою аудиторією значно краще за офіційні рекламні матеріали.

Контент-стратегії та моделі комунікації у соціальних мережах освітніх установ.

Контент-стратегія освітнього закладу в соціальних мережах є операційним втіленням його стратегічних комунікаційних цілей. А. О. Іванченко наголошує, що ефективна контент-стратегія будується навколо чіткої редакційної концепції, яка визначає тематичні пріоритети, тональність і регулярність публікацій відповідно до загальних комунікаційних цілей [21, с. 24]. Найбільш ефективні заклади свідомо

балансують між різними типами контенту — інформаційним, освітнім, репутаційним, наративним — уникаючи домінування одного формату.

Регулярність публікацій є структурним чинником, який суттєво впливає на органічне охоплення в умовах алгоритмічних стрічок: сторінки з нерегулярними публікаціями поступово витісняються з видачі навіть для власних підписників. Сторітелінг посідає особливе місце в арсеналі контент-стратегій освітніх закладів: конкретна історія студента здатна сформувати стійку емоційну прив'язаність до закладу значно ефективніше за офіційну рекламу [45, с. 75]. У науковій літературі виокремлюють монологічну, діалогічну та спільнотну моделі комунікації, причому соціальні медіа за своєю природою є середовищем колективного виробництва смислів, що вимагає переходу установ від монологічного до діалогічного режиму взаємодії [57, с. 14].

Практика використання соціальних мереж на прикладі Центральноукраїнського інституту розвитку людини.

Комунікаційна присутність Центральноукраїнського інституту розвитку людини в цифровому просторі реалізується через офіційний вебсайт та три активні платформи – Facebook, Instagram і TikTok. Аналіз 58 публікацій за 2025 рік засвідчив домінування подієвого репортажного контенту (56,9%) над профорієнтаційними матеріалами (12,1%), що свідчить про переважання ретроспективної, а не стратегічно-комунікаційної моделі ведення сторінок.

Офіційна сторінка інституту в Facebook нараховує 1073 підписники із середньою кількістю переглядів публікації близько 3600, проте рівень взаємодії — лайки, коментарі — залишається вкрай низьким. Instagram-сторінка при удвічі меншій аудиторії (504 підписники) демонструє вищі показники охоплення (до 5700 переглядів) і залученості (близько 55 лайків на публікацію, рівень engagement близько 10,9%), що пояснюється особливостями алгоритмічного просування платформи та культурною звичністю реакцій користувачів Instagram. TikTok-акаунт (656 підписників) характеризується найвищим потенціалом органічного охоплення — до 32 000 переглядів окремого відео — проте веденням без редакційної координації, оскільки контент створюється студентами самостійно.

Аналіз комунікаційної активності виявив п'ять системних тенденцій: відсутність єдиної міжплатформної стратегії, реактивну контентну модель, дисбаланс ефективності між платформами, епізодичність платного просування та малий розмір сукупної аудиторії — менш ніж 2233 підписники на трьох платформах для закладу з широкою регіональною аудиторією.

Напрями вдосконалення комунікаційної діяльності.

Подолання виявлених системних проблем вимагає розроблення цілісної комунікаційної стратегії, що базується на чіткому визначенні функцій кожної платформи, сегментації контентного плану відповідно до пріоритетних аудиторій та встановленні вимірюваних показників ефективності (KPI). Facebook доцільно

орієнтувати на офіційні оголошення та профорієнтаційний контент для батьків; Instagram — на живий, персоналізований контент і студентські історії; TikTok — на модель «координованого студентського авторства» з мінімальною тематичною рамкою без втрати автентичності.

Перехід до проактивної контентної моделі передбачає скорочення частки ретроспективних репортажів на користь наративів про студентський досвід, демонстрації цінностей закладу та освітньо-практичного контенту. Синхронізація контент-плану з трифазним календарем вступної кампанії дозволяє системно нарощувати поінформованість абітурієнтів протягом усього навчального року, а не лише в період вступної кампанії.

Висновки.

Соціальні мережі утвердилися як повноцінний інструмент інституційної комунікації освітніх закладів, що реалізує інформаційну, репутаційну, організаційну та рекламну функції. Ефективна комунікаційна діяльність вимагає переходу від тактичного реагування до стратегічного планування, що охоплює чітке цілепокладання, сегментацію аудиторій та систему оцінки результатів.

Аналіз практики Центральноукраїнського інституту розвитку людини виявив суперечність між сформованою базовою цифровою присутністю та відсутністю системної стратегії: реактивна контентна модель, форматна одноманітність і дисбаланс ефективності платформ суттєво обмежують реалізацію комунікаційного потенціалу закладу. Реалізація запропонованих рекомендацій — стратегічне планування, форматне різноманіття, диференціація контенту між платформами та синхронізація з вступним календарем — здатна забезпечити суттєве зростання охоплення цільових аудиторій та зміцнення інституційної репутації.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням універсальної методики оцінювання ефективності цифрової комунікації регіональних закладів вищої освіти зі схожим профілем та аудиторією.

Література:

1. Вахула Б. Соціальні інтернет-мережі, їхні функції та роль у формуванні громадянського суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2012. № 6. С. 311–319.
2. Іванченко А. О. Контент-стратегія закладів освіти у соціальних мережах: теоретичний аспект. *Образ*. 2023. Вип. 2(42). С. 21–30.

3. Жиленко І. Р., Шульга В. О. Цифрова комунікація університетів в умовах воєнного стану. *Соціальні комунікації: теорія і практика*. 2023. Т. 16. С. 7–18.
4. Кравченко О. Systems Of Effective Communication In State Institutions. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах: колективна монографія / за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської. Кропивницький – Вроцлав: Вид-во ЦРЮЛ*, 2025. С. 570-598.
5. Передало Х. Соціальні мережі як інструмент формування ділової репутації установи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2021. С. 250–256.
6. Статівка Н., Бублій М. Взаємодія органів влади та громадськості в просторі комунікації. *Публічне управління*. 2021. С. 25–30.
7. Ятченко О. М. Досвід провідних університетів щодо використання соціальних мереж як каналів PR-комунікацій. *Держава та регіони*. 2022. С. 99–105.
8. Хорошун О. О. Активність українських університетів у соціальних мережах. *Медіаосвіта і медіаграмотність*. 2021. С. 27–32.
9. Greenhow C., Lewin C. Social media and education: reconceptualizing the boundaries of formal and informal learning. *Learning, Media and Technology*. 2016. Vol. 41, № 1. P. 6–30.

АВТОМАТИЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ КАДРОВОГО ДІЛОВОДСТВА

AUTOMATION OF HUMAN RESOURCES RECORDS MANAGEMENT PROCESSES

Валентина Свердликівська,
здобувачка вищої освіти
спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна
та архівна справа»,
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна;

Наталя Мильніченко,
старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0009-0007-1145-3055

У статті досліджено особливості автоматизації процесів кадрового діловодства в умовах цифрової трансформації управлінської діяльності. Проаналізовано функціональні можливості сучасних інформаційних систем, що застосовуються у сфері управління персоналом, охарактеризовано переваги електронного документообігу та окреслено проблеми, пов'язані з упровадженням автоматизованих технологій у кадрову практику установ і підприємств. Увагу зосереджено на питаннях оптимізації кадрових процедур, підвищення оперативності оброблення документації та забезпечення належного рівня інформаційної безпеки в роботі кадрових служб.

Ключові слова: *кадрове діловодство, автоматизація, електронний документообіг, кадрові процеси, цифровізація, інформаційні системи, управління персоналом, кадрова документація, HR-технології, електронний підпис.*

The article examines the peculiarities of automation of personnel records management processes in the context of digital transformation of administrative activity. Functional capabilities of modern information systems used in the field of personnel management are analyzed, advantages of electronic document management are characterized, and problems related to the implementation of automated technologies in personnel practice of institutions and enterprises are outlined. Attention is focused on optimization of personnel procedures, increasing the efficiency of document processing, and ensuring an appropriate level of information security in the activities of HR departments.

***Keywords:** personnel records management, automation, electronic document management, personnel processes, digitalization, information systems, personnel management, HR documentation, HR technologies, electronic signature.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями. Трансформація управлінських процесів, спричинена цифровими технологіями, істотно вплинула на організацію кадрового діловодства в установах різних форм власності. Зростання обсягів інформації, необхідність оперативного опрацювання кадрової документації, посилення вимог щодо захисту персональних даних і швидкості управлінських рішень актуалізували потребу переходу від традиційних паперових технологій до автоматизованих систем кадрового обліку та документообігу.

Практичне значення проблеми полягає у вдосконаленні організації кадрової роботи, скороченні часових витрат на оброблення документів і підвищенні ефективності управління персоналом.

Мета статті – дослідження особливостей автоматизації процесів кадрового діловодства, визначення переваг сучасних цифрових рішень та окресленні проблем, пов'язаних із їх практичним упровадженням.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика автоматизації кадрового діловодства посідає чільне місце в сучасних наукових дослідженнях щодо цифровізації управлінської діяльності, електронного документообігу та модернізації систем управління персоналом. Значний внесок у розроблення теоретичних засад електронного документування здійснили українські науковці у сфері документознавства та інформаційної діяльності.

Проблематика автоматизації кадрового діловодства активно розробляється в сучасних наукових дослідженнях, присвячених цифровій трансформації управління персоналом та розвитку HR-технологій. У працях О. О. Васильєвої автоматизація кадрової діяльності розглядається крізь призму функціонування ATS-систем, HRIS-платформ, електронного документообігу та аналітичних модулів управління персоналом. Дослідниця наголошує на переході від традиційного кадрового обліку до інтегрованого цифрового середовища, у межах якого кадрові дані поєднуються з управлінськими та інформаційними процесами підприємства [1, с. 91]. О. О. Васильєва, А. В. Сиченко розглядають автоматизацію кадрових процедур як елемент, пов'язаний зі скороченням адміністративного навантаження, прискоренням оброблення інформації та стандартизацією кадрової документації [2, с. 117]. Практичні аспекти використання програмних продуктів у кадровій роботі висвітлено у дослідженнях О. І. Мізіної, Є. О. Хорошун, які аналізують інтеграцію кадрових модулів із бухгалтерськими та фінансовими системами підприємства, акцентуючи увагу на автоматизованому формуванні наказів, веденні особових карток, табелюванні й кадровій звітності [6, с. 278].

Помітне місце в сучасному науковому дискурсі посідають дослідження, присвячені впливу цифровізації на трансформацію кадрового менеджменту та організаційної структури підприємств. Л. Волянська-Савчук, В. Клімас характеризують HR-технології як інструмент оптимізації кадрового адміністрування та підвищення прозорості управлінських процесів [3, с. 135], тоді як Д.С. Касьмін, Ю.М. Котельникова розглядають автоматизацію кадрової діяльності як складову адаптації персоналу до цифрового середовища [4, с. 143]. Проблеми впровадження автоматизованих систем кадрового діловодства аналізує А. Марковець, зосереджуючи увагу на технічних і організаційних бар'єрах цифровізації кадрової роботи, серед яких недостатній рівень фінансування, фрагментарність автоматизації та відсутність уніфікованих стандартів інтеграції програмних продуктів [6, с. 112]. Теоретичне та практичне підґрунтя автоматизації кадрового діловодства формують також нормативно-правові акти, що регламентують функціонування електронного документообігу, використання електронних документів і кваліфікованого електронного підпису у сфері трудових відносин [9; 10; 11; 12].

У науковому середовищі дедалі частіше порушуються питання інтеграції інформаційних технологій у діяльність кадрових служб, оптимізації управлінських процедур, автоматизації облікових операцій та формування електронних архівів кадрової документації.

Науково-практичний аспект автоматизації кадрової діяльності простежується у працях, пов'язаних із цифровою трансформацією управління персоналом, використанням HRM-систем і впровадженні електронного документообігу в організаціях. Дослідники акцентують увагу на зміні функціонального навантаження кадрових служб, які поступово переходять від виконання переважно обліково-контрольних операцій до аналітичної, координаційної та інформаційно-комунікаційної діяльності. У публікаціях останніх років значна увага приділяється правовим аспектам електронного документообігу, використанню кваліфікованого електронного підпису, питанням захисту персональних даних працівників, а також проблемам технічної сумісності програмних рішень у межах єдиного інформаційного середовища підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасний етап розвитку кадрового діловодства характеризується поступовою відмовою від паперових технологій оброблення інформації та переходом до цифрових моделей управління кадровими процесами. Організація роботи з персоналом за умов інформаційного суспільства вимагає швидкого доступу до даних, постійного оновлення документації, контролю за кадровими процедурами та забезпечення оперативної взаємодії між структурними підрозділами установи. Використання традиційних методів ведення кадрової документації дедалі частіше супроводжується надмірними часовими витратами, дублюванням інформації,

ускладненням пошуку документів і підвищенням ризику помилок під час оформлення кадрових операцій.

Автоматизація кадрового діловодства ґрунтується на застосуванні інформаційних систем, призначених для ведення кадрового обліку, формування документації, контролю кадрових процесів та збереження інформації про працівників. Програмне забезпечення, яке використовуються у сфері управління персоналом, забезпечує централізоване накопичення відомостей про кадровий склад організації, спрощують процедури оформлення наказів, трудових договорів, посадових інструкцій, графіків відпусток, табелів обліку робочого часу та інших документів, пов'язаних із трудовими відносинами. Відчутне значення має можливість автоматичного формування типових форм документів, завдяки чому мінімізується вплив людського чинника та зменшується кількість технічних помилок у кадровій документації.

Поширення електронного документообігу у сфері кадрового управління стало наслідком розвитку нормативно-правової бази у сфері цифрових комунікацій. У Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» зазначено, що «електронний документ є документом, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних» [12]. Законодавче закріплення юридичної сили електронної документації суттєво розширило можливості автоматизації кадрових процедур, сприяло переходу до дистанційних форм організації праці та створило умови для цифровізації внутрішніх управлінських процесів.

Одним із найбільш вагомих напрямів автоматизації кадрового діловодства стало впровадження спеціалізованих HRM- та ERP-систем, здатних інтегрувати кадрові процеси з фінансовим, управлінським і бухгалтерським обліком підприємства. «Спеціалізовані комплексні HRM-системи належать до стратегічних інструментів розвитку кадрових служб» [7, с. 212]. Використання комплексних програмних продуктів забезпечує синхронізацію кадрової інформації між різними структурними підрозділами, підвищує рівень контролю за рухом персоналу та сприяє оперативному формуванню аналітичної звітності. Значного поширення набули системи автоматизації, орієнтовані на ведення електронних особових справ працівників, моніторинг кадрових змін, контроль строків дії документів, облік професійного розвитку персоналу й адміністрування процесів підбору кадрів.

Функціонування автоматизованих систем кадрового діловодства істотно змінює характер діяльності кадрових служб, оскільки значна частина рутинних операцій переводиться у цифровий формат. Працівники кадрових підрозділів отримують можливість зосереджувати увагу на аналітичній та організаційній роботі, пов'язаній із плануванням кадрової політики, оцінюванням персоналу, координацією професійного розвитку працівників і формуванням внутрішніх комунікацій. Скорочення обсягів паперової документації сприяє оптимізації документообігу,

прискорює процедури погодження кадрових рішень і забезпечує оперативний доступ до інформації незалежно від місця перебування користувача.

За твердженням О. Корицької, Б. Кальмук, систематизація цифрових моделей кадрового діловодства допомагає виділити типові варіанти, що різняться за ступенем централізації та розподілом функцій [5].

Помітний вплив на розвиток автоматизованого кадрового діловодства справило поширення дистанційної та змішаної форм організації праці. Потреба забезпечення безперервності управлінських процесів за умов віддаленої роботи актуалізувала використання електронних сервісів для оформлення кадрових документів, погодження заяв, укладання трудових договорів і здійснення внутрішнього документообігу. Значна частина кадрових процедур почала виконуватися в електронному середовищі із застосуванням кваліфікованого електронного підпису, юридичний статус якого визначено у Законі України «Про електронні довірчі послуги» [11]. Запровадження цифрових інструментів у кадрову практику сприяло прискоренню процесів комунікації між роботодавцем і працівником, водночас підвищивши вимоги до інформаційної безпеки та захисту персональних даних.

Автоматизація кадрового діловодства передбачає комплексне використання технологічних рішень, орієнтованих на систематизацію кадрової інформації та забезпечення її тривалого зберігання. Формування електронних архівів кадрової документації дає змогу оптимізувати процеси пошуку документів, мінімізувати ризик втрати інформації та забезпечити контроль за строками зберігання документів відповідно до нормативних вимог. Використання електронних баз даних значно полегшує процедури формування звітності, необхідної для внутрішнього управління, державного контролю та статистичного обліку. За умов функціонування великих підприємств, діяльність яких супроводжується постійним кадровим рухом, автоматизовані системи істотно зменшують навантаження на кадрові служби та забезпечують більш ефективну організацію документообігу.

Процес упровадження автоматизованих технологій у сферу кадрового діловодства супроводжується низкою проблем організаційного, технічного та правового характеру. Значна частина підприємств стикається з недостатнім рівнем технічного забезпечення, обмеженими фінансовими ресурсами, відсутністю належної цифрової інфраструктури та низьким рівнем підготовки працівників до використання спеціалізованого програмного забезпечення. У багатьох випадках складність переходу до автоматизованої моделі кадрового управління зумовлюється психологічною неготовністю персоналу до зміни традиційних форм роботи, що нерідко спричиняє опір цифровим трансформаціям у межах установи.

А. Марковець наголошує на технічних, організаційних та кадрових бар'єрах, серед яких недостатнє фінансування, опір персоналу, відсутність єдиних стандартів інтеграції програмних продуктів [6, с. 112].

Проблемним аспектом залишається забезпечення належного рівня захисту персональних даних працівників. Кадрова документація містить значний обсяг конфіденційної інформації, пов'язаної з трудовою діяльністю, освітою, фінансовими відомостями та персональними характеристиками працівників, унаслідок чого питання інформаційної безпеки набуває особливого значення. Використання автоматизованих систем вимагає впровадження ефективних механізмів захисту інформації, контролю доступу до електронних ресурсів, резервного копіювання даних і постійного моніторингу кіберзагроз. Порушення вимог щодо захисту персональних даних здатне призвести до витоку конфіденційної інформації, фінансових втрат і репутаційних ризиків для організації.

Складність автоматизації кадрового діловодства посилюється через недостатню уніфікацію програмного забезпечення, яке використовується різними установами та підприємствами. Відсутність єдиних підходів до структури електронної кадрової документації, форматів обміну даними й інтеграції інформаційних систем нерідко ускладнює взаємодію між окремими структурними підрозділами та зовнішніми органами. За умов постійного оновлення нормативно-правової бази підприємства змушені адаптувати програмні рішення до нових вимог законодавства, що супроводжується додатковими фінансовими витратами та потребою технічного супроводу автоматизованих систем.

Помітною тенденцією сучасного етапу розвитку кадрового діловодства стало впровадження хмарних технологій, здатних забезпечити централізований доступ до кадрової інформації та підвищити мобільність управлінських процесів. Хмарні сервіси спрощують організацію віддаленої роботи кадрових служб, забезпечують оперативне оновлення інформації та сприяють інтеграції кадрових процесів із загальною інформаційною системою підприємства. Використання веборієнтованих платформ дає змогу автоматизувати процеси рекрутингу, адаптації персоналу, оцінювання ефективності праці та контролю професійного розвитку працівників. Поширення цифрових HR-технологій поступово змінює традиційні підходи до кадрового менеджменту, формуючи нові механізми управління трудовими ресурсами в умовах цифрової економіки.

Окремої уваги потребує питання нормативного регулювання електронного кадрового документообігу. Правове забезпечення автоматизації кадрових процесів охоплює норми трудового, інформаційного та архівного законодавства, які визначають порядок створення, використання та зберігання електронних документів. Важливе значення має гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами цифрового управління документацією, що сприяє підвищенню рівня правової визначеності у сфері електронної взаємодії. Розвиток цифрових технологій обумовлює необхідність постійного оновлення нормативної бази, адаптації правових

механізмів до нових форм організації праці та врегулювання питань, пов'язаних із юридичною силою електронної кадрової документації.

Автоматизація кадрового діловодства поступово перетворюється на один із базових напрямів модернізації управлінської діяльності, оскільки забезпечує підвищення ефективності роботи кадрових служб, оптимізацію документообігу та вдосконалення процесів управління персоналом. Використання сучасних інформаційних систем сприяє скороченню часових витрат на виконання кадрових процедур, підвищує точність оброблення інформації та створює умови для формування єдиного цифрового середовища управління трудовими ресурсами. Перехід до автоматизованих моделей кадрового управління супроводжується зміною організаційних підходів до роботи з персоналом, розширенням функціональних можливостей кадрових служб і поступовою інтеграцією цифрових технологій у всі напрями управлінської діяльності.

Висновки. Автоматизація процесів кадрового діловодства становить один із найбільш динамічних напрямів цифрової трансформації сучасного управління, пов'язаний із переосмисленням традиційних підходів до організації роботи кадрових служб, оброблення документації та інформаційної взаємодії між структурними підрозділами установи. Використання автоматизованих інформаційних систем забезпечує прискорення кадрових процедур, підвищення точності оформлення документації, зменшення кількості технічних помилок і оптимізацію процесів контролю за рухом персоналу. Упровадження електронного документообігу сприяє скороченню обсягів паперової документації, формуванню централізованих електронних архівів і підвищенню ефективності кадрового менеджменту в умовах зростання інформаційного навантаження.

Автоматизація кадрового діловодства супроводжується низкою організаційних і правових викликів, пов'язаних із необхідністю захисту персональних даних, адаптації нормативної бази, забезпечення технічної сумісності програмних рішень і підготовки працівників до використання цифрових технологій. Подальший розвиток автоматизованих систем кадрового управління визначатиметься рівнем інтеграції сучасних інформаційних технологій у діяльність організацій, поширенням електронного документообігу та вдосконаленням механізмів цифрової взаємодії у сфері трудових відносин. Перспективи модернізації кадрового діловодства безпосередньо пов'язані з формуванням єдиного цифрового середовища управління персоналом, орієнтованого на оперативність, інформаційну безпеку та ефективність управлінських процесів.

Література:

1. Васильєва О. О. Цифрова трансформація управління персоналом: класифікація технологій та практики впровадження. *Управління змінами та інновації*. 2025. № 16. С. 89-96.
2. Васильєва О. О., Сиченко А. В. Цифровізація HR-процесів в сучасних організаціях. *Збірник тез. III Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тренди соціально-економічних перетворень та інтелектуалізації суспільства в умовах сталого розвитку»*. 20-21 жовтня 2025 р. м. Запоріжжя, 2025. С. 117-118.
3. Волянська-Савчук Л., Клімас В. HR-технології: вплив на ефективність управління персоналом у сучасному бізнес-середовищі. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2025. № 338(1). С. 133-139.
4. Касьмін Д.С., Котельникова Ю.М. Інноваційні HR-технології: адаптація персоналу до цифрового середовища. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. № 4 (13). С. 141-147.
5. Кравченко О. Systems Of Effective Communication In State Institutions. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах: колективна монографія / за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської. Кропивницький – Вроцлав : Вид-во ЦІРОЛ, 2025. С. 570-598.*
6. Мильніченко Н. Збереження спадщини України: роль бібліотек, архівів і музеїв. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах: колективна монографія / за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської. Кропивницький – Вроцлав : Вид-во ЦІРОЛ, 2025. С. 599-634.*
7. Марусей Т. В. Впровадження сучасних інформаційних систем управління персоналом. *Актуальні проблеми управління та адміністрування: теоретичні і практичні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції науковців, аспірантів та студентів 10 листопада 2016 р. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 211-213.*
8. Мізіна О. І., Хорошун Є. О. Сучасні програмні продукти для автоматизації кадрового діловодства на підприємстві. *Тези 75-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету*. Том 2. 02 травня – 25 травня 2023 р. Полтава. 2023. С. 277-279.
9. Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджені Наказом Міністерства юстиції України № 1000/5 від 18 червня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text> (дата звернення 12.03.2026).

10. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV року URL: [https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/852-15#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15#Text) (дата звернення 12.03.2026).
11. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. №2155-VIII року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/2155-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text) (дата звернення 12.03.2026).
12. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 9851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення 12.03.2026).

УДК 069:659.4(477)

PR ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ МУЗЕЇВ В УКРАЇНІ PR AS A TOOL FOR SHAPING A POSITIVE IMAGE OF MUSEUMS IN UKRAINE

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини Університету «Україна», м.

Кропивницький, Україна

Orcid ID: 0000-0003-4947-3581

Андрій Мінькін,

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського)
рівня спеціальності «Інформаційна, бібліотечна
та архівна справа» Центральноукраїнського
інституту розвитку людини Університету
«Україна», м. Кропивницький, Україна

У статті досліджено теоретичні засади використання PR як інструменту формування позитивного іміджу музейних установ в Україні. Охарактеризовано музей як соціокультурний інститут, проаналізовано еволюцію його функцій від колекціонування до комунікативної взаємодії із суспільством. Розглянуто сутність поняття «паблік рилейшнз» у науковому дискурсі, висвітлено інформаційний, комунікаційний, управлінський і соціальний підходи до його тлумачення. Визначено завдання та принципи PR-діяльності в культурній сфері, охарактеризовано структуру сучасного інформаційного простору та роль масових комунікацій у формуванні публічного образу музейної установи. Обґрунтовано значення системної комунікаційної діяльності музеїв для популяризації культурної спадщини та зміцнення довіри громадськості.

Ключові слова: PR, паблік рилейшнз, музей, імідж, соціокультурний інститут, комунікація, культурна спадщина, інформаційний простір, репутація, громадськість.

The article examines the theoretical foundations of using PR as a tool for shaping a positive image of museum institutions in Ukraine. The museum as a sociocultural institution is characterized, and the evolution of its functions from collecting to communicative interaction with society is analyzed. The essence of the concept of "public relations" in scientific discourse is considered, highlighting informational, communicative, managerial, and social approaches to its interpretation.

The tasks and principles of PR activity in the cultural sphere are defined, and the structure of the modern information space and the role of mass communications in shaping the public image of a museum institution are characterized. The significance of systematic communication activity of museums for popularizing cultural heritage and strengthening public trust is substantiated.

Keywords: PR, public relations, museum, image, sociocultural institution, communication, cultural heritage, information space, reputation, public.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями. У ХХІ столітті музейна сфера України зазнає масштабних трансформацій, пов'язаних із переосмисленням ролі культурних інституцій у суспільстві та змінами комунікаційного середовища. Традиційна модель музею, орієнтована переважно на збереження й демонстрацію предметів матеріальної культури, поступається місцем динамічній концепції культурної інституції, що активно взаємодіє з громадськістю та здійснює вплив на суспільні процеси. Зростання ролі медіакомунікацій і посилення значення відкритості діяльності культурних установ зумовлюють стратегічне значення PR-діяльності для музейних інституцій, оскільки вона забезпечує суспільну підтримку, поширення знань про культурну спадщину та формування позитивного публічного образу установи.

Актуальність дослідження зумовлена потребою наукового осмислення PR-діяльності музейних установ в умовах розширення цифрового комунікаційного середовища та зростаючої конкуренції за увагу аудиторії в інформаційному просторі.

Зв'язок проблематики з практичними та теоретичними завданнями простежується у потребі систематизації наукових підходів до розуміння PR, узагальнення функцій музею як соціокультурного інституту та визначення механізмів ефективної комунікаційної взаємодії музейних установ із громадськістю.

Метою статті є дослідження теоретичних засад використання PR як інструменту формування позитивного іміджу музейних установ в Україні, характеристика музею як соціокультурного інституту та визначення значення паблік рилейшнз у сучасному інформаційному просторі.

Реалізація поставленої мети передбачає аналіз сутності й функцій музею як соціокультурного інституту, характеристики наукових підходів до тлумачення поняття «паблік рилейшнз», дослідження завдань і принципів PR-діяльності, а також визначення структури сучасного інформаційного простору в контексті комунікаційної діяльності музеїв.

Аналіз наукових досліджень та публікацій

Проблематика музею як соціокультурного інституту досліджена у працях Г. Гайдамаки [1] та О. М. Гайдай [2], які характеризують еволюцію функцій музейних установ від колекціонування до комунікаційної діяльності. Концепцію нової музейності, що розглядає музей як простір комунікації між культурною спадщиною та суспільством, обґрунтовано у роботі Г. Вербицької [3]. Питання класифікації

музейних установ висвітлено у дослідженнях В. І. Якубовського [4] та Р. В. Маньковської [5].

Теоретичні засади паблік рилейшнз досліджено в працях В. М. Бебика [6] та В. Г. Королька [7], які розглядають PR як систему довготривалих комунікаційних відносин між організацією та суспільством. Управлінський вимір PR-діяльності проаналізовано В. А. Мойсєєвим [8]. Зарубіжний досвід теоретичного осмислення паблік рилейшнз представлено у працях Д. Ньюсома [9], який визначає PR як процес формування взаєморозуміння між організацією та громадськістю. Узагальнення наукового доробку засвідчує значну розробленість теоретичних засад PR і музеєзнавства, водночас питання інтеграції PR-технологій у комунікаційну практику музейних установ України потребують подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Г. Гайдамака зазначає, що розвиток музейної справи в Україні супроводжується розширенням функціональних завдань музеїв, серед яких дедалі більшого значення набувають комунікаційна діяльність, популяризація культурної спадщини та участь у формуванні суспільної свідомості [1, с. 142]. PR-практики сприяють формуванню позитивного публічного образу музейних установ, забезпечують поширення інформації про культурні проекти та зміцнюють взаємодію між музеями й різними соціальними групами. У результаті музейна інституція поступово перетворюється на активного учасника культурного життя суспільства, здатного формувати громадську думку щодо значення культурної спадщини.

Історичний розвиток музейної інституції свідчить про суттєву еволюцію її функцій і соціального призначення. На ранніх етапах становлення музейна практика пов'язувалася з формуванням приватних колекцій, що виконували переважно функцію демонстрації престижу власників. О. М. Гайдай зазначає, що протягом XVIII–XIX століть музейні установи поступово набули статусу публічних інституцій, орієнтованих на освітню діяльність та популяризацію наукових знань серед широких верств населення [2, с. 41]. Сучасні наукові підходи до осмислення музейної діяльності пов'язані з концепціями нової музейності, у межах яких музей розглядається передусім як простір комунікації між культурною спадщиною та суспільством. Г. Вербицька підкреслює, що сучасний музей виконує роль комунікативного середовища, у якому відбувається передавання культурних знань, інтерпретація історичних подій і формування колективних уявлень про минуле [3, с. 112].

Сутність музейної інституції розкривається через систему функцій, що визначають характер її взаємодії із суспільством, серед яких — збереження культурної спадщини, науково-дослідницька робота, освітньо-просвітницька діяльність, комунікація з громадськістю та культуротворча діяльність. У сучасних умовах зазначені функції доповнюються комунікаційною діяльністю, пов'язаною з формуванням позитивного публічного образу музейної установи. В. І. Якубовський зазначає, що класифікація музеїв ґрунтується на кількох основних критеріях, серед

яких профіль колекцій, характер діяльності, форма власності та територіальний масштаб функціонування установи [4, с. 94]. Р. В. Маньковська підкреслює, що музейна мережа України охоплює державні, комунальні, приватні та громадські музеї, діяльність яких відрізняється організаційними принципами, фінансуванням і масштабами культурної діяльності [5, с. 217].

У сучасних дослідженнях соціальних комунікацій поняття паблік рилейшнз посідає важливе місце серед категорій, пов'язаних із функціонуванням інформаційного простору та організацією публічної взаємодії між соціальними інституціями і громадськістю. Для культурної сфери, зокрема музейних інституцій, комунікаційна діяльність набуває стратегічного значення, оскільки забезпечує суспільну підтримку діяльності установ, поширення знань про культурну спадщину та формування позитивного публічного образу музею. У праці В. М. Бебика діяльність у сфері зв'язків із громадськістю визначається як система організації комунікацій між соціальними інституціями та різними групами громадян, що ґрунтується на обміні інформацією та врахуванні суспільних інтересів [6, с. 54].

Значний вплив на формування теоретичних уявлень про паблік рилейшнз здійснили дослідження зарубіжних учених. Д. Ньюсом розглядає PR як процес формування взаєморозуміння між організацією та її громадськістю, що базується на постійній комунікації, довірі та системному поширенні інформації [9, с. 31]. Для музейної сфери подібний підхід має важливе значення, оскільки культурні інституції зацікавлені у формуванні сталих зв'язків із відвідувачами, освітніми установами, науковою спільнотою та громадськими організаціями.

У науковій літературі підкреслюється, що PR мають ширший соціальний зміст порівняно з рекламною діяльністю, оскільки спрямовані на формування довіри та підтримання репутації організації у публічному просторі. В. Г. Королько наголошує, що зв'язки з громадськістю становлять систему довготривалих комунікаційних відносин між організацією та її соціальним оточенням, метою яких виступає забезпечення взаєморозуміння та суспільної підтримки діяльності установи [7, с. 29]. У діяльності музейних інституцій подібна комунікаційна стратегія сприяє формуванню позитивного іміджу культурної установи та підвищенню інтересу громадськості до музейних програм, виставок і культурно-освітніх заходів.

В. А. Мойсеев зазначає, що діяльність у сфері PR відбувається в межах соціальної комунікації, де інформація виконує функцію посередника між організацією та суспільством, формуючи суспільні уявлення про діяльність установи та впливаючи на формування громадської думки [8, с. 41]. У науковому дискурсі сформовано кілька підходів до класифікації трактувань паблік рилейшнз: інформаційний підхід інтерпретує PR як організацію інформаційних потоків і поширення суспільно значущих повідомлень; комунікаційний підхід зосереджується на розумінні PR як процесу взаємодії між організаціями і громадськістю;

управлінський підхід пов'язує PR зі стратегічним управлінням репутацією установи; соціальний підхід акцентує увагу на ролі PR у формуванні суспільної довіри та узгодженні інтересів різних соціальних груп.

Завдання PR-діяльності охоплюють систематичне вивчення інформаційних потреб і запитів громадськості, організацію двосторонньої комунікації, формування позитивного іміджу та репутації установи, а також прогнозування й управління можливими кризовими ситуаціями. Принципи функціонування PR у соціальних комунікаціях базуються на відкритості, достовірності інформації, відповідності дій заявленим цінностям та етичним стандартам професії. Важливе значення мають принципи двостороннього діалогу й адаптивності до змін у соціальному середовищі, що дає змогу враховувати інтереси як організації, так і суспільства.

Сучасний інформаційний простір становить багатовимірне середовище, у якому реалізуються комунікаційні процеси, зокрема PR-діяльність. Структурними елементами сучасного інформаційного простору є традиційні та цифрові медіаканали, інформаційні агентства, соціальні мережі, платформи обміну контентом, а також організації й окремі особи, що виступають суб'єктами комунікацій. Ці елементи взаємопов'язані, формуючи мережу, у якій циркулює інформація та відбувається обмін комунікативними сигналами. Розвиток сучасних інформаційних технологій створює додаткові можливості для реалізації комунікаційної діяльності музеїв через цифрові платформи, соціальні мережі та інтерактивні медіаресурси.

Паблік рилейшнз перебуває в тісному зв'язку з масовими комунікаціями, оскільки засоби масової інформації виступають посередником між організацією та громадськістю, формуючи суспільне сприйняття та впливаючи на репутацію установи. Масові комунікації виконують функцію інформаційного каналу, через який PR-фахівці передають ключові повідомлення, моделюють образ установи та коригують іміджові стратегії відповідно до реакцій аудиторії. В умовах цифрового середовища взаємодія з медіа набуває інтерактивного характеру: соціальні мережі, онлайн-платформи та блогосфера уможливають відстеження ефективності комунікацій та оцінку рівня довіри аудиторії. У музейній сфері ця взаємодія реалізується через висвітлення культурно-освітніх програм, презентацій виставок, онлайн-трансляцій заходів і мультимедійних кампаній, що забезпечує формування позитивного іміджу та підвищення рівня довіри відвідувачів.

Висновки.

Музей як соціокультурний інститут пройшов суттєву еволюцію від приватних колекцій до багатофункціональної культурної інституції, що активно взаємодіє з громадськістю та виконує комунікаційну функцію поряд із традиційними завданнями збереження культурної спадщини. Сучасне розуміння музею пов'язане з

концепцією нової музейності, що розглядає культурну установу як простір публічного діалогу між історичним минулим і сучасною аудиторією.

PR постає комплексним інструментом управління інформаційними потоками та формування суспільного сприйняття діяльності музейних установ. Еволюція наукових підходів до тлумачення паблік рилейшнз — інформаційного, комунікаційного, управлінського та соціального — засвідчує багатовимірний характер цієї діяльності, що поєднує управлінські рішення, комунікаційні технології та соціальну відповідальність установи.

Системна PR-діяльність музеїв, що ґрунтується на принципах відкритості, достовірності та двостороннього діалогу, сприяє формуванню позитивного іміджу культурної інституції, зміцненню довіри громадськості та популяризації культурної спадщини в умовах сучасного цифрового інформаційного простору. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом конкретних PR-інструментів і практик, що застосовуються музейними установами України для формування позитивного публічного образу.

Література:

1. Гайдамака Г. Сучасні тенденції розвитку музейної справи в Україні. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2020. № 35. С. 140–146.
2. Гайдай О. М. Музейна справа: історія та сучасність : навч. посіб. К. : Кондор, 2019. 248 с.
3. Вербицька Г. Концепція нової музейності в сучасному музеєзнавстві. *Вісник Львівського університету. Серія: Культура і мистецтво*. 2021. Вип. 5. С. 108–116.
4. Якубовський В. І. Музеєзнавство : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. 304 с.
5. Маньковська Р. В. Музейництво в Україні : монографія. К. : Ін-т історії України НАН України, 2017. 460 с.
6. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз : монографія. К. : МАУП, 2005. 440 с.
7. Королько В. Г. Паблік рилейшнз. Наукові основи, методика, практика : підручник. К. : Скарби, 2009. 400 с.
8. Мойсєєв В. А. Паблік рилейшнз : навч. посіб. К. : Академвидав, 2007. 224 с.
9. Newsom D., Turk J. V., Kruckeberg D. This is PR: The Realities of Public Relations. Boston : Wadsworth, 2012. 528 p.
10. Кравченко О. Systems Of Effective Communication In State Institutions. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах*: колективна монографія

/ за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської. Кропивницький – Вроцлав : Вид-во ЦРПЛ, 2025. С. 570-598.

УПРАВЛІННЯ РЕПУТАЦІЄЮ ОРГАНІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

REPUTATION MANAGEMENT OF AN ORGANIZATION THROUGH INFORMATION RESOURCES

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри права та соціально-економічних
відносин, Центральноукраїнського
інституту розвитку людини Університету
«Україна», м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0003-4947-3581

Роман Сметана,

здобувач вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна
справа» Центральноукраїнського інституту
розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна

У статті досліджено теоретичні засади та практичні механізми управління репутацією організації через інформаційні ресурси в умовах цифрової трансформації суспільства. Охарактеризовано репутацію як стратегічний нематеріальний актив, що формується під впливом інформаційної відкритості, якості комунікації та рівня довіри цільових аудиторій. Розкрито роль офіційного вебсайту, соціальних мереж, пошукової оптимізації та вебаналітики у системі репутаційного менеджменту установи. На прикладі Державного архіву Кіровоградської області проаналізовано особливості цифрової комунікації архівної установи, виявлено сильні та слабкі сторони її інформаційної присутності. Обґрунтовано практичні рекомендації щодо вдосконалення управління репутацією через системне оновлення контенту, розширення цифрових каналів комунікації та впровадження моніторингу онлайн-репутації.

Ключові слова: репутаційний менеджмент, інформаційні ресурси, цифрова комунікація, архівна установа, соціальні мережі, інформаційна відкритість, вебсайт, моніторинг репутації.

The article examines the theoretical foundations and practical mechanisms of organizational reputation management through information resources under conditions of digital transformation of society. Reputation is characterized as a strategic intangible asset shaped by information openness, communication quality, and the level of trust among target audiences. The role of the official website, social networks, search engine optimization, and web analytics within the system of reputation management is revealed. Using the example of the State Archives of Kirovohrad Region, the peculiarities of digital communication of an archival institution are analyzed, and the strengths and weaknesses of its information presence are identified. Practical recommendations for improving reputation management through systematic content updating, expansion of digital communication channels, and implementation of online reputation monitoring are substantiated.

Keywords: reputation management, information resources, digital communication, archival institution, social networks, information openness, website, reputation monitoring.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними й практичними завданнями.

В умовах стрімкої цифровізації суспільства репутація організації перетворилася на один із найвагоміших нематеріальних ресурсів, від якого залежить рівень суспільної довіри, ефективність комунікації з аудиторіями та загальне сприйняття установи у публічному просторі. Офіційні вебсайти, соціальні мережі, цифрові платформи та електронні сервіси формують первинне уявлення громадськості про організацію та визначають характер її взаємодії із суспільством [19, с. 47].

Особливої актуальності проблема управління репутацією через інформаційні ресурси набуває для державних та архівних установ, діяльність яких безпосередньо пов'язана із суспільною довірою, інформаційною відкритістю та доступністю документної інформації. Зв'язок проблематики з практичними завданнями простежується у потребі комплексного дослідження цифрових каналів комунікації архівних установ та визначення їхньої ролі у формуванні суспільної довіри.

Метою статті є дослідження особливостей управління репутацією організації через інформаційні ресурси, аналіз сучасних комунікаційних механізмів формування репутації та визначення напрямів удосконалення цифрової комунікації архівної установи на прикладі Державного архіву Кіровоградської області.

Аналіз наукових досліджень та публікацій.

Теоретичне осмислення репутації як наукової категорії представлено у працях О. Г. Дерев'янка [19], В. С. Антонюка [1], Н. П. Борецької, Т. В. Кравченко [7], К. Б. Козака [32]. Зазначені дослідники характеризують репутацію як стратегічний актив, що формується у свідомості аудиторій на основі накопиченого досвіду взаємодії з організацією та виявляє вищий ступінь об'єктивності порівняно з іміджем.

Інформаційні ресурси як інструмент комунікаційної стратегії організацій досліджено О. В. Матвієнко [48], С. П. Гаврилюком [12], О. Л. Гнатюк [13]. Указані

автори обґрунтовують роль офіційного вебсайту та електронних ресурсів у формуванні інформаційного іміджу установи.

Питання цифрових комунікацій і соціальних мереж у репутаційному менеджменті розглянуто М. І. Бойченком [6], Н. М. Вернигорою [10], О. А. Слободян [89]. Особливості репутаційного менеджменту архівних установ висвітлено І. Б. Матяш [50] та О. Левчук [41].

Виклад основного матеріалу дослідження.

Репутація організації як об'єкт інформаційного управління.

Репутація організації є багатовимірним феноменом, що формується в результаті тривалої взаємодії установи з різноманітними групами стейкхолдерів і відображає усталені суспільні уявлення про її діяльність, цінності та соціальну відповідальність. В. С. Антонюк наголошує, що репутаційний менеджмент є інструментом забезпечення конкурентоспроможності організації, що акумулює в собі комплекс цілеспрямованих заходів із формування, підтримання та захисту позитивного репутаційного образу установи в очах цільових аудиторій [1, с. 8].

Теоретичне розмежування суміжних понять – репутації, іміджу та бренду – є принципово важливим для коректного наукового аналізу. К. Б. Козак наголошує, що бренд є тим, чим організація хоче здаватися, тоді як репутація – тим, чим вона є насправді в очах своїх стейкхолдерів [32, с. 104]. Репутація, на відміну від іміджу, не може бути сконструйована штучно – вона формується у процесі реальних дій та послідовної комунікаційної діяльності організації.

О. І. Волков розглядає репутаційний капітал як сукупність репутаційних активів організації, які формуються на основі суспільного визнання та довіри і здатні конвертуватися у реальні економічні та соціальні переваги [11, с. 48]. Зазначена концепція є особливо релевантною стосовно публічних установ, для яких репутаційний капітал виражається передусім у рівні суспільної легітимності та готовності громадян взаємодіяти з установою.

Архівні установи посідають особливе місце серед суб'єктів публічної комунікації, оскільки виконують унікальну функцію збереження документальної пам'яті суспільства. І. Б. Матяш підкреслює, що авторитет архіву визначається не лише обсягом фондів, а й доступністю документів та якістю комунікації з дослідниками й громадськістю [50, с. 65]. О. Левчук зазначає, що соціалізація архівів у контексті розвитку сучасного інформаційного простору передбачає розширення комунікаційних функцій архівних установ та активне залучення їх до публічного дискурсу [41, с. 30].

Інформаційні ресурси у системі репутаційного менеджменту.

Офіційний вебсайт перетворився на основний канал інституційної комунікації та провідний інструмент формування репутації організації в онлайн-середовищі. О. Л. Гнатюк стверджує, що офіційний сайт є первинним джерелом формування уявлень аудиторій про організацію і найважливішим каналом інституційної

комунікації [13, с. 125]. Структура вебсайту, якість його інформаційного наповнення та зручність навігації безпосередньо впливають на враження, яке складається у відвідувачів про установу. С. П. Гаврилюк наголошує, що якість інформаційного наповнення вебресурсу відображає рівень організаційної культури установи і є першочерговим фактором довіри аудиторії [12, с. 34].

Соціальні мережі докорінно змінили характер взаємодії організацій зі своїми аудиторіями, перетворившись на повноцінний інструмент інституційної комунікації. М. І. Бойченко фіксує, що соціальні мережі перетворилися на головний майданчик репутаційного будівництва, де думки споживачів формуються в режимі реального часу [6, с. 77]. Н. М. Вернигора зазначає, що ефективне управління репутацією у соціальних мережах передбачає розроблення окремої стратегії для кожної платформи з урахуванням особливостей її аудиторії та алгоритмів поширення контенту [10, с. 16].

Пошукова оптимізація та вебаналітика утворюють аналітичну інфраструктуру цифрового репутаційного менеджменту. Організації, які цілеспрямовано наповнюють свій вебсайт якісним і регулярно оновлюваним контентом із використанням релевантних ключових слів, отримують вищі позиції в пошукових системах, що підвищує їхню впізнаваність в очах нових аудиторій. Регулярний моніторинг онлайн-згадувань організації дозволяє своєчасно виявляти негативні тенденції в інформаційному полі та вживати превентивних заходів до того, як незадоволення аудиторії набере критичної маси.

Особливості управління репутацією Державного архіву Кіровоградської області через інформаційні ресурси.

Аналіз цифрової присутності Державного архіву Кіровоградської області (ДАКіроО) засвідчив поєднання вагомого репутаційного потенціалу із суттєвими комунікаційними прогалинами. Установа має розгалужену структуру вебсайту з блоками інституційної прозорості – розділи «Про архів», «Інформуємо громадськість», «Електронний архів» – що формує образ відкритої публічної інституції. Архів зосереджує понад 1,4 мільйона одиниць зберігання та бере участь у міжнародному проєкті з корпорацією FamilySearch International, у межах якого оцифровано понад 115 тисяч справ. Розміщення цифрових копій на платформі ARCHIUM суттєво розширило можливості дистанційного доступу до фондів.

Водночас виявлено нерівномірність оновлення інформаційного контенту: окремі розділи сайту, зокрема віртуальні фотоальбоми та інформаційні стенди, містять матеріали 2019–2020 років, що формує враження інформаційної стагнації установи. Сторінка у Facebook характеризується активним і якісно підготовленим контентом, проте рівень залученості аудиторії – лайки, коментарі, поширення – залишається непропорційно низьким щодо обсягу публікацій. Зафіксовано відсутність офіційного акаунта в Instagram та Telegram-каналу, що обмежує охоплення молодшої вікової аудиторії.

Найгострішою системною проблемою залишається відсутність будь-якої форми моніторингу цифрової репутації та механізмів аналітики онлайн-згадувань, що фактично позбавляє установу можливості цілеспрямовано управляти своїм публічним образом у мережевому середовищі. Переважно одностороння комунікація – трансляційна, без сталого діалогового складника – не відповідає сучасним стандартам репутаційного менеджменту публічних установ.

Напрями вдосконалення репутаційного менеджменту через інформаційні ресурси.

На основі проведеного аналізу обґрунтовано комплекс практичних рекомендацій. Першочерговим завданням є розроблення редакційного регламенту вебсайту з фіксованими строками оновлення для кожного типу контенту та призначення відповідального редактора з числа співробітників відділу інформації. Практика провідних зарубіжних архівних установ засвідчує, що регулярність і передбачуваність оновлення є не менш важливими, аніж якість окремих публікацій.

Розроблення мінімальної англomовної версії вебсайту дозволить залучити зарубіжну аудиторію, передусім генеалогів та представників діаспори. Створення офіційного акаунта в Instagram з адаптованим візуальним контентом та заснування Telegram-каналу як оперативного інформаційного ресурсу розширить охоплення молодшої вікової групи. Впровадження базових безкоштовних інструментів моніторингу – Google Alerts, Google Analytics – забезпечить перехід від реактивного до проактивного управління репутацією.

Розроблення антикризового комунікаційного протоколу є невідкладним завданням з огляду на специфіку документів, що зберігаються в архівних установах: матеріали про репресії, депортації та інші чутливі сторінки регіональної історії неминуче перебувають в епіцентрі суспільної уваги. Запровадження регулярного зворотного зв'язку з аудиторією – анкетування користувачів, онлайн-форма на сайті, публічна рубрика відповідей на запитання – формує репутацію установи, орієнтованої на реальні потреби громадян.

Висновки.

Репутація організації у сучасному інформаційному суспільстві формується під впливом системної комунікаційної діяльності, рівня інформаційної відкритості та ефективності використання цифрових ресурсів. Офіційний вебсайт, соціальні мережі, пошукова оптимізація та вебаналітика утворюють взаємопов'язану систему цифрових інструментів, ефективне використання яких визначає репутаційний профіль організації в онлайн-середовищі.

Аналіз репутаційного менеджменту Державного архіву Кіровоградської області виявив суттєве протиріччя між інституційним репутаційним капіталом установи та рівнем його реалізації в цифровому середовищі: вагомий фундамент у вигляді унікальних фондів і нормативної відкритості поєднується з нерівномірністю

оновлення контенту, обмеженою присутністю у частині цифрових платформ та відсутністю системного моніторингу репутації.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням комплексної комунікаційної стратегії архівних установ регіонального рівня, що органічно поєднує редакційне планування контенту, розширення цифрових каналів та впровадження аналітичних інструментів оцінювання репутаційної ефективності.

Література:

1. Антонюк В. С. Репутаційний менеджмент як інструмент конкурентоспроможності організації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні. 2020. № 2. С. 5–13.
2. Борецька Н. П., Кравченко Т. В. Управління діловою репутацією підприємства в умовах інформаційної економіки. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2019. № 4. С. 55–60.
3. Бойченко М. І. Вплив цифрових комунікацій на формування репутації підприємства. *Економічний вісник університету*. 2021. № 49. С. 74–81.
4. Вернигора Н. М. Соціальні мережі як інструмент управління репутацією організації. *Образ*. 2022. № 1(38). С. 12–21.
5. Волков О. І. Репутаційний капітал: сутність та чинники формування. *Наукові праці МАУП*. 2018. Вип. 56. С. 45–52.
6. Гаврилюк С. П. Електронні ресурси як засіб комунікативної стратегії організації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 3. С. 30–38.
7. Гнатюк О. Л. Роль веб-сайту в управлінні репутацією сучасної організації. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2019. Т. 75. С. 123–132.
8. Дерев'янка О. Г. Репутаційний менеджмент : монографія. Київ : КНЕУ, 2018. 316 с.
9. Козак К. Б. Бренд і репутація організації: взаємозв'язок та відмінності. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2018. № 1. С. 101–112.
10. Кравченко О. Systems Of Effective Communication In State Institutions. *Інноваційні тенденції в праві та соціально-економічних відносинах: колективна монографія / за наук.ред. О. Кравченко, І. Маліновської. Кропивницький – Вроцлав : Вид-во ЦІРОЛ, 2025. С. 570-598.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЗДОРОВ'Я ТА СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ:
ПСИХОЛОГІЯ, ОСВІТА, МЕДІА ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА**
Збірник наукових статей
В чотирьох томах. Том 4.

*Матеріали подано в авторській редакції.
За зміст матеріалів відповідальність несуть автори*

*Адреса редакції: м. Кропивницький, вул. Андрія Матвієнка, 1А
Відповідальний редактор О.В. Кравченко
E-mail: institutekirol@gmail.com*

ISBN 978-83-978680-8-3

9 788397 868083